

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

IX. ÉVFOLYAM / 1977. DECEMBER

33

*E szám munkatársai: Bányai János, Bori
Imre, Csáky S. Piroska, Fried István, Ge-
rolá László, Kátch Katalin, Kájer István,
H. Kovácsévics Katalin, Molnár Csikós
László, Silling István, Szeli István, Utasi
Csaba, Vajda Gábor*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tímasz folyóirata*

33. SZÁM

•

*IX. évfolyam
1977. december*

Mag. En. 11.847

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

JUNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

TANULMÁNYOK

Bányai János

**SZIRMAI KÁROLY,
A KALANGYA KRITIKUSA**

Szirmai Károly, bár aránylag rendszeresen foglalkozott a jugoszláviai magyar irodalom élő kérdéseivel, és — különösen attól kezdve, hogy Szenteleky örökébe lépve többedmagával átvette a Kalangya szerkesztését — irodalmi bírálatokat, könyvismertetőket, helyzetfelmérő elemzéseket, kritikákat is írt, sőt egész kritikai hadjáratot hirdetett meg (szerkesztőként is) az irodalmi dilettantizmus ellen², mégsem tekinthető kritikusnak. Nem volt kritikus még olyan módon és olyan mértékben sem, ahogyan Szenteleky Kornél kritikusi is volt; kritikáirása Kázmér Ernő kritikusi tevékenységéhez és gyakorlatához nem is mérhető.

Szirmai Károly elsősorban *szépiro* volt, a két háború közötti időszak legkiválóbb novellairója, de kritikusként — bár néhány ítélete (például a jugoszláviai magyar regény kérdéseiről³) máig érvényes, a jugoszláviai magyar irodalom jellegére és természetére vonatkozó nézetei pedig az adott korban reálisak és számottevők — sohasem lépte túl a kritikáirás pillanatát meghúzó határokat. A bírált könyv világát boncolgatta rendszerint a maga élményeihez viszonyítva, az új verskötet olvasói utóélményét közölte, lelkesedett és szomorkodott, igazán elemében akkor volt, ha a maga írói gyakorlatához hasonló írói alkat művét vette szemügyre⁴. Vagyis, kritikáiban rendszerint a szépiro eszközeivel és módszerével járt el. Éppen ezért azon kritikái írásai a legjellemzőbbek, amelyekben az általa vizsgált könyvet valamiféle epikai keretbe tudta helyezni: az éjszakai olvasás pillanatának, egy-egy sajátos víziónak, utazások leírásának a keretébe. Ezekben az esszéisztikus írásokban mindig inkább a narrátor szólalt meg, ritkábban a gondolkodó, az elmélkedő író.

Igy Szirmai Károly íásaiban hiába kutatnánk a kritika funkciójának és természetének rendszerező hajlamú, fogalmi meghatározása után, hiába keresnénk egy esztétikai vagy poétikai fogalmakkal körülírt, elméletileg átgondolt irodalom- vagy költészet fogalmat, és hiába keresnénk egy pontosan körvonalazható intellektuális alapot, amelyről kritikáirása kiindult. Ennek okait, természetesen, nemcsak az író alkati jellemzőiben kell keresni. Szirmai Károly kritikái nemcsak azért ilyenek, mert szépiro volt elsősorban, hanem azért is, mert a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom irodalmi termése és irodalmi értékrend-

szere nem is adott alapot egy gondolatilag kidolgozott kritikai fogalomrendszer felépítésére. Ha Kázmér Ernőnek volt ilyen fogalomrendszere, az sem a jugoszláviai magyar irodalom produkcióján alakult ki, hanem a korabeli magyar és világirodalmi jelenségek rendszeres megítélése során és csak érintette a jugoszláviai magyar irodalom termését. Szirmai Károly kritikáirása tehát teljes összhangban alakult ki a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom eredményeivel, kudarcával és sikerével. Kritikáirása nem lehetett külön, mint amilyen az az irodalmi produkció volt, amellyel foglalkozott, amellyel kritikusként szembenézett. Talán éppen ezért kell kiemelni azon kritikáit, amelyekkel az irodalmi dilettantizmus szárnyait nyesegette, s — ugyanakkor — éppen ezért kell kritikáirása szerves részének tekinteni szerkesztői tevékenységét, hiszen a Kalangya általa szerkesztett évfolyamai az irodalmi színvonal állandó emelésének, az irodalmi kritériumok állandó szigorításának szándékát mutatják. S éppen ezért lesz egy paradoxon, kritikus arcéjának egyik legjellemzőbb vonása, is érthető. Szirmai Károly ugyanis, bár kritikáiban a szépíró eszközeivel él, tehát elsősorban benyomásokat közöl a vizsgált könyvről, ítéletei azonban mégis rendkívül szigorúak, szigorúbbak, mint mondjuk a Kalangya más kritikusainak ítéletei.

Szirmai Károly kritikáiban elsősorban impressziókat közöl és — igen gyakran — az impressziókkal csak részben igazolt és aláhúzott szigorú ítéleteket. De kritikáirásában a magyar impresszionista kritika gyakorlatát sem követi, bár nyilvánvalóan éppen ez a példaképe⁵, hiszen nem a könyvért, a konkrét irodalmi műért való lelkesedés fűtötte kritikáirását, hanem a jugoszláviai magyar irodalom fejlesztésének igénye, egyfajta vállalt feladat kényszere. Szirmai Károly ugyanis korán rájön arra — s ezt többhelyütt hangsúlyozza is⁶ —, hogy a dilettantizmus a jugoszláviai magyar irodalom legveszélyesebb ellenfele, sőt arra is rámutat, hogy a dilettantizmusnak éppen Szenteleky szorgalma és határtalan bizalma nyitott utat⁷. A dilettantizmus ellen pedig elsősorban a kritika harcolhat, persze szoros összefüggésben a szerkesztéssel, a szerkesztői igényekkel. Éppen ezért, amikor Szenteleky halála után a Kalangya szerkesztője lesz, alig néhány hónappal a szerkesztői munka megkezdése után, a folyóirat 1934 januári számában egyfajta sajátosan felépített programcikket közöl⁸, amelynek lényege éppen a dilettantizmus elleni harc. A programcikk miatt vitába is keveredik Kristály Istvánnal és Kisbéry Jánossal és nekik válaszol a Kalangya ugyanezen év márciusi számában *Írói felelősségem* című, a programcikk alap gondolatait még egyszer kiemelő és alátámasztó vitáirásában⁹. Éppen ezek a cikkek és ez a feladatvállalás készteti Szirmai Károlyt arra, hogy a szerkesztői munkájával párhuzamosan kritikus tevékenységét is növelje, hiszen hadat üzenve a dilettantizmusnak a harcot másként nem folytathatja, csak számos kritika megírásával; ezért növekszik kritikáinak száma azokban az évfolyamokban, amelyeket ő szerkesztett.

Sajátos képlet tehát Szirmai Károly kritikáirása: nem volt kritikus, mert nem alakított ki egy sajátos kritikai fogalomrendszert, de szigorú kritikus volt, mert elsődleges feladatának a dilettantizmus elleni harcot tekintette. Ezzel a harccal igyekezett túllépni a jugoszláviai magyar iro-

dahat: az állandóan veszélyeztető vidékiesség, provincializmus határait. Ennek a harcnak a nevében hirdeti meg a Kalangya programjaként az irodalmi értékszint emelését, mint szerkesztői feladatot, s ennek a feladatnak a vállalása teszi őt — kényszerből —, ha nem is kritikussá a szó mai értelmében, de a kritika műfajának művelőjévé, irodalmi bírálóvá a szó nemes értelmében.

(*Szirmai Károly kritikáirásának alapjai*) Szirmai Károly ritkán nyilatkozott a kritikáról, szinte sohasem ötlük fel benne a kritikai fogalomkör kidolgozásának elméleti igénye, éppen ezért, mint mondtuk már, az ő kritikáiból aligha lehetne egy általánosabb értelemben véve is releváns irodalom- vagy költészetfogalmat kihámozni. Valójában mindvégig kötve érzi magát. Őt nem az irodalom, hanem a jugoszláviai magyar irodalom kérdése érdekli elsősorban, minden bírálata ennek a konkrét irodalomnak konkrét szolgálatát vállalja. Kritikus tevékenysége tehát szorosan összefügg a jugoszláviai magyar irodalom fejlesztéséért, ennek az irodalomnak a tudatosításáért és öntudatosításáért vívott harccal. Kérdés persze, hogy ennek a harcnak vajon a legmegfelelőbb fegyvertára lehetett-e vajon az impresszionista kritika Szirmai Károly által képviselt változata, vagy éppen az impresszionista kritika lelkesültsége és lehangoltsága? Olyan kérdés, amelyre csak az elégtelenség kimondása lehet a válasz, de ez egyáltalán nem a legpontosabb válasz, hiszen Szirmai Károly impresszionista vagy az impresszionista kritikával rokonságot tartó kritikus tevékenysége és gyakorlata éppen azt bizonyítja, hogy ilyen eszközökkel is lehetséges volt harcot vívni, ha nem is volt lehetséges ezt a harcot valóban meg is vívni.

Szirmai Károly egyik már említett kritikájában¹⁰ meg is fogalmazza az impresszionista kritikának szerinte célravezető módszerét. Herceg János vízióiról szólva (mellékesen jegyezzük meg, hogy Szirmai is a víziók írója, s talán nem véletlen, hogy éppen ebben a bírálatban éri el kritikus tevékenysége csúcspontját), ezeknek a vízióknak élet- és valóságanyagáról, megállapítja: „Herceg víziói irreális magból csíráztak ki, így pályájuk irreális ívelésű.” Ezzel a mondattal határolja el Herceg írói világát és — az impresszionista eljárást követve — ehhez mértén nevezi meg a kritikai megközelítés és megértés irányát is: „Az ily írások kívülről nem közelíthetők meg, mert az értelemcsákány igazi ellenanyaga a valóság. Herceg víziói bírálótól erős odaadást és beidegzést kívánnak, a velük foglalkozó csak így láthatja el lelkiismeretesen feladatát: a *kritikai újratereztést*. (Kiemelés B. J.) Mert az igazi kritika alkotó s nem romboló. A rosszat, dűledézőt könnyű lerombolni, a szubjektív kritikai látás címén mindenbe bele lehet akaszzkodni, de a jót, értékeset, kiválót megtalálni, kritikailag kifejezni és felépíteni nehéz. Az előbbi napszámos-kéz is könnyen elvégezheti, de az utóbbi mester kezét keresi. Péterfy óta nagyon megsokasodtak kritikai napszámosaink, de mester csak néhány akad.”¹¹

A „belülről való megközelítést” tekintti hát a kritika elsődleges feladatának, s nemcsak Herceg vízióinak esetében, melyekkel rezonálni tud, hanem általában is, hiszen olyan mézőpont ez, amely egész kritikus gyakorlatát meghatározza. Ez a belülről való megközelítés azonban nem az immanens és nem is a műközpontú kritika nézőpontja, hiszen Szir-

mált sohasem érdekelték a mű fogalmilag megragadható immanens (belső) összetevői, s a művek azon vonásai sem, melyek egyszerűek, s csak a mű természetéből következően ragadhatók meg. Általában csak bírálatainak legvégén tesz, rendszerint futólag, említést mondjuk a mű stílusának, nyelvi felépítésének, formájának kérdéseiről, megkerüli tehát azokat az összetevőket, melyekkel az immanens kritika „belülről” közelíti meg a művet, s megkerüli azoknak az összetevőknek az értelmezését is, melyeknek számba vételével a műközpontú kritika a művet külön, önmagában teljes világnak vagy valóságképnek tekinti.

Egyhelyütt szó szerint is kimondja, hogy a kritikának nem feladata a mű építőköveinek számbavétele: „Bármennyire világnézet-kifejezőnek hangsúlyozzák is a formát és a rímet, mi mégis inkább a kicsontozatlan költőt kívánjuk látni s nem azt a méretani vázat, melyre a költő lelki hangulatait — pillanatnyi belső szükségletből — réfesztette.”¹²

A belülről való megközelítés tehát Szirmai Károly szóhasználatában elsősorban az írói, költői világgal való kritikai azonosulás, együttérzés képességét jelzi, valójában tehát az impresszionista kritikusi gyakorlat alapköve jelenik meg a kritikus efféle szóhasználatában. Megtévesztő lehet azonban az a mód, ahogyan Szirmai elítéli az ún. „szubjektív kritikai látás” gyakorlatát, hiszen a benyomások kritika valójában a kritikus szubjektivitásának és individualitásának megnyilvánulása egy sajátos, a művel szembenálló és a műből következő eljárás során. A szubjektív kritikai látás tehát az impresszionista kritika alapköve. Szirmai azonban elítéli. Ítélete csak azért téveszthet meg, mert — kidolgozatlan fogalomrendszere miatt — szóhasználata pontatlan. Ugyanis a szubjektivitás alatt ő itt önkényességet ért, s ezért teheti — szerinte — a szubjektív kritikai látás kérdésessé a kritikát. Valóban a szubjektivitás az önkényesség értelmében csak fedőneve a nem irodalmi célok érdekében történő rombolásnak. A gyöngye csírák elfojtásának. Az igazi kritika feladata viszont nem a rombolás, hanem az építés, az igazi kritika nem romboló, hanem alkotó. Vagyis: Szirmai Károly szerint a *kritika feladata a kritikai újrateremtés*. A kritikai újrateremtés fogalma ebben a szövegösszefüggésben ismét egy sajátos kritikai eljárás pontatlan megnevezése. Hiszen Szirmai Károly kritikáiban sehol sem találjuk nyomát ennek az újrateremtésnek olyan értelemben, ahogyan a fogalmat az újabb kritikai irodalom használja. A kritikai újrateremtés itt nem azt jelenti, hogy a mű összetevőit számbavéve — e számbavetés ellen is fellép Szirmai Károly! — és fogalmilag megnevezve (e megnevezéshez neki nincs meg az eszköztára) újra felépíteni a művet, most már egy másik szinten, az elméleti és kritikai gondolkodás szintjén. A kritikai újrateremtés Szirmai Károly gyakorlatában éppen a mű világával való azonosulás, a beleérzés képességét jelzi, azt hogy nem lépve ki a mű hatásrendszeréből a fogalmi megnevezés vidékeire, a művet belülről látva, belülről is kell láttatni és közvetíteni, azon határok között, melyeket maga a mű vont önmaga köré. Szirmai Károly kritikailag úgy teremti újra a művet, hogy folytatja a mű hangulati és emocionális hatásimpulzusait, alátámasztva, vagy megtagadva a mű élményszerűségének valóságát, igazi dokumentumszerűségét. A kritikai újrateremtés itt nem más, mint az imp-

resszionista kritikai eljárás megnevezése, tekintet nélkül arra, hogy a fogalom ma már mást jelöl.

Vagyis Szirmai Károly csak egy bizonyos pontig vállalta az általa is meghirdetett programot és feladatot. Tovább abba az irányba, amit maga is jól látott, már nem léphetett. Mert az értékek ilyenformájú (benyomásos, impresszionista) megragadása mellett a kritikusnak az is feladata Szirmai Károly szerint, hogy a megragadottat, a beleérzéssel és azonosulással felfogott jellemzőket és értékeket kritikailag ki is fejezze. A kritikairás igazi nehézségei éppen itt kezdődnek. Amikor — a mindegy, hogy hogyan — felismert értéket, sajátosságot, megkülönböztető vonást ki is kell fejezni, amikor a megtalált értéket a kritika nyelvén néven kell nevezni. Éppen ezen a ponton reked meg mindennemű impresszionista kritika és kiutat innen csak az élmény újrafogalmazásában, a lekicsinyeltségben, az alázatban vagy éppen a Szirmai által joggal bíralt szubjektivitásban találja meg, tehát a mű hatásfolyamatának lehetséges folytatásában, de nem e hatás (és hatásfolyamat) megnevezésében. Ehhez a továbblépéshez éppen azoknak az immanens elemeknek a számbavétele szükséges, melyeket Szirmai a már idézett Áprily-kritikában oly vehemensen elutasít és ebből az elutasításból programot is farag: „Programom: Áprilynak a közönséggel való megismertetése, s ezt azzal vélem leginkább elérhetőnek, ha nem tartok szakszerű magyarázatot Áprily hovatartozására vonatkozólag, ha nem desztillálgatom oldalakon keresztül versformáit, ritmusát és rímeit, hogy ásitós és zörgő csontú értekezés után megkapjam az élőhústól lehántott és lefaricskált vázát, mely elvégre is a közönséget nem érdekelheti, hanem ha ezt a sok időt és gondos pepecselést igénylő munkát átengedem az ezzel a verstechnikai élvezettel foglalkozó szakembereknek.”¹³

Amit Áprily költészetéről szólva programként jelöl meg, egész kritikusai tevékenységét meghatározza. Kritikáiban sohasem törekszik a szakszerűségre, alapvető célja mindig egy költészet, egy írói alkat, egy irodalmi jelenség megismertetése; vagyis egyfajta *funkcionális kritikát* művel. Ennek a funkcionális kritikának a meghatározó vonásai: az irodalmi érték támogatása és az olvasó felé vezető útjának egyengetése. Magasabb irodalmi célokat csak ritkán vállal, akkor, amikor harcba indul, elsősorban a dilettantizmus ellen, de ezt is az olvasó nevében teszi. Hiszen több helyen kifejti, de legélesebben az *Írói felelősségem* című vitairásában, hogy éppenséggel a dilettantizmus riasztja el az olvasót az irodalomtól, hiszen az olvasó, ha újságokban és folyóiratokban rendre dilettáns művekkel találkozók, akkor elfordul ezektől a sajtószervektől, más irányban keres magának irodalmi táplálékot: „... a szegénység és dilettantizmus tette unalmassá és buktatta meg a szépen induló *A Mi Irodalmunkat*. Ugyanez volt az oka annak is, hogy a műveltebb olvasóközönség, melyre a Kalangya támaszkodott, oly nehezen volt beszervezhető, mert a műkedvelői írások tömeges közlésével minden hitelünket elvesztettük.”¹⁴

(*A kritikairás új funkciója: harc a dilettantizmus ellen*) 1931-ben, a Reggeli Újság mellékletében, *A Mi Irodalmunkban* közli Szirmai Károly *Kritikai egyveleg* című furcsa írását arról, hogy milyen nagy kárt okoz a „szegény vajdasági magyar író”-nak a rádió, hiszen a rádió, mint

„nagyyszerű mindenew”, aki „ott áll és konferál, énekel, felolvas, hegedül, zongorázik, újsághíroket diktál vagy tőzsdei árfolyamot mond be. Sir és kacag. E kettőt egyszerre is hozza, ha úgy kívánod. Akár hisztériával keverten”¹⁵ és eközben — Szirmai szavát variálva — „lekapcsolja” az olvasót, azt akihez a vajdasági író kíván szólni, hiszen magasabb élvezeteket nyújt, amikor bécsi koncertet közvetít, mint amit a helyi, a kibontakozó, a még csirázásban élő hazai irodalom nyújthat. Szirmai polémiaja a rádióval, természetesen, vesztett ügy, mert kiindulópontja téves. De ez a polémia nem önmagában érdekes, hanem azért mert — s innen származik az írás furcsasága — Szirmai a rádió káros hatását a kritika káros hatásával köti egybe, miközben meglehetősen általános formában, kissé talán sértődötten is ítélkezik a kritikáról, a kritika erkölcséről és az irodalomban, az irodalmi életben betöltött szerepéről.

Szirmai abból indul ki, már rég nem újság a kritika relativitásáról beszélni, hiszen „régóta ismert tény, hogy a kritika által legjobban felmagasztalt irodalmi alkotások is alá vannak vetve az idő értékdevalváló hatásának. S éppen a költői és prózai kompozíciók azok, melyeket a legkevésbé kímél az elmúlás, s amelyeket még nagy szerencse ér, ha olvassatlanul is bár, de bekerülnek a katalogizált muzeális értékek közé.”¹⁶ Ezzel szemben jóval védettebb helyzetben vannak szerinte „a mindenki által felfogható vonalak, formák, színek és hangok világnyelvén szóló alkotóművészek: az építészek, szobrászok, festők, zeneköltők, akik befejezett, nagyyszerű kompozícióikkal a muzeális mauzóleumokból örökké beszélni fognak az emberekhez, s akik a nagy múltak messzeségeiből is örök ihletforrásként sugároznak vissza.”¹⁷

De elsősorban azért vannak az irodalommal szemben Szirmai szerint kiváltságos helyzetben ezek az „alkotóművészek” és műveik is természetesen, mert „A minden irodalmi alkotást megrágó patkányfogú kritika valahogy elkerüli az ő nemes szentélyeiket”, s akárhogyan is próbálkozik a kritika e szentélyek rombolásával, semmiképpen sem juthat sikerre. E szentélyek ellenállnak e kritikának, nem így azonban az irodalom. Mert „Az irodalmi kritikát valahogy ostorcsapásosabbnak érzem az előbb említett művészetekénél, mert általánosságban nemcsak a jelent nem kíméli, hanem a messzi múltat sem.”¹⁸

S ez a kíméletlen, ostorcsapásos, patkányfogú kritika, együtt a rádió olvasót elvonó hatásával — Szirmai szerint — mérhetetlen károkat okoz az irodalomnak, az íróknak, de különösen akkor, amikor az ébredő írói öntudatot fojtja el, s abba az abszurd helyzetbe sodorja, mondjuk az ébredező jugoszláviai magyar írókat, hogy végső soron csak egymásnak írogatnak, nem számítva sem az olvasók érdeklődésére, sem a kritika megértésére.

Szirmai okfejtése logikus ugyan, de egészében téves, s ezt alig néhány év múlva maga is felismeri, hiszen a jugoszláviai magyar irodalomban talán elsőként hirdeti meg a kritika szükségességét, mégpedig két okból is, egyrészt az amúgy is gyér olvasótábor megőrzése érdekében, másrészt pedig éppen az irodalmi fejlődés lehetőségeinek, az irodalmi értékszint kialakításának a nevében.

Szirmai Károly 1931-ben, amikor a *Kritikai egyveleg* című cikkét írja, még Szenteleky minden írói szárnypróbálgatást támogató, minden

kis írói erőfeszítést felkaroló, s ezáltal menthetetlenül a dilettantizmusnak az utat nyitó programját támogatja, persze kétes értékű érveléséből, téves kiindulópontjából, a rádió és a kritika káros hatásának képtelen összefüggéséből derül ez ki — nem túl nagy meggyőződéssel, így aztán felkiáltása, a „Szegény vajdasági magyar író!” is inkább groteszk jelzőként hat és nem igazi féltő pátoszként.

Ugyanis néhány év múlva, de különösen a Kalangya szerkesztésének időszakában ő maga nyúl az ostornyél után, ő maga műveli az ostorcsapásos, a kíméletlen kritikát, minek következtében, természetesen, összeütközésbe kerül a jugoszláviai magyar íróársadalom kisebb tehetségű tagjaival, de éppen ennek következtében izmosodik a jugoszláviai magyar irodalom, ennek következtében erősödik és stabilizálódik a Kalangya értékszintje, ennek következtében kezd kialakulni egy sajátos irodalmi program is, ami majd eredményében a jugoszláviai magyar irodalom egy elfogadható fogalmának kialakításához vezeti el Szirmai Károlyt, s vele együtt egész irodalomtudatunkat.

A Kalangya 1934-ben megjelenő számainak tapasztalatait összegezve állapítja meg Szirmai Károly 1935 januárjában, hogy „A múlt évben tovább folytattuk harcunkat irodalmunk színvonaláért. Ez természetesen a kiostáltak új tömörüléséhez vezetett. Távól áll tőlünk, hogy tevékenységüket bíráljuk, mivel irodalmi törekvéseinket nem érintik.”¹⁹ Ez a szükséztű nyilatkozat összefoglalása mindannak, amit Szirmai az írás elején elmondott a Kalangya helyzetéről és ennek révén a jugoszláviai magyar irodalom akkori állapotairól is. De nem ezek a kérdések érdekelnek most bennünket, hanem az, hogy mit jelentett az 1934-ben is folytatott harc az irodalom színvonaláért.

Ez a harc kétségtelenül kettős vonatkozású, egyrésztől azok ellen folyt, akiket a Kalangya kiostált, a dilettánsok egy része ellen, s ezzel párhuzamosan a Kalangya kritikai rovatának fejlesztéséért.

A „kiostáltak új tömörülése” természetesen reagál a szerkesztő összegező cikkére Kristály István és Kisbéry János szavaival²⁰, s ezek a válaszok elsősorban a színvonalért folytatott harcra vonatkoznak, azt állítván, hogy az ún. színvonalért harcolva Szirmai Kalangyája a vajdasági magyar írók egy részét kizárja a folyóiratból és ezzel ellentmond Szenteleky programjának és törekvéseinek, letért a Szenteleky által kijelölt útról. Ezekre a megjegyzésekre válaszol Szirmai Károly a már idézett *Írói felelősségem* című írásában egyrészt azt bizonyítva, hogy a Kalangya továbbra is a jugoszláviai magyar írók folyóirata, de a folyóirat szerkesztésének kritériumai kizárják a dilettantizmust: „És senki se várja tőlünk, hogy leközzöljünk összefoltozott írásait, tudománytalan nyelvészkedéseit, a gróf rongyos kalapjáról szóló ötoldalas ostoba fecsegését, vagy egy olyan cikket, melyben minden sor csúrcsavaros bizonyítása annak, hogy Anatole France senki, semmi. Mi egy tehetséget sem zárunk ki, hiszen a Kalangya hasábjain egész sor vajdasági író szerepel (kiemelés Sz. K.), de az író cikkeinek alkalmazkodniuk kell a Kalangya nívójához, mely — Kristállyal szemben — jó novellákat, tanulmányokat, kritikákat, költeményeket, kisebbségi cikkeket, könyvismertetéseket és fordításokat jelent... Mi nem frissen átmázolt vajdasági írókat kérünk, mert jól tudjuk, hogy ilyesmit nem lehet erőszakolni, hanem önmagáért

felelős, tehetséggel szavatolt írást, melyből nem csap ki a sivár szegénység-szag, vonakozzék ez akár a témájára, akár az író kultúrájára.”²¹

Égész határozottan hirdeti meg tehát a nívó-igényt Szirmai Károly, s ezt nem légből kapottan teszi, hanem a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésének következményeként állapítja meg. Az önmagáért felelős írás követelménye, a jó műfajrepertoár tehát nem irreális igény 1934-ben, hiszen előzményei vannak, elsősorban az írói sikerekben, az írók számának növekedésében, az írói témakörök rétegzettségében.

Éppen ezekre az előzményekre hivatkozhat Szirmai Károly, amikor válaszirásában másrészt azt a vádat utasítja vissza, mintha a Kalangya Szenteleky halála után letért volna a Szenteleky által kijelölt útról: „Lehet-e itt komolyan arról szó, hogy én vagy a Kalangya szerkesztősége — mert mindent kollektíve intézünk — eltértünk a Szenteleky által megjelölt iránytól? Tisztában vannak-e a vádat emelők azzal, hogy Szenteleky utolsó évében maga is erősen revideálta régi programját, mint teljesen alkalmatlant arra, hogy itt nívós irodalom fejlődhessen? Ha igen, úgy tudniok kell, hogy vádjuk igaztalan, meg-nem-gondolt. Mi mindig az új irányvonalon haladtunk, nem uszályhordásból, hanem meggyőződésből. (kiemelés Sz. K.) Mi csak azt építettük tovább, amit ő megkezdett, de amit betegsége miatt nem fejezhetett be. Bizonyos, hogy ez semmiképpen sem kedvezett többé a dilettantizmusnak. (kiemelés Sz. K.) S bizonyos, hogy ha mindannyiunkat ez a meggondolás vezetett volna, ma nem lenne 60 magyar író Jugoszláviában. Mert a műkedvelősködés többé sohasem juthatott volna polgárjoghoz. Elvégre is teljes képtelenség, hogy itt máról holnapra — szinte a teljes semmiből — közel 25 új író bújék elő. Ez hazugság, humbug! Mi nagyon is jól ismerjük íróinkat s tudjuk, hogy kitől mit várhatunk. Hogy idáig jutottunk, csak egy semmivel sem számoló lelkiismeretlenségnek tudható be. Nékem ilyen áron nem kell a rokonszenv, nem kell a népszerűség. Írói és szerkesztői felelősségem szemben állni minden hasonló erkölcstelen megaluvással s addig, amíg szavam van, nem engedhetem, hogy a Kalangya is nevetségessé váljék. Ha az írói felelősség nálunk nem volna utcai koldus, hanem méltóan tiszteltetben tartott, mint másutt, a dilettantizmusra célzó soraim miatt sohasem zúdulhatott volna reám igaztalanul vádoló támadások sora azok részéről, akik még azzal sincsenek tisztában, hogy kié a Kalangya, ki rendelkezik vele s egyáltalán mi volt Szenteleky hagyatéka, s akik semmi vagy csak elenyésző áldozatot hoztak a Kalangya fennmaradásaért és mai nívójáért.”²²

A dilettantizmus ellen való harc tehát Szenteleky hagyatéka, vagyis amikor a Kalangya a korábbi programtól eltérően az irodalmi színvonal programját hirdeti meg, valójában Szenteleky útját folytatja. Ezt hangsúlyozza Szirmai Károly és ezzel éles cezurát von a korábbi mindent megbocsátó összefogásra való törekvés és a későbbi igények közé.

Ennek a cezurának a megvonása pedig egyúttal azt is jelenti, hogy Szirmai Károly szembefordul azokkal az érvekkel, amelyeket, nem túl meggyőzően, de mégis hangsúlyozni igyekezett 1931-ben, sőt részben még 1933-ban is a Jugoszláviai Magyar Újságban közölt *Visszatekintés és bejelentés* című írásában. Kezébe veszi tehát az ostornyelet, s a kritikai gondolkodás két nagy területén működteti a kritikának ezt a nem túl

népszerű, de annál hosszabb eszközt: a szerkesztés és a kritikálás területén. A szerkesztéssel ugyanis, amikor a Kalangyából igyekszik kizárni a műked-elősködést, voltaképpen ugyanazt a munkát végzi, mint azokban a bírálatokban, amelyekben a jugoszláviai magyar irodalom félig sikerült, vagy teljesen sikertelen alkotásai felett mond — sokszor *kíméletlen* — ítéletet.

Az út, amit Szirmai Károly kritikai gondolkodásában 1931-től 1935 elejéig megtett, a kritikus öneszmélésének útja, de ugyanakkor a jugoszláviai magyar irodalom jellegének és természetének megértése is, sőt a fejlődési lehetőségek felvázolása és meghatározása is. Ezeken az alapokon tudta aztán Szirmai Károly kidolgozni a maga jugoszláviai magyar irodalom-képét, ha nem is egészen megnyugtató módon, hiszen ez a fogalom-meghatározás szorosan összefüggött azokkal a történelmi és társadalmi feltételekkel, melyek között ez az irodalom kialakulhatott.

(*Szirmai Károly jugoszláviai magyar irodalom-képe*) Szirmai Károly kritikáírásának jellemző sajátossága, hogy mindig, amikor könyvbírálatot ír, vagy amikor irodalmi helyzetképet rajzol mind az irodalmi érték, mind pedig az irodalmi jelenség meghatározását a jugoszláviai magyar irodalom sajátosságaihoz köti; az értéket és a jelenségeket mindig egy nagyobb összefüggésben szemléli, a jugoszláviai magyar irodalom összefüggésrendszerében. Kritikáírásának ezen sajátossága nemcsak szemléletének realitását bizonyítja, hanem bizonyítja azt is, hogy kritikái más lakajról nőttek fel, mint mondjuk a Napló kritikusaie vagy éppen Kázmér Ernőé. De kritikáiban nem stabilizálódott ez az irodalomfogalom, inkább állandóan változó, mindig új és új vonásokat felvevő; korábbiaktól elszakadó jellege, tehát dinamizmusa tűnik szembe. Szoros összefüggés állapítható meg Szirmai Károly jugoszláviai magyar irodalomfogalma és az irodalmi kritikáról vallott nézete kialakulása között. Természetes ez az összefüggés, hiszen a korábbi, lényegében kritikátlan, vagy éppenséggel kritika-ellenes szemlélete azt jelzi, hogy a húszas évek végén és a harmincas évek legelején (valójában 1931-ben) még nem is alakította ki ezt az irodalom-értelmezést sem történelmi-társadalmi szinten, sem pedig irodalomelméleti viszonylataiban. Abban az időszakban azonban, amikor már fontossá teszi a kritika szerepét, ezt éppen azért teheti meg, mert rendelkezik már a jugoszláviai magyar irodalomnak egy történelmileg és társadalmilag meghatározott, irodalomelméletileg pedig körülírt értelmezésével. Éppen ezért gyakoriak a harmincas évek derekán helyzetfelmérő írásai (*Börcsök Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal; Visszatekintés és bejelentés; Gondolattörédek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról; 1934; Írói felelősségem; stb.*), melyekben a jugoszláviai magyar irodalom sajátosságainak kritériumait, valamint ennek az irodalomnak minden más nemzeti vagy nemzetiségi irodalomtól eltérő jellemzőit igyekszik kiemelni és definiálni.

Ezirányú törekvésének kiindulópontjában nem egy olyan irodalmi tudatkép ismerhető fel, mely az irodalmat a szellemi felépítmény egészének, az össztörténelmi fejlődés totalitásának megértéséből bontakoztatja ki, hanem egy sajátosan polgári és elsősorban funkcionális tudatkép, melynek lényeges vonása a jugoszláviai magyar kisebbségi tudat ki-

fejlesztésének célja, mind a társadalmi élet, mind pedig az irodalom sikkján. Ezért fordul oly határozatlan szembe a jugoszláviai magyar kisebbség tünyságával, politikai tájékozatlanságával, ezért igyekszik eltörölni a határokat a társadalmi osztályok és rétegek között, ezért kísérli meg a társadalmi (osztály) ellentéteket a kisebbségi tudat közösnek vélt szintjén, valamint a közös érdek összefogó szempontjai alapján eltüntetni. Ennek a kisebbségi tudatképnek a kialakításában van szerinte, fontos szerepe az irodalomnak, elsősorban a honi irodalomnak, még akkor is, ha az értékeiben nem mérhető más kisebbségi magyar irodalmak vagy a magyarországi magyar irodalom értékszintjéhez. Eppen ezért tekintti példaképnek az akkori német nemzeti kisebbségnek a saját irodalma (és irodalmi folyóirata) iránti kivételesen nagy érdeklődését.²³ Természetesen ennek a konkrét társadalmi viszonyokon kívülre helyezett kisebbségi tudatnak a bírálata elkerülhetetlen annál is inkább, mert a jugoszláviai magyar irodalom polgári hagyományai közül éppen ez okozott a legtöbb kárt az újabb tudat-fejlődések viszonylataiban. A jugoszláviai magyar irodalomnak háború utáni fejlődése ugyanis éppen a kisebbségi tudat meghaladásával függ össze, ennek az elzárkózást, az önkörök merev meghúzását, a „belterjességet” hirdető világképnek a megingatásával.

Ugyanakkor azonban tudni kell azt, hogy a harmincas évek történelmi és társadalmi valóságában egy ilyen — az irodalom valóságos természetével semmiféle közösséget nem mutató — törekvésnek megvoltak a polgári szempontból érvényes feltételei is, annak ellenére hogy éppen a harmincas évek második felében, a Híd balra tolódásának időszakában már kialakulóban volt a Párt nemzeti politikájával összefüggésben az a nemzetiségi (kisebbségi) szemlélet is, amit a Híd akkori munkatársai fogalmazhattak meg. A Kalangya azonban alig tartott kapcsolatot a Híddal, bár Szirmai — a Kalangya-szerkesztő — köszönti a Hidat, mint a fiatalok folyóiratát, sőt egyhelyütt azt is szóvá teszi, hogy „A Kalangya újabb írókat nem fedezett fel, bár a Híd körül csoportosult egyetemi ifjúság kecsegtet néhányval, ha nem is a szépirodalom terén.”²⁴ Igényt tartott tehát a Híddal való kapcsolatra, de elsősorban a Híd szépirodalmára figyel, nem a Hídban kialakuló társadalmi programra és ennek a programnak mozgalmi jellegére. Így a Kalangyával együtt Szirmai is megmaradt a kisebbségi kérdés polgári értelmezésének szintjén, ami kétségtelenül meghatározta azt a jugoszláviai magyar irodalom-képet is, amit ő összefoglaló kritikai írásaiban és kritikusi gyakorlatában kialakított.

Arról az alapról, amelyről ez az irodalom indult Szirmai a következőket állapítja meg: „Közismert tény, hogy a magyar kisebbségek közül a jugoszláviai járult hozzá a legkevésbé az egyetemes magyar irodalom értékeinek a gazdagításához. 1928-ig irodalmunkról csak mint publicisztikáról és tárcairodalomról lehet beszélni. Szenteleky kivételével költőink még nem érték el a maradandóság mértékét. De bármilyen volt is ez az irodalom, köszönetet mondunk érte, mert hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság a zsurnaliszta és a tárcaíró munkájával nyelvének ápolásához juthatott. S ebből a szempontból végezte a legnagyobb munkát.”²⁵ 1928-at tekintve hát Szirmai Károly a jugoszláviai magyar iroda-

lom kialakulása első fordulópontjának, mégpedig azért, mert éppen ekkor indítja meg Szenteleky Kornéllal, aki — Szirmai szerint — „szellemi életünk európai felkészültségű vezére”, Csuka Zoltán a Képes Vasárnap mellékleteként a Vajdasági Írást, amit Szirmai Károly „első igazi, irodalmi sajtótermékünknek” tekint. S ettől kezdve már egymást követve sorjáznak a hasonló irodalmi sajtótermékek: 1929 végén megszűnik a Vajdasági Írás, de 1930-ban ismét Csuka szervezésében és Szenteleky bevonásával megindul A Mi Irodalmunk, ami „újra lehetővé teszi a napisajtó kereteit túllépő irodalmi törekvések ápolását” — mondja Szirmai. S ekkor már nem kell sokáig várni, hamarosan megindul a Kalangya is. Ez a folyamat indította el, Szirmai szerint, a jugoszláviai magyar irodalmat, illetve azt az irodalmat, ami már túllépi a publicisztika és a tárcairodalom határait.

Különösen, hogy Szirmai nem tekinti e folyamat szerves részének azokat az antológia-kísérleteket, melyek 1923-tól kezdődően jelentek meg²⁰, vagy éppen Csuka Zoltán antológiáját, a Kéve címűt, amely éppen 1928-ban lát napvilágot, tehát abban az évben, melytől kezdődően Szirmai Károly a jugoszláviai magyar irodalom valóságos kialakulását számítja. De ha csak a folyóiratok (vagy irodalmi mellékletek) megjelenését veszi figyelembe a kialakulás kezdetének meghatározása közben, akkor is előbbre kellene tennie az évszámot, mondjuk 1922-re, amikor az első két folyóirat-kísérlet jelenik meg, melyek közül az Út aránylag hosszú ideig fenn is tudott maradni. „Tény azonban, hogy a Vajdasági Írás volt az első, nagy szándékú és jól tervezett folyóirat, amely már mentes volt azoktól a kezdetleges vonásoktól, amelyek a Fáklya és az Út arculatát jellemezték” — állapítja meg Bori Imre, ami azt jelenti, hogy tekintet nélkül a korábbi kísérletekre és próbálkozásokra, a korábban megjelent kiadványokra és kialakult írói körökre a jugoszláviai magyar irodalom öntudatosodásának folyamata valójában egybeesik a Vajdasági Írás megjelenésével, tehát nem téved Szirmai Károly, amikor ennek a folyamatnak a kezdetét éppen 1928-ra teszi, csak abban téved, hogy a megelőző évek irodalmi kísérleteit és irodalmi produkcióját egyértelműen publicisztikának és tárcairodalomnak nevezi, tehát nem látja meg sem a Napló körül kialakult polgári irodalmi törekvésnek, sem az Út ápolta avantgarde költői irányzatoknak irodalmi jelentőségét. Mai ismereteink ugyanis meggyőzően bizonyítják, hogy az 1928 előtti évek irodalmi termése nemcsak a nyelv ápolásában játszott szerepet, ahogyan azt Szirmai látja, hanem ezen túlmenően is voltak tervei, és talán hatása is meghaladta a pusztán nyelvápolási szerepet. Ezt látszik igazolni az 1923 telén megjelenő a *Vajdasági magyar írók almanachja I.* címet viselő kiadvány előszava is: „Késő lenne, ha most adnánk programot, vagy most jelölnénk ki céljainkat. Mindezen túl vagyunk már. Mi már könyvet adunk az olvasó kezébe s most már — habent sua fata libelli — nem a mi programunk, de a könyv programja lép a beteljesedés útjára. A könyv programja az olvasás öröme: a demonstrálás, bizonyíték és küzdelem. Demonstrálása, hogy van vajdasági irodalom...”²¹ Elég sokáig eltart azonban ennek a ténynek a „demonstrálása” és igazolása. A Napló karácsonyi almanachja 1929-ben ezt írja: „Ez a füzet, minden provokáció nélkül azt akarja megmutatni, hogy jugoszláviai

magyar irodalom van és számot tarthat a jókoraú érdeklődésre is...³⁰, sőt 1931-ben éppen a Reggeli Újság almanachja A Mi Irodalmunk címét viselve írja: „Azt szeretnők, hogy megismerjenek, és tudják, hogy élünk, álmodunk, írunk, alkotunk. Ez az almanach a jugoszláviai magyar írók írásait gyűjti össze, friss, öntudatos szeretettel összeválogatott írásait. Ezek az írások itt születtek, és földünk szagát, panaszaink ürömét, álmaink illatát, fájdalmaink sóhaját, vágyaink keleti káprázatát rejtik, ringatják magukban...”³⁰ Vagyis, 1928-ban kialakulnak ugyan a feltételek, melyek között a jugoszláviai magyar irodalom már irodalomként is konstituálódhat, de ennek a szellemi köztudatban való érvényesülése még késik, s ezért kell Szirmai Károlynak egy sajátos esszében, párbeszédben újfent bizonyítani, hogy van jugoszláviai magyar irodalom, mégpedig nem (vagy nemcsak) az idegeneknek, hanem éppen a jugoszláviai magyaroknak bizonygatni.³¹

De milyennek látja Szirmai Károly az ily módon immár mégis konstituálódott jugoszláviai magyar irodalmat? A Kalangyában közzétett programcikkében fogalmazza meg ezt a képet: „Irodalmunk nem folytatóságos. A közbeeső irodalmi fázisok közt nincs szellemközösségi kapcsolat. Nem is lehet, mert nincs egységes jellege. Összetevő volta csak a különböző világnézetek összefogására áll fenn — kollektív világszemléletet azonban nem reprezentál. Az irodalmi korszakok nálunk írói-egyéni szintézisűek s nem világnézetiek. A folyóirattal elhatárolt első periódus nem gyakorolt hatást a másodikra. De nem is gyakorolhatott, mert túl rövid ideig tartott s alig volt egyéni mintaképe. A vajdasági irodalom útja nagy hézaggal kettészakított. A két útszakasz más és más keverésű és kohéziójú. Ez természetes is, mert az állandó fejlődés és az építőanyag folytonos változása erősen determinálja a teljesen azonos építők munkáját is.”³² Különös nézőpont ez. Az irodalmi folytonosság kizárása, olyan értelemben, hogy a fejlettebb szakasz az előző szakasz megszünését jelenti, elméletileg helyes nézőpont, történelmileg azonban kérdéses, mert az irodalmi szakaszok, bármilyen nagy mértékben ellent is mondanak egymásnak, vérrokonok, egymás között szoros kapcsolatot tartanak fenn. Ugyanakkor a folytonosság kizárását maga Szirmai teszi illogikussá azzal, hogy az egymásnak ellentmondó világnézeteket fogja össze az irodalom, még annak ellenére is, ha nem reprezentál kollektív világszemléletet. Abból kívánja Szirmai ezt levezetni, hogy — szerinte — a folyóirattal (nyilván A Vajdasági Írás cíművel) lezárt első periódus nem gyakorolt hatást a másodikra, holott ez aligha lehetséges, hiszen éppen A Vajdasági Írás szerzőinek egészen nagy hányada még a folyóirat megjelenése előtt publikálta első írásait. Abban azonban igaza van, hogy a jugoszláviai magyar irodalom konstituálódásával párhuzamosan gyöngültek az avantgarde irodalmi törekvések, ezeknek ugyanis erősen ellentmondott Szenteleky helyi színek elmélete, viszont ez nem zárja ki azt, hogy ebben az időszakban is vannak, akik a korábbi törekvéseket folytatják, Csuka Zoltán például, s ezáltal a körülöttük élőkre is hatnak, ami Csuka esetében valóban igazolható, hiszen ő ebben az időszokban nemcsak szervezője az itteni irodalmi életnek, hanem figyelemmel számon tartott költője is, amit — többek között — Szirmai róla szóló értő bírálata is tanúsíthat. Kérdéses tehát Szirmainak azon állítása, mely sze-

rint „a vajdasági irodalom útja nagy hűzaggal kettészakított”. De ez mit sem változtat Szirmai alapvető törekvésének értékén.

Alapvető törekvése pedig ennek az irodalomnak a megértése, szerepének és jellemzőinek felismerése, minek segítségével láthatóvá válnak azok az alapok is, melyekre a további fejlődés és alakulás épülhet. Szirmai néhány téves szempontja mit sem változtat jugoszláviai magyar irodalom-képének megalapozottságán és realitásán.

J E G Y Z E T E K

¹ 1933.8. számától kezdve szerkeszti Radó Imrével és Kende Ferencsel együtt a *Kalangyát*, 1934.3-tól pedig, Radó kivalása után, Kendével közösen.

² *Írói felelősségem*, *Kalangya*, 1935/3.

³ *Hőrsők Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal*, *Kalangya*, 1933.6.

⁴ *Herceg János könyve: Viharban*, *Kalangya*, 1933/9.

⁵ Petefy Jenőre hivatkozik például, akinek kritikusi tevékenységét a Nyugat impresszionista kritikája mindig szem előtt tartotta. *Herceg János könyve: Viharban*, *Kalangya*, 1933/9.

⁶ 1934, *Kalangya*, 1935.1. és *Írói felelősségem*, *Kalangya*, 1935/3.

⁷ *Írói felelősségem*, 1935/3.

⁸ *Gondolattöredékek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, *Kalangya*, 1934.1.

⁹ *Írói felelősségem*, 1935/3.

¹⁰ *Herceg János könyve: Viharban*, 1933/9.

¹¹ *uo.*

¹² *Aprily Lajos: Versek*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. VI. 24.

¹³ *uo.*

¹⁴ *Gondolattöredékek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, 1934/1.

¹⁵ *Kritikai egyvőleg*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. III. 8.

¹⁶ *uo.*

¹⁷ *uo.*

¹⁸ *uo.*

¹⁹ 1934. 1935/1.

²⁰ Kisbéry János, *Szenteleky és utódai*, *Jugoszláviai Magyar Újság*, 1933. október 20.

²¹ *Írói felelősségem*, 1935/3.

²² *uo.*

²³ 1934, *Kalangya*, 1935/1.

²⁴ *uo.*

²⁵ *Visszatekintés és bejelentés*, *Jugoszláviai Magyar Újság*, 1933. VI. 29–30.

²⁶ I. Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*, *Forum*, Újvidék, 1975. 87. old. és tovább

²⁷ Bori Imre: i.m. 122. old.

²⁸ Idézi Bori Imre: i.m. 116. old.

²⁹ *uo.* 119. old.

³⁰ *uo.* 119. old.

³¹ *Kronika*, *A Mi Irodalmunk*, 1932. XI. 13.

³² *Gondolattöredékek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, *Kalangya*, 1934/1.

**HERCEG JÁNOS KRITIKAI
MUNKÁSSÁGA
A KALANGYÁBAN**

A két háború közötti időszakot irodalmunk hőskorának szoktuk nevezni, s joggal, hiszen a váratlan kisebbségi lét körülményei között nemcsak hatványozott erőfeszítést és kitartást igényelt egy-egy melléklet, folyóirat megindítása és fenntartása, hanem a hiábavalóság terhének viselésével, a Don Quijote-i éneklés tudatával járt együtt, minek következtében íróink egy része nem tudott és nem is akart tisztán irodalmi kategóriákban gondolkodni. Közösségteremtő, tettpótló cselekvés volt számukra az alkotás, s csak a sodortatott „törpébb tehetségek” élveztek háborítatlan nyugalommal a hangjukat, ha publikálásra nyílt alkalmuk.

Herceg János egészen fiatalon, a tehetséges félreérthetetlen jegyeivel lépett fel a húszas évek második felében, a körülmények összejártasára folytán azonban eleve arra ítéltetett, hogy huzamos időn át keresse a maga útját s azt a világnézeti alapvetést, melyre majd évtizedeken át építeni tud. Gyermekkorát a „háború árnyékában” élte, s midőn anyja eszénként imádkozni tanította, fejében színes elgondolások kavargtak „tankról, repülőgépről, puskagolyóról, vérről, gennyről”, arról, hogy valahol talán épp akkor ölik meg apját.¹ Az emlékeknek ez a nyugtalanító rétege úgyszólván magára eszmélése pillanataitól fogva meghatározta gondolkodását, s táplálója lett életet és irodalmat egyaránt megváltani óhajtó lázainak. Fölléptekor azonban nem találhatott rá arra a természetes közegre, mely nemcsak megszólaltatója, hanem kiteljesítője is lehetett volna fiatalos indulatainak. Noha Csuka Zoltán, költészetének megkésetttségével nem számolva, még mindig expresszionista színeket kevert ki palettáján, a jugoszlávia magyar avantgard virágkora már elmúlt, helyette azonban még nem alakult ki irodalmunknak egyetlen olyan műhelye sem, amely törekvéseivel, elméletileg is megalapozott irányvételével tartósan maga köré gyűjthette volna a feltörekvő erőket. Nem véletlen hát, hogy Herceg János csakhamar a Szervezett Munkásban kezd publikálni, s az sem, hogy a lap merev, egyoldalúan szociális irodalomra esküvő elvei mellett nem tud huzamosabban kitartani. Húszévesen lapot alapít, amelyet a „nemzetközi kultúraszimuláció úttörő orgánumává” szeretne fejleszteni. Bár kísérlete visszhang nélkül megbukik, továbbra is megmarad „lázádo” írónak, akit már Szenteky is a legígéretesebb fiatalok közt tart számon. S valójában „lázádo” korszakát

élte még akkor is, amikor 1932-ben a Kalangya munkatársa lett. A folyóirat „minden érték”-re ügyelő irodalompolitikája, Szenteleky biztatása és ekkor már aktualitásokat is kiemelő társadalomszemlélete lehetővé tette, hogy Herceg János az önmagával való meghasonlás veszélye nélkül vállalja az együttműködést, amely korántsem szorítkozott novel-lák időnkénti közzétételére. Már az első évfolyamban kritikával is je-lentkezik, majd több-kevesebb rendszerességgel egészen 1944-ig recen-ziókkal, kritikákkal, esszékkel, tanulmányokkal látja el a folyóiratot. Költőként indult, novellistaként figyeltek föl rá, a Kalangyában azon-ban mégis jóval több kritikai szöveget tett közzé, mint szépprózait. Ennek oka nem pusztán abban keresendő, hogy a lap Kázmér Ernőn kívül egyetlen vérbeli kritikusra sem támaszkodhatott, s éppen ezért a szó szoros értelmében igényelte olvasottabb munkatársainak e téren kifejtett tevékenységét, hanem abban is, hogy Herceg János világnézet-formáló, sőt valóságformáló erőt tulajdonított a bíráló szónak. Mond-hatnánk akár azt is, hogy kritikáival nem az olvasó esztétikai érzékeny-ségét, hanem gondolkodásmódját, politikai felelősségérzetét kívánta be-folyásolni elsősorban.

E fordított hozzáállás messzemenően kihatott értekező prózájának jellegére. Minthogy a művek esztétikai sajátságai csak másodlagosan érdeklik, nem építi ki elemző eszközeinek, mércéinek rendszerét. Az esetek többségében írása összegező ítéletekből indul ki, majd néhány kifejtetlen irodalmi párhuzammal élénkitve a tartalomfelmondást, hang-súlyos „világnézeti” konklúzióval zárul. A recenzió egy válfaját műveli tehát legszívesebben, életének sorsfordulóin azonban hosszabb lélegzetű, körültekintőbben fogalmazó esszéket, tanulmányokat is ír. Mindebből logikusan következik, hogy Herceg János Kalangyában kifejtett kri-tikai munkássága főként a maga történetiségében számottevő, annál in-kább, mert használható adatok egész sorát kínálja mind írónk pályá-jának, mind folyóiratunk életének teljesebb felméréséhez.

1.

A kritikaíró Herceg János témaválasztása, tájékozódása első pilla-natra teljesen koncepciótlannak látszik. Talán mert gyengéknek ta-lálja, kerüli is a jugoszláviai magyar publikációkat, ugyanakkor azon-ban a magyar és az európai irodalmakból sem a kiemelkedő műveket ismerteti, mint ahogy nem érzi feladatának azt sem, hogy rokon áram-latokra, törekvésekre összpontosítson, s megközelítő teljességgel fel-térképezze őket. E mögött az esetlegesség mögött azonban könnyen ki-mutatható eszmei indítékok húzódnak meg. Már a Kalangyában közölt első könyvismertetésében azért marasztalja el Else Feldmann „úgyne-vezett modern regényét”², mert az öntudatlanul és tehetetlenül ver-gődő, beteg figurák rajzából hiányzik a „szociális felkiáltójel”, s való-jában ennek a jelnek az ígézetében küzd majd a kispolgári mentali-tás, az ellenforradalmi és a fasiszta ideológia ellen — egészen 1935-ig.

Mussolinist modern Neróként leplezi le³, nem kis iróniával emle-getve boszorkányos „költői mesterségét”, melyhez annyi vér tapad, majd

végül így összegezi: „Csak egy marad előttünk a fasizmus megvilágító lámpaként, Matteotti és társainak szétroncsolt, véres teteme, az a nacionalista maszlaggal leöntött nagyon is konkrét vádirat a fasizmus ellen, amelyet nem tud elnyomni sem a duce patlogó staccatója, sem a kapitóliumi domb lábait nyaló tömeg részeg Vivat Mussolini ordítása.” Jóval nehezebb és kockázatosabb is a dolga, midőn, ugyancsak a teleplezés szándékával, Rahmanova naplójáról⁴ értekezik, hisz itt már a szocialista forradalom eszméit és a szovjet valóságát kell védelmebe vennie a „borzalom könyve” ellenében, mely anélkül, hogy a „felherek kegyetlenségéről egy sort” is írna, mindenért a „forradalmárokat teszi felelőssé”. Mégis kimondja azonban, hogy ez a tendenciózusan ellenforradalmi könyv mindenekelőtt azért káros, mert a „nyugati kultúra, az emberszeretet és béke nagy igazságai mögé rejt” a gyűlöletet és elfogultságot, s ekképpen a „gyanútlan olvasóban föltétlenül felháborodást kelt nemcsak a könyvben szereplő ’vörösök’, de az egész szocialista világnézet ellen is”. A film történetéről írt esszéjében⁵ ugyancsak ekkor vallott politikai hitvallásának összetevőit tárja föl. Míg a nyugati világ filmgyártását „revü, látványosság, kosztümök, zene és tánc” uralják, s a filmművészet nem tud „kibontakozni a rengeteg színpad, az etikátlanság és az üzleti számítás öleléseiből”, addig a Szovjetunióban, ahol a „filmgyártás az állam kezében van”, a „rendező, a színész, az operatőr független, s minden ereje odairányul, hogy a filmet megszabadítsa idegen ruhájától, kiragadjon a sekélyesség béklyóiból és a maga sajátos értékeire emelje”, szögezi le, majd elragadtatva emlegeti Pudovkint, Eisensteint, Mejerholdot, kik „csodálatosat műveltek”.

Herczeg János tehát a harmincas évek első felében az irodalomnak és a művészeteknek azon műfajai, tartományai felé fordul, amelyek aktuálpolitikai vonatkozásaik folytán lehetővé teszik számára annak következetes hirdetését, hogy az emberiség választás, sőt sorsdöntő fordulat előtt áll. Érthető hát, hogy a magyar irodalomnak is azon alkotásainál időz el szívesen, amelyek vagy maguk is siettetnék a gyökeres társadalmi átalakulást, vagy pedig a közönséget szolgálai kiszolgáló mivoltukban kiváló célpontul szolgálnak a kritika nyilainak. Reményik Zsigmond „pamflet-regényét”⁶, melyben a polgár a „gyilkos szatíra görbétükrén botladozik és bukfaceezik”, nem titkolt rokonszenvvél fogadja, annál inkább, mert a mű allegóriái és parabolái nemcsak a „dolgok elferdülését” láttatják meg, hanem egész „roskadozó társadalmunk” mélyére világítanak. Babay Józsefen azonban már kitörő jókedvvel veri el a port⁷, őt magát az irodalom „visszajáró lelkei” közé sorolja, művének alakjait pedig az „irodalom lomtárából kilopott tárgyú kreatúrák”-nak, „butaságig komikus kőcbélű” tetszhalottaknak nevezi.

Lázongó harciassága, melyet nyilván az is élesztgetett, hogy sehogyan sem tudta megelni helyét a vajdasági ég alatt, 1935-ben érte el telőfokát. Ekkor írta gyors egymásutánban a már érintett film-esszét, Kassák-tanulmányát⁸ és A bázeli harangokról szóló méltatást.⁹ Ez utóbbiban, nemcsak hogy újra hitet tesz a szocialista átalakulás mellett, Aragon „hatalmas kompozícióját” dicsérve, melyben a „bizakodás lángjai túlcapnak az időn”, hanem burkoltan szembefordul a folyóirat szer-

kesztőjével is. Alig néhány hónap telt el azóta, hogy a „tisztu” irodalom eszményére esküvő Szirmai Károly a maga örökké panasza hajlóját, de ellentmondást nem tűrő hangján az „időszzerűség” izapos hullámain” kezdte ostromozni, melyek „elborították az egész irodalmat”, úgyannyira, hogy az „aktualitás úrrá tette az anyagot a problémán”, s a „valóság követelésével lefokozta a művészi szempontokat”¹⁰, amikor Herceg János, mintegy Szirmainak válaszolva, azok figyelmébe ajánlja Aragon művét, akik „szidják a rossz irányregényeket”. Vita természetesen nem robbanhatott ki közöttük, ezt mindketten károsnak tekintették volna a külső erőkkel való birkózás adottságai között, a konfrontáció lehetősége azonban kétségkívül adott volt, elsősorban annak a jeleként, hogy Herceg Jánost ekkor már a távozás, a kitörés gondolata is foglalkoztatta. Minden egyes kritikája jövőért kiáltott, ugyanakkor azonban nap nap után azt kellett tapasztalnia, hogy irodalmunk jövője teljesen bizonytalan, hiszen az árulás várható vádja nélkül nyílt eszmecserékkel, vitákkal nem lehet impulzusokat adni a belső fejlődésnek. S talán ennek a nagyfokú szorongatottságnak is része volt abban, hogy megírta különös Kassák-tanulmányát, melynek hangvétele és kitételei Petőfi juhászának gesztusát juttatják eszünkbe.

Ma is meglepő, elgondolkodtató ugyanis az a kiméretlen következetesség, amellyel Herceg János Kassákra támad, helyenként már-már a megszólalás jogát is elvitatva tőle. Abból indul ki, hogy Kassákot a „szocialista mozgalom termelte ki magából és indította” el, a költő azonban csakhamar hűtlen lett osztályához, útja már a háború alatt gyanús volt, mivel a „kollektívum forradalmának eszméjét” már akkor elhomályosítja nála a „formaművész egyéni törekvése”. Költészete egyre inkább imagináriussá válik, s a mondandó helyett az „extravagáns formára” helyezi a súlyt. A tanulmány tehát alapjában véve ugyanazokat a vádakokat ismétli meg, amelyeket Kun Béla hangoztatott 1919-ben az Országos Pártgyűlésen, s ezen az sem változtat sokat, hogy Herceg azért óvakodik a „burzsoá dekadencia termékének” nevezni a Ma irodalmát. Nem változtat sokat, mert a dolgozat második felében, Kassák háború utáni munkásságának jellemzőit taglalva, már egészen meredeken fogalmaz. A „polgári irodalom vizeire” utasítja Kassákot, s a „csökönyös demagóg esztéta” „korlátok közé szorított egyéniségéről” beszél, aki „osztályának nem adhatta meg azt, amivel tartozott”, nem a forradalmi újtóból lehiggadt formaművész lett, s éppen ezért a proletárfő jelzőjét most már csak „úgy viseli magán, mint viharvert, fekete orosz ingét”.

Önként adódik a kérdés, ugyan mi késztette Herceg Jánost ilyen mindent elsöprő támadásra Kassák ellen, akiben ekkori tájékozódása alapján sokkal inkább szövetségest láthatott volna, mint megsemmisítendő árulót. Első pillanatra elfogadhatónak látszik a válasz, melyet Herceg visszaemlékezései kínálnak. Egy helyütt ugyanis azt állítja, tanulmányában a „Korunk elmarasztaló ítéleteit” követte, hogy legalább ebbéli igyekezetében tartozzék valahova.¹¹ A valahova tartozást kétségkívül jelezni lehet olyképpen is, hogy az ember túlkiabálja azoknak hangját, akikkel együtt szeretne tartani, ez azonban esetünkben nem magyaráz meg mindent. A Korunk iránti rokonszenv kimutatására ele-

gondó lett volna a kímért, hűvös idegenkedes hangján megszólalni, Herceg azonban az elutasításnak oly radikális eszközeihez folyamodott meg, amelyek sokkal inkább illettek volna valamely proletkultós koncepciókat követő irodalmi orgánumba, mint a „kisebbségi” Kalangyába. De épp ez a mozzanat hívja föl a figyelmet arra, hogy a tanulmány-nyal nemcsak szellemi magányát próbálta megszüntetni Herceg János, hanem legalább annyira hatni kívánt irodalmunk alakulásának folyamataira is. Ha Szirmai Károly egyszer s mindenkorra el akarta zárni az utat a „fertőző” időszerűség és irányzatosság előtt, Herceg azt haragolta vissza, hogy sohasem elég belőle, s voltaképpen ez a láthatatlan, felzárkózó nem törhető vita lobbantotta oly magasra végül Kassák Lajos művei alatt a tüzet.

2.

Nem sokkal a Kassák-tanulmány publikálása után megsokszorozódott szorongásérzete arra az elhatározásra juttatja, hogy elhagyja Vajdaságot, s egy olyan környezetben kísérli meg kibontani tehetségét, amelyben fegyvertársakra találhat. 1936 januárjában Budapestre költözik, ahonnan majd csak 1938-ban tér haza. Ez alatt a majd három esztendő alatt mélyreható változások játszódnak le mind világlátásában, mind irodalomszemléletében. *Tó mellett város* (1937) című regényét kedvezőtlenül fogadja a kritika, ennél is ijesztőbb azonban számára, hogy talajvesztettnek érzi magát, s igazi témáitól eltávolodva, csak gyen- a gondolat, hogy rossz irányban, *odakinn* kereste a kiutat, ahelyett, hogy peeske novellák kerekednek ki a tolla alól. Mindinkább érlelődik benne *bensőjében* próbált volna előbb rendet teremteni. Nem állítjuk persze, hogy e fölismerés hatására megtagadta „balos” múltját, az azonban kétségtelen, hogy hazajövele után európai méretekben gondolkodó jövő-áhitata leépült, háttérbe szorult, s a tájközpontú eszmélkedésnek adta át a helyét. Újabb tájékozódását természetesen nemcsak szubjektív, nőt dilemmák erősítették, hanem a világ politikai színpadán lejátszódó események is. Mussolini etiópiai háborúja, a német fasizmus előretörése, a sztalini csisztkák mind-mind a megőrizni készülő világ üzeneteit jelentették számára, s egyfelől elbizonytalanították amúgy is kételyekkel küszködő lényét, másfelől pedig apolitikus jellegükkel csak siettették a lélekben már megtalált „kis haza”, Vajdaság felé.

Mintha hosszú éveket fecsérelt volna el már-már jóvátehetetlenül, úgy lát munkához ismét. „Én, amikor nemrég, három évi távollét után hazatértem, mint aki új földre lép, előről kezdtem az ismerkedést a tájjal és emlékekkel, de nosztalgiám tüzebe már rendszer szőtt bele” — vallja meg², s egymás után sorjázó esszéiben, programadó cikkeiben éppen ennek a Szenteleky örökébe lépő *rendszernek* a komponenseit tárja föl. Első számú feladatnak tartja, hogy a jugoszláviai magyar író kialakítsa magában a „vajdasági népi tudatot, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét”. Enélkül, megítélése szerint „sem térben, sem időben” nem találhatja el azt a hangot, amely érdeklődést kelthetne. A „népi tudat” szükségességén inszisztálva azonban túlzásokra is ragad-

latja magát. A „mindent a népből és mindent a népért” jelszavát kezdi hangoztatni, sőt arra buzdít rendületlenül, hogy a széles nemzeti horizontokat fel kell áldozni a regionalitásért. Egy merőben önerejére támaszkodó és önerejéből fejlődő irodalom megteremtését sürgeti tehát, kissé a tékozló fiú megtérésének hangulatában, s érthető módon olyan művekre koncentrál, amelyekben a regionális elemek magasrendű művészetté szerveződnek. Noha a Kalangya már 1932-ben felfedezi a magyar olvasóknak Ivo Andrić prózájának különös színeit, Herceg János csak most fordul felé, s mutat rá az író Boszniájának „minden sötét szépségére”.¹³ Alija Đerzelezt Ábelhez hasonlítja, s édestestvéreknek láttatva őket, gondolkodásmódjuk, ravaszságuk, furfangjuk azonosságát domborítja ki. Nem elégszik meg azonban a jugoszláv és a magyar irodalom között meghúzható párhuzamokkal, hanem igyekszik közelebbi példákkal is megtámogatni regionalizmus-elméletét. *Bácska mint irodalmi nevelő* című esszéjében¹⁴ pl. Szirmai Károly novellavilágának, ha nem is első, de több észrevételében máig érvényes leírását adja. Föltett szándéka az volt, hogy a Szirmai-vízió és a „vajdasági anyag” egymást feltételező kapcsolataira rámutasson, hogy bebizonyítsa, Szirmai sem irrealitásokból, hanem sárból, ködből, porból építi meg vízióinak „komor színpadát”. A kölcsönös függőség megállapításáig könnyűszerrel el is jut, amikor azonban Bácskát mint „irodalmi nevelőt” kellene Szirmai Károly prózájának alfájává és omegájává megtennie, természetszerűleg megtorpan, hiszen *nevelői* mivoltában jószerével csak a középszerű írók munkáiban tolakszik előtérbe s válik primáris jelentőségűvé a táj. A víziók ellenállása szerencsére mégsem töri meg Herceg elemzőkedvét, s így más irányba indulva, igen fontos megállapításokig juthat el Szirmai novellaszerző módszerét és novelláinak üzenetét illetően. „Szirmai precíz és nehézkes író. Egy-egy táj, helyzet vagy kép leírásában a legapróbb részletekre kiterjed a figyelme, pontos tervrajzot ad, mint az építész, az ember már elfárad, mert a lényegre várja, a mesét, hogy valami történjen végre — de semmi sem történik, mese nincs, s a precizitás vezet itt a lényeghez. Amihez az író ragaszkodik, s amit a felületes olvasó unalmasnak tart: a vízió atomjainak felrakása” — állapítja meg találóan, majd arra is fényt derít, hogy mik a lélektani gyökerei ennek a „könyörtelen pontosságnak”. Úgy találja, hogy Szirmai világában az „anyag potenciális kisugárzásai mozgatják az embert és viszik a boldogtalanságba”, illetve hogy az író mindenütt a halál lábnyomát és „mindenben a pusztulás, a rothadás, az örök enyészet foltjait” keresi egy életre szóló élmény parancsára, mely azt sugallja neki, hogy „nincs menekvés, az anyagnak törvényei vannak, s törvényeiben halálos ítélet”. Herceg tehát már ekkor a lét és nemlét határmezsgyéjén jelöli ki Szirmai életérzésének alapösszetevőit, írásművészetének forrásvidékét. Pontos, lényegláttató meghatározásai mellett az esszé egy másik mozzanata is szemet szúr. Néhány évvel későbbi álláspontjával ellentétben ugyanis Herceg itt még követendő, sőt csaknem *egyetlen járható útnak* tünteti föl a Szirmai Károlyét: „A bácskai író, ha hú akar maradni a tájhoz, önmagához, ha nem állítja ezt a materialista szellemiséget semmilyen tágabb cél szolgálatába, ha nem akar giccset formálni a felszínből, úgy az anyagelvűségnek csak ezt az önmagáért való formáját

választhatja, és a vilzó kaleidoszkópján lesheti az anyagnak felvillanó es halálba fulladó tüzeit."

Ellentmondásoktól, tisztázatlan, végig nem gondolt nézetektől, túlkapásoktól sem mentes regionalista programjának megvalósításáért jó két éven át lankadatlanul küzdött. Részben a magyarországi falukutató mozgalom hatására fölfigyel a vajdasági falu hagyományaira, s már-már teátrális fogadalmat tesz, hogy „elmegy a néphez, leírja szokásait, feljegyzi dalait, megírja meséit, még mielőtt a szigettel együtt elmosná az ár”.¹⁵ Ugyanakkor háborgó lelkiismerettel veszi fel a küzdelmet a parasztság differenciálatlan ízlését fenyegető szellemi szemét ellen. „Mindenütt operettet játszanak. Ez kétségbeejtő! — kiált föl.¹⁶ — Nem tudok elképzelni szánalmasabb látványt, mint egy egyszerű, egészséges magyar parasztlányt, amint a színpadon tangót táncol a „bárával”. A nemzetközi szennyirodalomnak ezt a hazug romantikáját, ostoba meséjét, a maga naivságában is mélyen erkölcstelen irányzatát a faluval megismertetni szörnyű bűn."

Mondanunk sem kell talán, hogy a szélesebb horizontok előtt egyelőre makacs következetességgel elzárkózó Herceg Jánost Szenteleky kissé félremagyarázott cikkei, tanulmányai ihlették munkára, annál inkább, mert a nagy előd fejtegetéseiben utólag felfedezi az irodalmi kontösbe bújtatott politikumot, nyomatékosan hangsúlyozva is, hogy a vajdasági magyarság politikai öntudatra ébresztése Szenteleky mozgalmaival kezdődött.¹⁷ Más szóval, Herceg János, aki kora fiatalsága óta mindig is az irodalmi élet és a politikai gyakorlat harmonizáló együttműködésében látta a célravezető utat, most végre rátalált a követendő képletre, s tevékenységét maradéktalanul annak szolgálatába állította. Igaz ugyan, hogy Németh Lászlóról is írt ekkortájt egy „tisztelegő esszét”¹⁸, amelyben saját megvallása szerint sem tudott a „hideg tárgyilagosság” hangján szólni, és az európai költészetre is kitekintett¹⁹, de már a következő pillanatban visszavonult a táj bástyái mögé, rezignáltan állapítva meg, hogy az emberiség történelének utóbbi kétezer éve minden egyébről tanúskodik, de fejlődésről egész biztosan nem.

A teljes regionalizmusért folytatott „többfrontos” küzdelme 1940-re veszített intenzitásából, részben talán azért, mert nem hozta meg a kezdeti lendülettel arányos eredményeket, részben pedig a Magyarország és Jugoszlávia közötti viszony mind kedvezőbb alakulása következtében. A jószomszédi kapcsolatok ugyanis fölsőlegessé tettek mindennemű kizárólagosságot, s az újabb háború ellenére is megéledt a remény, hogy a jugoszláviai magyarság mégis betöltheti majd természetes híd-szerepét a két ország népei és kultúrája között. Herceg János érdeklődése ez idő tájt újra kiterjed a magyar társadalom vitális kérdéseire is. Most már vitába száll Németh Lászlóval, „mert ő szellemi reformra gondol, holott csak az anyagi segíthet”²⁰, helyeslőleg áll Veres Péter mellé²¹, aki azt bizonygatja *Szocializmus — nacionalizmus* című könyvében, hogy a „szocializmus és a nacionalizmus nem ellentétek, hanem kiegészítői egymásnak a társadalmi fejlődésben”, kihasználja az alkalmat, hogy József Jolán könyve ürügyén a „társadalmi rendet” is kárhoztassa a költő haláláért²², s szívbemarkolóan lázítónak nevezi azt a képet, melyet *Lélek és kenyér* című munkájában „egy egész gyerekvilág bor-

zulmasan sivár, kilátástalan életéről" rajzolt Illyés Gyula.²³ S ezzel az immár „középutas” forradalmasodással párhuzamosan érzékenyen reagál minden olyan jelenségre is, amely jugoszláv vonatkozásban említést érdemel. Amikor Feketekuthy Béla Jugoszláviáról szóló felszínes, információszegény s éppen ezért feladatának eleget nem tevő könyve megjelenik, szemrehányások és kifogások özönét zúdítja rá, annak az embernek a hangján, aki a homályban hagyott kulturális javakat a magáénak is érzi.²⁴

Nem hallgathatjuk el azonban, hogy irodalmunk természetes kötődéseinek erősítésén fáradozva, Herceg János egy mai szemmel merőben idegen eszmei princípiumnak is érvényt próbált szerezni. Móricz Zsigmond *Magvető* című antológiáját ismertetve, fenntartás nélkül egyetért annak szerkesztési szempontjaival²⁵, még ha pl. Madách, Kiss József, Szép Ernő kimaradt is a gyűjteményből, Szabolcska Mihály pedig szerepel benne, mert, úgymond, az „az irodalom, amely nem táplálkozott népi erőkből, semmi rokonságot nem tarthat a magyar szellemiséggel”. S hogy Herceg János mennyire nem pusztán a nagy magyar író érzékenységét szem előtt tartva alakította ki ebbéli elképzelését, arról legmeggyőzőbben az tanúskodik, hogy a magyar szellemiségnek ez a zsákutcát sejtető gondolata más-más formában és kicsengéssel többször is felbukkan ekkortájt értekező prózájában.

3.

Melléfogás lenne azonban azt hinni, hogy az 1941-es fordulat után Herceg János szemlélete további súlyos torzulásokat szenvedett. Még a legmámorosabb pillanatokban sem vállalkozott olyasmire, mint Kisbéry János pl., aki bizonyos Fall Endre Jugoszlávia összeomlásáról szóló könyve nyomán a szerb faj jellemző vonásainak sértő taglalásába fogott.²⁶ Nem, Herceg továbbra is a minél teljesebb szellemi különállás híve marad, s csak taktikai okokból ír le olyasmit is, ami sem életérzésével, sem etikájával, sem pedig esztétikai meggyőződésével nem egyeztethető össze. „A szép kiállítású könyv a Kormányzó Úrról készült kitűnő rézkarcon kívül számos illusztrációt közöl”, s az egész kötet „Hóman Bálint miniszter szeretetét és gondoskodását mutatja meg” — olvashatjuk egyik recenziójában.²⁷ Máskor arról óhajtja meggyőzni (nem olvasóját, hanem) a hatalmon levő politikusokat, hogy a „magyar író és államférfi között nem is olyan nagy a távolság... hisz kiderült, hogy a hatalom képviselői sohasem zárkóztak el az irodalom elől, mindig tisztában voltak annak jelentőségével, fontos szerepével és megbecsülték talán akkor is, amikor a tételes törvényekre és közállapotot védő rendelkezésekre hivatkozva lombjait itt-ott megnyirbálni kényszerültek”²⁸. Megint máskor a magyar „írófejedelem”, Herczeg Ferenc dicsőségét igyekszik öregbíteni, mondván, hogy a „magyar irodalomban szellemességben, mértéktartásban, éles megfigyelő képességben senki sem veheti fel vele a versenyt”²⁹. Ezek és az ezekhez hasonló megnyilatkozások nyilvánvalóan azt a célt szolgálták, hogy eltereljék a figyelmet Herceg „szeparatista” törekvéseiről. Mert igaz ugyan, hogy

1941 őszén, a folyóirat újraindulásakor még csak a kisebbségi lét két évtizedére vonatkozóan tartotta „szellemi különállásunkat” természetesnek és igazoltnak, ám a csöbörből vödörbe jutás leverő tapasztalatainak birtokában csakhamar újra a bácskai regionalizmus szükségessége mellett kezdett kardoskodni, s ez, úgy látszik, elkerülhetetlenné tette a veszélyesnek talán nem mindig veszélyes, de az alkotókedvet kétségkívül romboló taktikázást. Egyre többször fordul Szenteleky hagyatéka felé – amihez a költő halálának tízéves évfordulója, műveinek újrakiadása, a folyóirat Szenteleky-éve s a Szenteleky Társaság megalapítása is apropóul szolgál –, s miközben a „hűség jegyében” elődje helyi színek elméletének egy-egy gondolatát, eszmefuttatását kinagyítja, szinte észrevétlenül belelopja a köztudatba a külön utakon járás természetességének gondolatát. Az eszményi persze az lett volna, ha *elődekező manőverezése* egyúttal a Szenteleky-örökség *bíráló* s éppen ezért továbblépésre ösztönző és képesítő felmérése lehetett volna. Erre azonban a „mélymagyar” fenyegetettség körülményei között nem kerülhetett sor, s bizonyos jelekből arra következtethetünk, Herceg János nem is tudta volna vállalni ezt a feladatot. Nemegyszer olyan gondolatokat metsz ki ugyanis az örökségből, amelyeket talán maga Szenteleky is meggyőződés nélkül vetett papírra annak idején. Egy helyütt pl. azt bizonygatja, hogy a két háború közötti időszakban a jugoszláviai magyarság körében „elcsendesedett a világnézeti harc, csaknem teljesen megszűnt az osztályellentét, nagyjából leomlottak azok a falak, amelyek elválasztották az urat a paraszttól”³⁰, s mindezt oly könnyedén mondja el, mintha mit sem tudna Mayer Ottmárek útjáról és sorsáról vagy azokról a tényekről és az igazságot híven tükröző szavakról, melyeket tájunk „sajátos lelkiisége” kapcsán Majtényi Mihály vetett papírra, még 1937-ben: „Zsírbadagadt gazdagság és avas csontot harapdáló szegénység, mintagazdák és földnélküli nyomorultak, zongorás sokszobás parasztházak és télen is mezítlábas parasztyerek, nyugati kultúra és analfabétizmus, szanatóriumok és ősi módon kuruzsló vénasszonyok, emberek, akik még sohasem láttak mást, mint tanyát, s emberek, akik már bejárták a félvilágot.”³¹

A mindennapos szerepjátszásra és alakoskodásra késztető küzdelemben említésre méltó kritikai szöveget ekkor már alig írt. Még elkészül a Szenteleky gyermekkorával foglalkozó hosszabb cikke, Bogoboj Atanackovićról és Papp Dánielről szóló vázlatos tanulmánya, elbúcsúztatja Móricz Zsigmondot és Farkas Geizát, néhány rövid recenzióval jelentkezik, s ez majdnem minden. 1944-ben azonban, Ady halálának 25. évfordulójára egy tervszerűen kidolgozott, mondanivólójával is tüntetően ellenzéki, a harmnias évek elején keletkezett írásainak tüzet, lendületét, egyértelmű elkötelezettségét idéző dolgozatot tesz közzé, melyet újabb választóvonalnak kell látnunk kritikáirásában.³² Az alkalmi dolgozatban nem vállalkozhatott arra, hogy a könyvtárnyivá duzzadt Ady-irodalom rengetegén átverekedve magát, új, eredeti nézőpontokat érvényesítsen, s így esszéjében nem is a poétikai és esztétikai észrevételek sora izgalmas, hanem az Ady-magatartás aktualizálásának hercegi gesztusa. A „világ régi bűnei között fetreng”, „kétségek és bizonytalanságok között élünk újra, mint az ő idejében, mint az ő láto-

másaiiban", indítja borongón írását, majd költői kérdések sorával forrasztja át a hangulatot, hogy végül kimondhassa: Ady „mérgeit, melyek oly gyilkos erővel rombolták a tunyaság, a renyhesség, a tespedtség megszemélyesített alakjait, az idő segítségével közömbösítette az írástudók praktikája". S miközben az igazi Ady „gyűjtő, izgató verseinek" vétkes elhallgatását panaszolja fel, már a „békés jövő"-ről álmodik, amikor majd „boldog lesz a magyar és bolgogok lesznek a velünk élő népek".

Herceg János tehát Adyt ünnepelve lemond a hol kényszerűségből, hol pedig önszántából vállalt „háború" szerepéről, s már a folyóirattól is búcsúzva egy kicsit, írói alkatának azokat a vonásait hozza előtérbe, amelyek félreérthetetlenül tanúsítják, hogy ha nem kisebbségi íróként indul és halad pályáján, ma Kalangya-beli kritikáinak nemcsak világnézeti alapjait és azoknak változásait, de esztétikai rendszerét is fűrkészhetnénk. Mert Herceg János mindig is a lehető legtöbbszörre tört, minthogy azonban szellemi függetlenségét nem tudta következetesen fenntartani, a torz valóság többször-többször a nézeteit is eltorzította. Különösen azokban a helyzetekben, amikor kételyeit elaltatva, az irodalom lelelkétől idegen „igazságok" jegyében próbálta megvívni harcait.

JEGYZETEK

- ¹ *Hősi halottak előre!* című regényrészletében. Idézi Bori Inare A jugoszláviai magyar irodalom története 1918—1945-ig c. művében, Forum Könyvkiadó, 1968. 206. l.
- ² Else Feldmann: *Der Lieb der Mutter*, K. 1932. 5. sz.
- ³ Emil Ludwig: *Mussolini vallomásai*, K. 1933. 2. sz.
- ⁴ *Rachmanova naplója*, K. 1934. 2. sz.
- ⁵ *Jegyzetek a film történetéből*, K. 1935. 3. sz.
- ⁶ *Remenyik Zsigmond: Mese habbal*, K. 1934. 11. sz.
- ⁷ Babay József: *Menekülj a szerelemhez*, K. 1934. 11. sz.
- ⁸ Kassák Lajos és a progresszív művészet, K. 1935. 7. sz.
- ⁹ Louis Aragon: *A bázei harangok*, K. 1935. 7. sz.
- ¹⁰ *A regény és az aktualitás*, K. 1935. 5. sz.
- ¹¹ *Két világ*, Forum Könyvkiadó, 1972. 244. l.
- ¹² *Cél és vallomás*, K. 1938. 10. sz.
- ¹³ Ivo Andrić novellái, K. 1938. 8—9. sz.
- ¹⁴ *Kalangya*, 1938. 8—9. sz.
- ¹⁵ *Egy óra falunkban*, K. 1938. 8—9. sz.
- ¹⁶ *Műkedvelők*, K. 1939. 7—8. sz.
- ¹⁷ *Szenteleky szerepe*, K. 1940. 7—8—9. sz.
- ¹⁸ Németh László, K. 1938. 8—9. sz.
- ¹⁹ *Az örök költészet, európai költők antológiája*, K. 1938. 10. sz.
- ²⁰ *Kisebbségben*, K. 1940. 6. sz.
- ²¹ *Magyar szocializmus*, K. 1940. 6. sz.
- ²² József Jolán: *József Attila élete*, K. 1940. 10. sz.
- ²³ Illyés Gyula: *Lélek és kenyér*, K. 1940. 7—8—9. sz.
- ²⁴ *Vitéz Feketeleky Béla dr.: Jugoszlávia magyar szemmel*, K. 1940. 6. sz.
- ²⁵ *Móricz Zsigmond: Magvető*, K. 1940. 10. sz.
- ²⁶ Fall Endre: *Jugoszlávia összeomlása*, K. 1941. 4. sz.
- ²⁷ *Erdély magyar egyeteme*, K. 1942. 5. sz.
- ²⁸ *Az író és az államsérfi*, K. 1942. 12. sz.
- ²⁹ *Herceg Ferenc*, K. 1943. 10. sz.
- ³⁰ *Egy akol — egy pásztor*, K. 1943. 1. sz.
- ³¹ Markovitch Mihály: *A fekete torony*, néhány sor a sajátos bácskai lélekről, K. 1937. 2. sz.
- ³² *A halhatatlan Ady Endre*, K. 1944. 2. sz.

REZIME

KRITIČKA DELATNOST JANOŠA HERCEGA U ČASOPISU „KALANĐA“

U mladosti Janoš Herceg počeo je pesničkim stvaralaštvom, no privukao je na sebe pažnju kao pisac novela; objavio je, međutim, mnogo više kritičkih članaka nego li iz lepe književnosti. Već u prvom godištu časopisa javlja

ce kritičkim radovima, da bi sve do 1944. manje-više redovno, objavljivao recenzije, eseje i studije. Njegove radove iz oblasti kritike mogli bismo da podelimo u tri vremenska perioda. U prvom — do sredine tridesetih godina privlačila ga socijalna književnost, u drugoj polovini tridesetih godina potičuju se njegovi u evropskim razmerama zamišljeni snovi o budućnosti ustupaju mesto razmišljanjima o predelima. Prihvatajući baštinu Kornela Sentelekija, on uzdiže, iznad svega, izgrađivanje „vojvodanske narodne svesti“ i zagovornik je stvaranja regionalne književnosti koja će se oslanjati na vlastite snage. Od ovoga cilja ne udaljuje se ni u ratnim godinama, ali je ne retko primoran da taktizira, te se ne jednom upliće u teške protivurečnosti. Iz svega proizlazi da je kritička delatnost Janoša Hercega u Kalandi značajna pre svega zbog svoje istoričnosti, tim pre što nudi korisne podatke ne samo za odmeravanje delatnosti samoga pisca, nego i za život samoga časopisa.

RESUMÉ

L'OEUVRE CRITIQUE DE JÁNOS HERCEG DANS LA REVUE „KALANGYA“

Le jeune Janos Herceg a commencé comme poète, on l'a découvert comme l'écrivain des nouvelles, cependant il a publié dans la revue Kalangya beaucoup plus des articles critiques, avec lesquels il s'est présenté déjà dès le début de l'apparition de revue, où il a fait paraître jusqu'à 1944. des recensions, essais et articles. On peut diviser ses oeuvres critiques en trois périodes. Dans la première jusqu'au milieu des trentièmes années — la poésie sociale l'attire, dans la deuxième moitié de ce decennie ses réflexions du futur conçues dans les cadres européens font la concession aux réflexions du paysage. En acceptant la tradition du Cornel Senteleki il soulève, avant tout, l'établissement de la conscience des peuples de Voïvodina en proclamant une littérature régionale qui aurait son soutien en sa propre force. De ce but il ne s'éloigne pas ni pendant la guerre, mainte fois, cependant, il est forcé d'être tacticien, et par cela il arrive qu'il s' embrouille dans les contradictions. On peut constater enfin que l'oeuvre critique de Janos Herceg en revue Kalangya est important avant tout par son sens historique, parce qu' elle nous offre des faits utiles non seulement pour pouvoir mesurer l'écrivain, mais aussi la vie de la revue même.

SZÍNIKRITIKÁNK A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

(Egy fejezet kritikáirásunk
történetéből)

A két háború közötti majd negyedszázadnyi időszakra színházi vonatkozásban az a legjellemzőbb, hogy nincs magyar nyelvű színjátszás. Azzal, hogy sem a vándortársulatok nem jöhettek be az országba, nem kaptak játszási engedélyt, sem pedig állandó magyar társulat nem alakulhatott, lényegében egy évszázados hagyomány — Szabadkán valószínűleg 1816-tól, de biztosan 1818-tól volt magyar nyelvű színházi előadás — szakadt meg. A színjátszás, a színházi kultúra minden súlyával, emlékével és felelősségével a műkedvelésre szakadt. Arra a színjátszói formára, amely évtizedek óta ismert, népszerű és elterjedt volt ugyan-ezen a vidéken, s amely már jelentős hagyománnyal is rendelkezett, de mégis mindig háttérbe szorulva egzisztált, inkább a szórakozás egyik formáját jelentette, mintsem az igényes színházi kultúra letéteményese volt. A műkedvelés még ha megpróbálta is volna átvenni a hivatásos szintű vándortársulatok egykori szerepét, kellő társadalmi-politikai megértés és anyagi támogatás híján képtelen lett volna ellátni ezt a szerepet, kivált pedig jelentősebb eredmények felmutatására. Voltak kivételek, egy-egy város műkedvelése időnként szép eredményekkel dicsekedhetett, sőt olykor a társadalmi és politikai igazságtalanságok elleni tiltakozás sem hiányzott egyik-másik produkcióból, de tartós sikerrel egyik egyesület sem dicsekedhetett. Az öntevékeny színjátszás zommal a polgári, sőt éppenséggel a kispolgári szórakozás területévé vált. Giccses népszínmű-utánezatok, vidéki kiállítású és vidéki tehetségű enekesekkel előadott operettek, a polgári bulvár-vígjátékok gyengébb változatai, halvány lenyomatai szerepeltek a legtöbb egyesület műsorán. Ennek a korszaknak, amely bár igen érdekes, de művelődéstörténeti szempontból még teljesen érintetlen, feldolgozatlan, talán legnagyobb jelentőségét abban kell látni, hogy valamelyest biztosította színházi életünk folyamatosságát, áthidalta az évszázadnyi gazdag hagyomány és az állandó színház 1945-beli megalakulása közötti csöppet sem gondtalan, próbálkozásoktól és elutasításoktól feszülő huszonvalahány évet.

Ez a sajátos és áldatlan helyzet természetesen azt eredményezte, hogy a kialakulóban levő, rangját, tekintélyét lassan megalapozó színházi kritika, melynek már néhány igen avatott, jó tollú, biztos szemmel mérő és ítélő művelője volt Gyóni Géza,¹ a fiatal Fülep Lajos,² a

szabadkai színházi élet mindenese Szebenburger Karoly és még néhány, az újságírást nem úri hobbynak, hanem hivatalának tisztelő nevesebb publicista — Braun István, Arányi Jenő, Csillag Károly, Havas Emil, Mikes Flóris, a fiatal Debreczeni József és mások személyében, megtorpant, nem fejlődött abban az értelemben, ahogy várható volt, ahogy az előző évtizedek jelezték, ígérték, legtöbbször megrekedt a magyar nyelvű műkedvelő előadások és az újvidéki szerb színház előadásainak regisztrálásánál, ritka esetben emelkedett a recenzió szintjére, s még ritkábban vált vérbeli, elemző kritikává.

Ennek ellenére publicisztikánkból nem vesztek ki a színházzal foglalkozó írások, és a színikritika kivételes alkalmakkor, egészen váratlanul, főnixmódjára, igaz igen rövid időre, újjáéledt. Ilyen alkalmak voltak, tegyük azonnal hozzá talán színházi szempontból a legjelentősebbek, a moszkvai Hudozsensztveni Tyeatr európai körúton levő úgynevezett emigrációs majd pedig prágai csoportjának újvidéki és szabadkai vendégszereplései, melyeket a gyakorlattól eltérően nagy hírlapi propaganda apparátus előzött meg, s melyeket néhány jelentősebb kritika is követett, kísért, megörökített.

A színházi tárgyú cikkek az előadások kiértékelése helyett általában inkább a magyar nyelvű színjátszás helyzetének rendezését sürgető elvi, polemikus hangvételű, sőt nemegyszer politikai színezetű írások jelentek meg. Bár nem vállalt feladatunk ezúttal ezekkel foglalkozni — jöllehet színháztörténetünk roppant érdekes dokumentumait ismerhetnénk meg —, mégis fontos legalább jelezni ezen írások meglétét, természetét, márcsak azért is, hogy érzékeltesük ezáltal az itteni szellemi és főleg közélet színházigényét, figyelmeztessünk a színházi kultúra mély gyökereire, a színházi élet fontosnak tartott szórakozási és művelődési szerepére.

A húszas évek folyamán bár magyar színház itt nem volt, lényegében nem szakadt meg a színházi információk vagy az ezeket követő cikkek sora. Ezekben a magyar nyelvű professzionális színjátszás próbálkozásairól szerezhettek hírt az olvasók. Se szeri, se száma az olyan híreknek, amilyent a Szabadkán megjelenő Hírlap egyik 1924. évi számában találunk, mely szerint „Heltai Hugó pesti színikigazgató Belgrádba utazott.” A közoktatási minisztériumban járt koncesszió ügyében, engedélyt kért szabadkai, zombori, újvidéki, zentai, topolyai vendéggjátékra. Őt is, Faragó Ödönt is, és a többi próbálkozót is mind elutasították. Érdekes azonban, hogy az illetékesek bár nem adtak játsszási engedélyt, egészen sohasem vetették el a magyar színház felújításának lehetőségét. Megjegyezendő azonban, hogy olykor egészen perverz politikai hátsó gondolat kísért az esetleges engedély megadását. Mint például az egyik minisztériumi leiratban áll — melyről Brindza Károlytól, a topolyai monográfiát készítő munkacsoport vezetőjének szíves közléséből értesültem — még az is megfordult az illetékes fejekben, hogy talán meg kellene engedni egy professzionális társulat ténykedését, mert ez okot szolgáltatna a sokszor politikai szervezkedés központjává váló műkedvelő egyesületek bezárására. Még az olyan vállalkozások sem kaptak zöld fényt a hatóságoktól, mint amilyenről a szabadkai Bács-megyei Napló 1924. évfolyamának március 6-i számában olvashatunk.⁹

Mivel a magyar próbálkozások rendre elutasítottak, mondván, hogy koncessziót csak jugoszláv állampolgár kaphat, jelentkezett egy „ismert szubotíciai kereskedő, aki régebben színházi ember volt... és a közoktatási minisztériumban szerb-magyar társulat szervezésére és vegyes előadások tartására kért engedélyt”. Ahogy a cikkben olvashatjuk az új vállalkozó, aki „már régebben ajánlatot tett Szubotica város tanácsának, hogy felépítteti a városi színházat, ha azt a város tíz évre bérbe adja neki... azonban a tanács erre nem volt hajlandó..., most egyelőre csak a színházteremben rendezné a színi-szezont”, melyre ajánlata szerint elsőrendű szerb és magyar színtársulatot szervezne és az így felgyülemelő tetemes költségtöbbletet azzal gondolja behozhatónak, hogy egyidőben két-három vajdasági városban is működne a színtársulat”. Ahogy a valóban nem mindennapi vállalkozást sürgető cikkből kiderül, az elképzelés nem is elvetendő, hiszen „amíg... például Szubotícán a magyar együttes szerepelne, addig Szomborban a magyar operett-ensemble és Becskerekén a szerb társulat játssza”. Természetesen az ervek között nemcsak a költségek megtérülése szerepel, hanem a románai és a csehszlovákiai példa, ahol működtek magyar társulatok, de még inkább az a tény, hogy egy ilyen vállalkozással nemcsak a magyar nyelvű színjátszás kelhetne ismét életre, hanem a vajdasági színházi kultúra is jelentős hasznát látná, „fellendülne a vajdasági szláv színjátszás is”, amelyről szintén a korabeli írásokból tudjuk, hogy akkor-tájt nem kevés nehézséggel küszködött, arra az időre esett többek között az újvidéki szerb operett-társulat válsága, majd megszüntetése is.⁴

A szép terv ezúttal is csak elképzelés maradt, mint a többi próbálkozás, melyekkel föltétlenül minél előbb foglalkozni kellene, akárcsak működvelő színjátszásunkkal, de amelynek részletes, behatólagos taglalása túlmutatja a dolgozat tárgyán, ami csupán a „hudozsensztveniek” négy vendégjátékát követő kritikák ismertetése. Színházi kritikáirásunk felhangolásának egy ritka pillanatát idézi, de az általános helyzetet azért mégis legalább jelezni kellett, fontos volt szignálálni a tüneteket.

A Moszkvai Művész Színház a huszadik század egyik legjelentősebb színházi vállalkozása volt. Alapítóinak, Sztanyiszlavszkijnek és Nyemirovics-Dancsenkónak célja síkraszállni a „régí játékmódor, a teatralitás, a hamis pátosz, a szavalás és mindenféle ripacskodás ellen, a díszletezés rossz konvenciói és a sztárrendszer ellen, amely tönkreteszi az együttest, továbbá az akkori színházak egész rendszere és silány repertoárja ellen”⁵, ahogy későbbi visszaemlékezésben olvashatjuk. Az új stílus, amelyet Sztanyiszlavszkijék a hamisnak látott naturalizmus ellenében szorgalmaztak, népszerűsítettek a színpadi realizmus volt, amin mindenekelőtt pszichológiai realizmust kell érteni. Eszközeik között is a legfontosabb a benső átélés, a szereppel való lehető legteljesebb azonosulás, a színpadi hangulatnak és a játék összhangjának maximális megvalósítása, a szerepek beható lélektani elemzése jellemezte ezt a színjátszást, amely iskolát teremtett, s amelynek hatása egészen napjainkig terjed.

A Sztanyiszlavszkij—Nyemirovics-Dancsenko vállalkozás kiváltója Csehov drámáinak színpadi megelevenítése, a csehovi dramaturgia minél teljesebb színpadi visszaadásának igénye volt. Indulásában valóban

forradalmi tetteknek számított, de az egymást váltó stílusok dinamizmusa, amely a huszadik századi művészetet s ezen belül a színházt is jellemezte, idővel természetesen a Művész Színház stílusában is bizonyos módosításokat hozott. A színháznak — Sztanyiszlavszkij szerint — három korszaka volt: a megnyitástól az 1905-ös forradalomig, 1906-tól a szocialista forradalomig, és a forradalom után. Stílusújítás, forradalmi tett tekintetében nyilván az első korszak volt a legjelentősebb. Az utolsó periódus tulajdonképpen már a válság kora, s hogy ebből valamiképpen kilábaljon a színház 1922-től 1924-ig nagy amerikai és európai turnét vállalt, amely során két évtized legnagyobb sikereit mutatta be, ritka nagy diadallal. A vendéjáték folyamán azonban két részre szakadt a társulat. Az egyik Sztanyiszlavszkijjal az élén visszatért a Szovjetunióba, a másik, melynek művészeti vezetője a társulat talán legnagyobb színésznője Germanova volt, tovább folytatta európai vendéjátékát. Ez volt az emigráns csoport, amely később szintén megoszlott, s az egyik ága később prágai csoport néven tevékenykedett. Nálunk, Újvidéken és Szabadkán, majd egy alkalommal, 1930-ban Zomborban, ezek jártak. Színházi kritikánk fellángolása Germanováék 1924. majd 1925. és a „prágaiak” 1930. évi — két — vendégszereplésére esik.

A Művész Színház, vagy ahogy még nevezték, a Hudozsensztveni Tyeatr, összesen négy ízben járt nálunk. 1924 márciusában — 2-ától 6-áig — Újvidéken Csehov Cseresznyés kertjét, Dosztojevszkij Sztepancsikov-falvát, Dickensnek Az élet harcát,⁶ Csehov Ványa bácsiját, majd pedig — ráadásul — Ibsen A tenger asszonya című művét, Szabadkán viszont március 8-a és 12-e között vendégszerepeltek a Cseresznyés kerttel, a Ványa bácsival, a Sztepancsikov-falvával és Az élet harcával. A következő évben április és május folyamán került sor a „hudozsensztveniek” vendégszereplésére, Újvidéken 24-étől 28-áig a Karamazov testvéreket, az Éjjeli menedékhelyet, Gogol Házasságát, a Cseresznyés kertet és a Medeát, Szabadkán pedig április 28-a és május 4-e között az Újvidéken látott előadásokat mutatták be — a Medeát kivéve —, és megismételték az egy évvel előbb is játszott Sztepancsikov-falvát s közönség elé vitték A tenger asszonyát. Ismét csak évekkel később, pontosan 1930-ban jártak itt a Hudozsensztveni Tyeatr művészei, mostmár prágai csoport néven, januárban előbb Újvidéken játszották Gogol Házasságát és Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című művét, majd pedig Szabadkán ismételték meg ezt az előbbi két előadást, Zomborban viszont a Gogol-drámát vitték színre, Dickens Házitücsökjével együtt. Utoljára szintén 1930-ban játszottak itt az orosz társulat tagjai, s bár az előzetesekből azt tudhatjuk meg, hogy az Éjjeli menedékhelyet és a Revizort játsszák, közönség elé az utóbbi került — Dickens Házitücsökjével együtt —, Újvidéken viszont a Gorkij-drámát vitték színre.

Négy vendégszereplés, harmincegy előadás és tizenkét színpadi mű az orosz társulat vajdasági mérlege.⁷

A legnagyobb érdeklődés természetesen a „hudozsensztveniek” első vendégszereplése iránt nyilvánult meg. Napokkal előbb közölték a lapok a hírt, nem mulasztva el, hogy a részletes műsoron kívül egyéb „információkkal” is szolgáljanak. Mint például a Délbácska, melyből megtudhatták az olvasók, hogy a „maga nemében páratlan művészi

tökélyű orosz művészcsoport, mely bejárta egész Európát és Amerikát, mindenütt bámulatot¹⁰ keltett, s hogy Ujvidékre Zágrábból érkeznek. Majd egy hétre rá ugyanez a lap⁹ arról informál, hogy minden jegy elkel, de mivel a vendéggjáték híre „óriási érdeklődést keltett”, s hogy a színház vezetősége a „közönségnek Novi Sad színház történetében szinte egyedülálló tömeges érdeklődését honorálja” még egy előadást beiktatott. Hasonló érdeklődést váltott ki a szabadkai vendéggjáték is, itt a Hírlap¹⁰ tudósítása szerint a „közönség szinte megrohanta a jegyeket áruló polgármesteri hivatalt és a jegyek legnagyobb része minden előadásra elkel”, s azt is közli az újság, hogy az eladott jegyek árából megtérült az esténként 12 000 dináros fellépti díj. A színházra éhes közönség érdeklődésével összhangban a város vezetősége is igyekezett megmutatni a művészet iránti megbecsülését és ünnepélyesen fogadta az orosz művészeket a vasútállomáson, majd pedig bankettet adott a tiszteletükre.¹¹

A közönség és a hatóságok érdeklődésével összhangban szép számú kritika kísérte a „hudozsensztveniek” előadásait. Legtöbbet a Dosztovszkij-regényből adaptált Sztepancsikov-falvával foglalkoztak. Mind a Naplóban, mind pedig a Hírlapban megjelent egy-egy írás.

A Napló kritikus (Y) azzal kezdi méltatását,¹² hogy merész, de mindenképpen impozáns párhuzamokat von megállapítva: a Városi Színház deszkáira lépő orosz színészek „egyik zsebükbe betehetik a budapesti Vígszínházat, a másikba pedig a bécsi Burgtheatert”, a kritikus szerint „így nem tudnak színházat játszani sem Nyugat-Európában, sem Amerikában”, azt ugyan elismeri, hogy tehetségesebb művészek akadnak, de „jobb együttest produkálni ennél a turnétársulatnál, legföljebb a Hudozsensztveni-színház teljes gárdája tudna.” S ezzel valóban rá is tapint az orosz realista iskola lényegére, illetve egyik lényeges vonására, a nagyszerű, lenyűgöző, harmonikus kollektív játékra. S miután megtette ezt a lényeges észrevételét, a kritikus közelebb lép a képhez, a színpadi tablóhoz, hogy megvizsgálja, bemutassa e nagyszerű együttes játék résztvevőit. Pavlov Foma Fomicst „afféle sztepancsikovói helyi-erdekű” Raszputyinnak nevezi, dicséri, mert egyetlen kézmozdulatával, szája ideges csücsörítésével, keresztvető ájtatoskodástól hátsófelét mutogató durvaságig terejdő idegrohamaival minden elmond magáról annak is, aki szót sem tud oroszul”. Az epizodistákról azt mondja, hogy „mindegyike főszerepet tud teremteni tiszta mondókákból is”. Tokarszkajához a „vakbuzgó öreg generálisnéhoz, aki elájul, ha valaki egy szóval is ellenkezni mer Raszputyinjával” nem kisebb színésznőt akar iskolába járatni, mint Jászait, mert „rajongó pillantását, amit olykor-olykor rávet a bálványozott kalugyerre, nem lehet elfelejteni.” Altalában dicséri a színészek arc- és szemjátékát. „Az ajtónyitó inasról is esszét kellene írni” — véli. A kritikus lelkesedésében nyilván túlragadtatta magát, ami azonban egyrészt érthető, lévén, hogy valóban kiváló, iskolájukat tökéletesen bemutató színészekről van szó, másrészt viszont, ami a szuperlativuszoknál sokkal értékesebb, hogy dicséret mellé mindig egy röpké leíró jellemzést is odaköt a kritikus, s ezek a mimografikus miniatűrök ma is érdekesek, segítségükkel könnyen megeleneíthető az előadás egy-egy apró mozzanata.

A Hírlap¹³ (V.)-vel jelzett kritikusa talán Vidor Imre miután röviden megpróbálja jellemezni Dosztojevszkij művészetét, megállapítva, hogy „hősei mind betegek, szentek vagy bűnözők... szubnormálisak vagy szupernormálisak... erkölcsi érzésük... gyakran egész életüket determináló, másszor hirtelen villanásszerűen változó, végletből végletbe ugráló”, szintén sajátos varázsú megelevenítésüket dicséri. Mintha csak válaszolna a Naplóban két nappal előbb megjelent kritikára, megjegyzi, hogy minden összehasonlítás „más színészekkel, más együttessel” fölösleges és céltalan. „Ők különálló, egyéni, moszkvai művészet, ők a hudozsensztvenyi színjátszás reprezentánsai”. S miben mutatkozik meg ez az egyedülálló, külön jelleg? „Láttunk és hallottunk indulatkitöréseket, beszédet, gesztusokat, arcjátékot, oly tökéletes művészettel, amelyet a megjátszás banális kifejezésével alig szabadna jellemezni... a Szubotícán bemutatkozó színtársulat nem játszott, de átélte, a darabot leélte.” Éppúgy az élet realitásának diadalát emeli ki mindkét kritika, mint ahogy ezt teszi a két Csehov-dráma, a Cseresznyészkert és a Ványa bácsi előadása után is.

Igen érdekes párhuzam kínálkozik a két szabadkai kritika mellé állítható Velibor Gligorić kritikájának¹⁴ felemlítésével. Természetesen ezt nem azért tesszük, hogy kritikusainkat elmarasztaljuk, hogy a lényegesen kevésbé lelkesedő neves belgrádi színikritikus példájával bizonyítsuk, mennyire felkészületlenek, hiszékenyek a Napló és a Hírlap bírálói, hanem hogy jelezzük, mit jelent a tapasztalatlanság, a permanens kritikai tevékenység hiánya. Gligorić ugyanis Dosztojevszkij stílusától, világától teljesen idegennek tartja a hudozsensztveniek önmagában valóban páratlan, de Dosztojevszkijtől mégis idegen valóságűségét. Szerinte ez a stílus a Csehov-drámákhoz teljes egészében illik, Dosztojevszkijtől azonban idegen.

Amit tehát a Ványa bácsi szabadkai előadásáról ír a Hírlap¹⁵ névtelen kritikusa, az ebben az esetben valóban a mű és az előadás szellemének teljes értését bizonyítja: „A színpadon nem kimaszkírozott színészek, hanem emberek mozogtak. Az örömnak és a fájdalomnak, a rezignációnak és a szenvedélyek kitörésének minden hangja egyszerű, minden megnyilatkozása közvetlen és olyan nagyon természetes volt.” Vagy, ahogy a Cseresznyészkert előadása után írt ugyanennek az újságnak¹⁶ a kritikusa: „... a szubotícai kis színpadon az élet vetődött elénk az igazi nagy művészet bűvös lámpájának a fényénél”. Ezzel cseng össze a Napló¹⁷ kritikája a Cseresznyészkerttről: „ahogy ezek a színészek nevetnek, sírnak, beszélnek és mozognak, az maga az élet”.

S a négy órás előadás, amely az oroszul nem tudókat, a közönség nagy részét is végig lekötötte, legkiemelkedőbb egyéniségének a társulat lelkét, Germanova asszonyt említi. A Ványa bácsi után még csak azt tudhatták meg a színházban nem levők, hogy „Germanováról külön kellene, sokat, nagyon sokat írni, hogy ennek a csodálatos asszonnak a művészetét, ... részleteiben minden lelket átfogó szépségében láthassuk”. A Cseresznyészkertet követően viszont már azt olvashatták — egy nagyszerű színészi teljesítmény miniatűrnyi foglalataként —, hogy a „nézőtérén sírtak az emberek..., amikor Germanova mindent egybe-fogó nézéssel búcsúzott hangtalanul a Cseresznyészkerttől”. S ha bemu-

talkozó előadás, a Sztepanesikov-falva után még rezignáltan kellett megállapítania a Napló kritikásának, hogy a „közönség tetszéssel fogadta a darabot, de bármelyik műkedvelő operett-társulat nagyobb tapsokat szokott kapni”, akkor ebből nemcsak a közönség ízlésére, az operett-kultusz mély gyökereire kell azonnal gondolni, bár nehéz ezt a gondolatot elhesegetni, hanem arra is, hogy az európai viszonylatban talán már anakronisztikus realista játék megmutatta az itteni közönségnek, hogy milyen lehet, milyennek kell lennie az igazi színháznak, legalábbis egyfajta igazi színháznak. A közönség tehát igen tanulekonynak mutatkozott, s amikor a Hírlap Ványa bácsi kritikája így végződik, hogy a „közönség minden felvonás után lelkesen, sokat tapsolt”, akkor egészen jogosan teheti hozzá, hogy a „taps ezen az estén lelki szükség volt”.

Hogy ez a vendégjáték milyen jelentőségű volt az itteni színházi élet szempontjából, azt egy fölöttébb szokatlan megnyilvánulás talán mindennél jobban bizonyíthatja: kritika jelent meg az orosz színészek Szabadkára érkezése előtt. S ha tudjuk azt, hogy mennyire esetleges, cenevész az itteni színikritika, úgyszólván nincs is, s tudjuk azt is, hogy ennek az előzetes kritikának nem más az írója, mint az itteni irodalom és publicisztika egyik legigéretesebb tehetsége, Mikes Flóris,¹⁸ akkor meg inkább nyilvánvalóvá válik a „hudozsensztveniek” vendégszereplésének színházi, művelődési jelentősége.

A minden későbbi itteni kritikánál hosszabb ismertetőjében különösen Mikes azon sorai érdemelnek figyelmet, amelyek a nemzetközi siker, a Művész Színház története, valamint Germanova és Sztanyiszlavszkij művészi felfogásbeli különbözősége és a „hudozsensztveniek” moszkvai helyének¹⁹ taglalása mellett az együttes játékának jellemzésére vállalkoznak. „Sajátosságában — írja Mikes — a tökéletesig fejlesztett játékmódjával nyűgözi le a Hudozsensztveni Tyeatr a hallgatót. Repertoárja meglehetősen szűkterjedelmű, a drámai irodalomnak csak néhány, de erőteljes hatású (főleg orosz: Dosztojevszkij, Csehov...) termékeit tartja műsorán. És ezekben a drámákban, a rendezés sajátos harmóniájában, az előadás, mozdulatok, szavak, tárgyak csodás ritmusában, egyetlen felfogás egysége dominál, de ezen belül az élő szó, külön, önálló erejével cselekszik, hat és idéz elő a külső és lelki valóságnak megdöbbentő extázisokon keresztül való átélését”.

Ahogy az első vendégszereplés legjelentősebb cikke — annak az általános ténynek a hangsúlyozása mellett, hogy éledezni kezdett a magyar nyelvű színházi kritika a vajdasági sajtóban — mindenképpen Mikes Flóris kimerítő előzetese volt, ugyanúgy a „hudozsensztveniek” második vendégjátékának is volt a többenél jelentősebb kísérőírása — Szenteleky Kornélé a Napló 1925. május 3-i számában.

Nem szabályos kritika Szenteleky írása. Sőt, talán nem is kritika. Inkább szubjektív jegyzet, élmény beszámoló, színházi esszé, amelyet észrevétlenül sző át, anélkül, hogy megbontaná az írás emlékező, személyes hangját, a társulat egyik tagjával folytatott beszélgetés. Érdeemes belőle hosszabban is idézni.

„Kutatok az emlékezetemben — írja Szenteleky —, hol és mikor voltak ilyen nagy színházi estéim, de hiába: a hudozsensztveniekhez

hasonlót sehol senki sem alkotott. Ez a színházi munka monumentális, mint valami katedrális és csodálatos, mint minden tökéletesség, melyen már nem nő túl az álom. A szavak, melyek kiröppennek ajkaink közül, nyűttek, kopottak, üresek: „nagyszerű — gyönyörű — elragadó!” A dícséret szótárát már eltékoztoltuk s most látjuk csak, milyen könnyelműen tékoztoltuk el... Szavaink kopottakká válnak, de érzéseink annál elevenebbek. Szótárunk szegényes, de az élvezésnek határtalan a mélysége és gazdagsága. Krasznopolyszka asszony mosolya vagy Sarov úr arcrángása élménnyé mélyül lelkünkbe, melyre nagyon sokáig fogunk emlékezni.” Majd miután az együttes közösségi szellemét és életát hangsúlyozza, áttér a „hudozsensztveniek” művészetének bemutatására: „A cél mindig a darab és sohasem egy szerep kidomborítása. Mindenkinek tökéletesnek kell lenni, a háromszavas szereplőnek éppúgy, mint a főhősnek. Összjátékuk azért oly megkapó, oly levegős, oly csodálatosan egységes. A darabból semmi sem sikkad el, egy gondolatjel, egy vessző nem vész kárba. A darabban egyformán él minden mondat és minden szereplő... a színpadon élet van, lüktetős, meleg, illatos, csodás levegőjű élet, mely izgalomba hozza a nézőt akkor is, ha nem érti a szavak értelmét... mert minden szót *megérzünk*. Érzésvilágunk szinte hibátlanul rezonál minden érzésmegnyilvánulásra. Érezzük, hogy a hang most kedveskedő, hízelgő, most azonban enyhe tiltakozás finom elutasítás is van benne. Ez a mozdulat az őszinte öröme, az a két ránc a homlokon a gyanakvásé, a megrándult szemöldök a türelmetlenség kezdete, ez a kemény tekintet a kételkedésé, ez a kinyújtott kar a reménytelen várásé, az ajaknak ez a finom rándulása a legélesebb fájdalmat jelenti. És milyen tökéletes nyelvezete van a sóhajoknak, sikolyoknak, kacajoknak, zokogásoknak, rikoltásoknak, röhögéseknek, bőgéseknek, felhördüléseknek, kuncogásoknak, jajoknak, üvöltéseknek és nyöszörgéseknek! Az érzések, a lelki állapotok legfinomabb árnyalatai is kicsendülnek a hangból és érthetővé válnak a mozdulatban. A lelkük pontos képét vetítik játékukba”.

Valóban publicisztikánkban ritka szép és érzékletes írás — Kosztolányi színházi impresszionista futamait idézi emlékezetünkbe —, s ezt az írás második, interjúszerű része sem bontja meg. Természetesen kapcsolódik az előző sorokhoz a hét nyelvet beszélő, szabad idejében múzeumokat járó Germanova asszony bemutatása, az „otromba” pesti impresszáriók érdeklődése, hogy van-e jó nő a társulatban, s reagálásuk arra, amit az ügyvezető igazgató Sarov mond, hogy ez a társulat nem ismeri és nem kultiválja a sztárrendszert, „Pestre csak jőnevű sztárral lehet menni”, valamint Sarov válasza Szenteleky kérdésére, hogy „mi a művészi hitvallásuk”.²⁰ Majd pedig az első rész stílusához, alaphangulatához kanyarodik vissza a befejezés, melyben egy jelentős művészi eredményeket felmutató társulattól búcsúzik Szenteleky: „Nagyon komolyan, nagyon alaposan csinálják művészetüket... Mennek, vándorolnak és felszántják a nézők százezreinek álmos, lelki ugarát és gyémántokat hintenek a barázdákba”.

Valóban a legjelentősebb írás az orosz színészek vendégjátékáról Szentelekyé, de a mellette megjelenő kritikák egyes meglátásai szintén figyelmet érdemelnek. Mindenekelőtt azért, mert nyilvánvaló, hogy a

mozgalmasabb színházi élet, az élményszerű előadások, melyek mellett nem lehet el szólni, aki valaha is írt a színházról, serkentően hatottak kritikáinkra, jelezték tetszhalott állapotba merevült, szunnyadó lehetőséget. Gogol Házasságáról például így ír a Napló²¹ kritikusa: „Talvay vendégszereplésük és a Cseresznyés kert... előadása után egészen új oldalról mutatkoztak be a Hudozsensztveni Tyeater művészei, a vígjátékstílusnak kimondott tökéletességében. Az orosz drámák megrendítő interpretátorai, Cschov könnyűszavú tragédiáinak mélységesen emberi alkotói ezzel az előadással az abszolút művész sokrétűségéről tettek tanúságot, arról a hallatlanul széles skáláról, amely fölényes biztonsággal fogja át a távolságot a tragédia és a bohózat között.” Ugyanez a kritikus (L.) ír az Éjjeli menedékhelyről és A tenger asszonyáról.²² A folyamatosság mellett — mégha ez néhány előadás-kritikát jelent is csak — figyelmet érdemelnek az ilyen megállapítások: „Ennek a darabnak — Éjjeli menedékhely — minden egyes szerepe alkalmas a karakteralakításra, és az orosz művészek bőségesen ki is aknázták ezt a lehetőséget, tanulmányszámba menő maszkkal és megjelenéssel, de ezen túl ugyanilyen tökéletességgel érzékeltették az elbukottak megrázó tragédiáját.” Az Ibsen-dráma kapcsán pedig ezt tartja fontosnak kiemelni a kritikus: „...már az előadás alaphangjával olyan nyomasztó hangulatot teremtettek, melyből kiáradt az északi szellemóriás írásművészenek minden misztikuma és mélysége”. Sajnos (L.) a színészi játék jellemzésében már kevésbé mutatkozott jó tollú kritikusnak, főleg közhely jelzőket írt egy-egy színész neve mellé.

Ennek a második vendégszereplésnek szép, méltó sajtóbefejezése volt Germanova asszony nyilatkozata a Hírlapnak „életéről, művészetéről, terveiről”.²³

Több éves szünet után, csak 1930-ban tér vissza a Hudozsensztveni Tyeatr Vajdaságba, most már prágai csoport néven, még jobban szétzörödve, megtizedelve. A néhány évnyi kihagyás, amely azonban nem múlt el színházi esemény²⁴ nélkül, de amely mégsem dicsekedhet a hudozsensztveniekéhez hasonló élménnyel, kritikáírásunkat is befolyásolta. Igaz, hogy csak két-két előadást tartottak az orosz vendégek Szabadkán és Újvidéken — ezúttal Zomborban is közönség elé léptek —, de a kritikák ezúttal mintha kevésbé lennének jelentősek.

A szabadkai Napló²⁵ már (s.) aláírással, a Házasság újvidéki előadásáról közöl ugyan kritikát, de ennek legnagyobb részében a társulat történetével és az európai színházi viszonyokkal foglalkozik, s az előadásról mindössze ennyit jegyez meg: „A darabot ugyanabban a stílusban adták elő, ahogyan abban a korban, amikor a darab újdonság volt, játszották. Minden egyes szerepet igazi művész játszott...” Sokkal érdekesebb a két szabadkai előadást összefoglaló Napló-beli írás.²⁶ Egyrészt mert aláírása (-czeni) esetleg Debreczeni Józsefet engedí sejtetni, másrészt pedig mert véleménye is figyelemre méltó, függetlenül, hogy ki írta. „A százszázalékos Hudozsensztveni-stílus legjellegzetesebb sajátosságait... már feláldozták az európai tömegizlésnek tett koncessziók telhetetlen oltárán, s főleg a rendezési és dekorációs elveket akasztották a beletörődés szögére, előadásaik mindemellett vonzóerőt jelentenek még mindig... Játékmodoruk leegyszerűsített és kifejező, színészeik pedig

valamennyien színpompás orgánumú, akcióképes és biztos művészek, akik pompásan, de nem kevésbé pontosan dolgoznak... A rendezés... sok concessziót tett az ónaturalizmus kátyúiban vesztglő tömegizlésnek, az előadásnak azonban az aprólékosan dekoratív színpad, a tarka-barka interieurök és a rendezés egyéb romantikus attitűdjei nem tudtak ártani”.

A Napló (-zeni) — valószínűleg Debreczeni József — kritikusanak kihegyezett, éles véleményével ellentétben az újvidéki vendéggjátékok összegező Tolveth Oszkár a Reggeli Újság hasábjain sokkal nagyobb elragadtatással, lelkesedéssel írt a „hudozsensztveniek” játékaról. Szerinte bár a Gogol-, Dosztojevszkij- és Osztrovszkij-művet játszó társulat még az oroszul tudókat is nagy feladat elé állította, de a tökéletes „kreációk” elősegítették, hogy „még a nyelvet nem bíró közönség is átélte a darabokat átfonó mély gondolatokat, sírt, nevetett, mintha vele történne meg minden, ami szemeink előtt a színpadon elvonul. Ez a legnagyobb siker, amit színész elérhet, és a titok a mimikában, a mesélő gesztusokban, a mozdulatok szöveget helyettesítő mesteriességében rejlik.” A kritikus szerint a társulatnak három kiváló tagja van, Grecs asszony, Pavlov és Hmara, „akik élettel átítatott művészetükkel egy csapásra hódítják meg a nagyigényű közönséget”. Ezt követően jellemezni próbálja mindhárom vendégművész játékát. A Raszkolnyikov anyját, Anna Ivanovná-t és Maryt játszó Grecs asszonynál „aggódóbb, jobban szerető anyát, igazabb barátnőt, hűségesebb hitvestársat régen nem láttunk már noviszádi színpadon kreálni”. Pavlov erénye a kritikus szerint, hogy „ha a színpadon áll, akkor sem színész — csak ember, akinek mozdulataiban, szavaiban a valóság tükröződik vissza. Gogol Házasságában az élethől kiragadott kérő”, Osztrovszkij vígjátékában „a máról-holnapra élő bohém, aki öregségében megalázza magát öccse előtt, hogy rövid jövője biztosítva legyen”. Legkiválóbb azonban a Háztücsökben, de a kritikus épp itt használja a legsemmitmondóbb közhelyet Pavlov öreg játékkészítőjének „jellemzésére”, itt Pavlov „saját magát szárnyalta túl”. A kiemelt harmadik „hudozsensztveni”-tagról, Hmaráról pedig így ír a Reggeli Újság bírálója: „...nagy formátumú rendező. A Bűn és bűnhődés tíz képének komplikált inszcenálásához egy kis, primitív színpadon, mint amilyen Noviszádon állt a rendezőség rendelkezésére — ez számunkra fölöttebb érdekes adat! —, nem vállalkozott volna senki” Ám Hmarának „sikerült az, amit mindenki lehetetlennek gondolt, olyan rendezésben és inszcenálásban hozta ki a darabot, amely bármely nagyvárosi színház dicséretére vált volna”. Hmara volt az előadás főszereplője is, „annyi megrendítő dramatizmussal, megkapó mesteriességgel, hogy teljesítménye felejthetetlen emlékként vésődött az 1500 (!) főnyi közönség agyába.”²⁷

Ugyanebben az évben még egyszer közönség elé lépnek a prágai hudozsensztveniek Szabadkán és Újvidéken, de most már nem csak a kritikák maradnak el, hanem a közönség is. Ahogy a Napló rövid méltatásának végén olvashatjuk: „Igen nagy kár, hogy a szubotikai közönség nem pártolta őket annyira, amint ez megillette volna művészetüket és mind a két este csak igen csekély számú publikum jelent meg a színházban”.²⁸

Az érdeklődés és a színikritika is fellángolt, majd visszazuhanhat abba csapkerézsikaálmúba, amibe a „hudozsensztyvenek” első vendégjátéka előtt volt. Épp ezért szükséges befejezésül idézni azt a röpké kis jegyzetet, amely nyilván Germanováról íródott, de számunkra elsősorban azért becses, mert jelzi, hogy a kritika életrekeltése mellett ez a nagy elmozynyt jelentő vendégjáték a színházi esszé: a kritikánál is ritkább formáját is élesztgetni tudta. „Orosz színésznő. Csúnyák a fogai. Szélesek, sárgák. Felső fogsora előre áll, ránőtt az alsóra. Ha be van csukva a szája, akkor is észrevenni ezt, metszőfogai előre feszítik felső ajkát. Szája vonala lefelé görbül, temérdek szomorúság, fáradtság van ebben, valami furcsa, intelligens bánat. Egészen biztosan okos nő. Arcbőre majdnem szürke, ráncok barázdálják alá a szemét, de vékony finom szarkaláb. Szempilláját ráereszti a szemére; így, ahogy megy az utcán meghajolva, majdnem púposra görbülve, egyszerű plüss kabátban, lapossarkú, csoszogós félcipőben, slamos nehézkes járással: nagyon fáradt öregasszony. Aztán beszél és elneveti magát. A szája, nem is kiesi, szétszalad és előremerednek a fogai, a csúnya lapátfogai: meg sem lehet érteni, hogy ettől megszépül. A mosoly egészen megváltoztatja arcát, sugárzó lesz a kedvességtől, finomságtól, báj ömlik el az egész lényén. Fényt kap a szeme, csillogni kezd egyszerre, mintha felcsavarlak volna benne egy égőt, — őszi csillag, mélységek tündökölnék irisében, és gyönyörű, bele lehet szeretni. Azt mondják negyvennyolc éves. Csehovával ketten voltak Moszkva leghíresebb színésznői. Állítólag ő a tehetségesebb; mi van mögötte, élet, sikerek, nagyhercegek tapsai, könny, ékszerek, prémek, udvari vadászatok, carskojeszelei farsangok, életért reszkető menekülés! És most itten látom a szuboticaikorazón...”²⁰

J E G Y Z E T E K

¹ Gyóni Géza 1913-ban és 1914-ben volt a Bácskai Hírlap munkatársa és színikritikusa, továbbá szerkesztette a Színházi Újság című kiadványt.

² Fülep Lajos Nagybecskereken érettségizett 1902-ben és ekkor írta színikritikáit a Nagybecskereki Hírlapban.

³ Vegyes szintársulat szervezésére kért engedélyt egy szuboticaik vállalkozó. A szerb-magyar szintársulat egyidőben több helyen játszana. Bács megyei Napló, 1924. január 6. 3. l.

⁴ Érdekes ennek kapcsán idézni a Délbácska 1927. márc. 16-ai számában megjelent nyilatkozatot, melyet a lap egyik munkatársa tett közzé: „Magyar operett Noviszádon. — A Vidovdan legutóbbi száma cikket közölt mely szerint én a közoktatásügyi minisztériumtól koncessziót kaptam volna egy állandó magyar operett megszervezésére Noviszádon. Miután én még álmomban sem foglalkoztam ilyen gondolattal, a minisztériumtól soha koncessziót nem kértem s eszem ágában sem volt kérni, s miután feltételezhető, hogy a Vidovdan erre vonatkozó helyreigazításomat nem közölné, ez után jelentem ki, hogy az egész közlemény nem egyéb, mint légből kapott koholmány — K. Aladár, a Délbácska munkatársa”.

A koholt hírrel a Vidovdan nyilván nyomást akart gyakorolni az illetékesekre a szerb operett-társulat érdekében.

⁵ A színház világtörténete. Budapest. Gondolat Kiadó. 1972. második kötet, 973. l.

⁶ A darabcímeiket az egykori sajtó meglehetősen összevissza közölte, néha magyarul, néha szerbül, ha magyarul, akkor sem mindig egyformán. Dickens művét, Az élet harcát például Küzdelem az életért címmel hirdették. De megesett az is, hogy egyik-másik címet németül közölték. Ezért a dolgozatban a ma használatos címváltozatokat alkalmaztam.

⁷ Csupán a vendégzereplések száma pontos, az előadások számát s azt, hogy hoi mit mutattak be a szakadár orosz együttes tagjai teljes biztonsággal nehéz megállapítani, mivel a műsor többször változott, és az újságok — bár egy-egy rövidebb méltatás végén szinte kivétel nélkül jelzik, hogy az előadások bővebb értékelésére még majd visszatérnek — külön nem foglalkoztak minden egyes előadással. Holott a változó műsor miatt csak a kritikák a biztos támpontok a teljes műsorok megállapítására.

* Délbácska, 1924. febr. 20. 5. l. A lap ebben a számban olvasható az akkori újdívidéki színházi műsor, amiből megtudhatjuk, mit is játszottak az újdívidéki színházban. A színlapokazon, Scampolo, Madame X., A válogatók, Bajader, Az ellenőr... s így az is kiderül, hogy a „hudozsensztveniek” vendégjátéka mennyivel igényesebb műsort hozott Újdívidékre, mint amit az akkori repertoár kínált.

¹ Délbácska, 1924. febr. 27. 5. l.

¹⁰ Hírlap, 1924. márc. 7. 6. l.

¹¹ Hírlap, 1924. márc. 7. 6. l. A sajátos viszonyokat igen jól jellemzi, hogy még ebben a tájékoztató jellegű cikkekésében is megemlítik: „Ha az illetékes hatóságok úgy gondolkodnának, mint ahogy a magyarság loyaltása épp a kultúrlet terén joggal kívánhatná, nem kellene egy idegenből jött színház igazgatójának különösképpen meglepődni a szubotikai közönség kultúréhségén. Akkor nemcsak kultúra éhség, hanem igazi kultúra is lenne Szubotican”. Ez is egy formája — sajnos, hiábavaló — a magyar színház sürgetésének, a magyar nyelvű színház ügyének a rendezésére.

¹² Bácsmezei Napló, 1924. márc. 9. 6. l.

¹³ Hírlap, 1924. márc. 11. 5–6. l.

¹⁴ A Hírlap kritikusa (V.) így ír: „Dosztojevszkij szertelen, fájó, beteg lelkének tipussá sűrűsödött teremtményei hűsá, vérré, hanggá válva elevenednek meg előttünk és bepillantást engedtek kissé groteszk, alig-alig hullámzó, letompított életük egy fázisába.” Ezzel szemben Velibor Gligoríc A moszkvai Hudozsensztveni Tyeatr disszidensei Belgradban című kritikájában ekképpen ír: „Minden itt van, a típusok hűsége, a szituáció hűsége, a hősök rendkívüli azonossága az írói szándékkal, csak az író tehetségének sajátossága hiányzik. Bahcsajev is nagyszerűen adta a Stepancsikov-falvában az orosz földesurat, kiválóan érzékeltette jellemének puhányságát, de ez nem Dosztojevszkij földesura. A részeg embert is a lehető legtökéletesebben adják, azonos azzal a rézzel, akivel éjszakánként az utcán vagy a kávéházakban találkozhatunk, de ez mégsem azonos az író részegségével. A fiziológiai-anatómiai kidolgozottság hiteles, minden egyes mozdulat helyén van, semmi sem hiányzik, semmi sem elűzött, de hiányzanak belőlük azok a főbb vonások, amelyek egyedivé teszik... Minden szerep alaposan tanulmányozott... a típusok egész galériáját látjuk, csak az a központi meghatározó jegy, amely ezeket a típusokat egységesíti, s amelytől megmutatkozik Dosztojevszkij genialitása — az hiányzik”. Gligoríc 1924. évi kritikája újabban a szerző válogatott színházi bírálatait tartalmazó kötetben jelent meg: Biće pozorišta. Sterijino pozorište, Novi Sad, 1977.

¹⁵ Hírlap, 1924. márc. 11. 6. l.

¹⁶ Hírlap, 1924. márc. 13. 6. l.

¹⁷ Bácsmezei Napló, 1924. márc. 12. 6. l.

¹⁸ Hírlap, 1924. febr. 26. 6. l. Mikes is említi a „szubotikai kultúr inség”-et, a „színművészet és minden művészet állandó szubotikai holtszezon”-ját.

¹⁹ Érdekes Mikes Germanova asszony zágrábi nyilatkozatának átmesélése: „...maga is, társulata is, előbb-utóbb vissza szándékozik térni Moszkvába. Sztanyiszlavszkijtól művészi felfogásbeli különbség is elválasztja Germanovát, mert amíg Sztanyiszlavszkij rendezése jobban hangsúlyozza a külső formát, addig Germanova a lelki momentumok legmagasabb fokú kifejezésére törekszik.” Azzal kapcsolatban, hogy a „hudozsensztveni”-stílus lassan elavulttá válik. Germanova, Mikes interpretációjában, így vélekedik: „...Oroszországban új színművészetet hirdetnek, a hivatalos színházi sajtó szerint »a színháza olyan legyen, mint a pékműhely, mely mindennap friss kenyeret süt«. Éppen a Hudozsensztveni Tyeatr állítja oda ellentétül az új színházzal szemben, amely folyton új és új darabokat, naponta két előadást, új emóciókat adna a közönségnek. Kétségtelen azonban, a Hudozsensztveni Tyeatrnek Moszkvában is, a hivatalos és a sokkal több nem hivatalos áramlat mellett is meglenne a maga lelkes közönsége” — szögezi le előzetesében Mikes Flóris.

²⁰ — Mi mindent megpróbálunk és meg is fogunk próbálni — mondta Sarov úr. — Semmiesetre sem vagyunk merev és elvakult naturalisták, ahogy azt többen hiszik rólunk. Természetes, hogy a realistákat (Gogol, Gorkij, Csehov, Ibsen stb.) realista felfogásban játszunk, de a klasszikusokat más stílussal dolgozzuk ki. Az expresszionista és futurista kísérleteket sok figyelemmel és megértéssel kísérjük... Mi a művészetnek vagyunk katonái és munkásai, nem pedig egyes művészi irányoknak. A szerzők hitét, törekvését és mondanivalóját vesszük színpadra, így nagyon sok művészi iránnyal foglalkozunk. Mindenben és mindenkor tökéleteset akarunk nyújtani; ez a mi programunk.

²¹ Bácsmezei Napló, 1925. április 30.

²² Ejje! menedékhegy, Bácsmezei Napló, 1925. május 3. A tenger asszonya, Bácsmezei Napló, 1925. május 4.

²³ Hírlap, 1925. május, 6. 3. l.

²⁴ 1927-ben a Reinhardt-féle társulat járt itt.

²⁵ Napló, 1930. jan.

²⁶ Napló, 1930. jan. 11. 6. l.

²⁷ A Moszkvai Művész Színház noviszádi vendégszereplése. Reggeli Újság, 1930. jan. 8, 10. l.

²⁸ Napló, 1930. nov. 28. 6. l. Ugyanakkor egy nappal előbb épp a Napló hasábjain ez olvasható: „Az előadás nagyszámú közönsége lelkesen ünnepelte...”

²⁹ d.t.: Orosz színész. 1930. Ha már a színházi esszé műfaját említettem, legalább jegyezzem szígnálni kell a műfaj még egy jelentős darabját, Milko Izidornak A meiningeniek című háromrészes kiváló írását, amelynek kiválója éppen a „hudozsensztveniek” itteni vendégszereplése volt. Ahogy a bevezető sorokban olvashatjuk: „A hudozsensztveniek jugoszláviai és magyarországi vendégszereplése, sokaknak jutatta eszébe a meiningenieket, akik annak idején, épp olyan turórét és forradalmat csináltak, mint e genialis orosz színészek...” Bácsmezei Napló, 1925. nov. 8., nov. 15. és nov. 22.

REZIME

POZORIŠNA KRITIKA IZMEĐU DVA RATA

U periodu između dva rata nije bilo u nas mađarskih profesionalnih predstava. Ta činjenica je bitno uticala na razvoj svih elemenata pozorišne kulture, znači i na razvoj pozorišne kritike.

Pošto pozorišne družine iz Mađarske nisu dobile dozvolu za pristup u zemlju, a nije bilo ni dopušteno osnivanje stalnog pozorišta u Subotici, Somboru ili Novom Sadu, sav teret i odgovornost pala je na nejaku pleća pozorišnog amaterizma, koji je trebao između ostalog i da nastavi tradiciju vojvođanskog mađarskog pozorišnog života započetu još 1816. godine prvom mađarskom predstavom u Subotici.

Ova specijalna i nemila situacija prouzrokovala je prekid razvoja pozorišne kritike, koja je imala svoju tradiciju još od tridesetih godina prošlog veka, ali je od početka našeg stoleća stekla autoritet i dostigla nivo solidne provincijalne pozorišne kritike, zahvaljujući pre svega mladim književnicima (Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Fülöp Lajos, Gyóni Géza) i istaknutim publicistima (Sziebenburger Károly, Braun István, Arányi Jenő, Csillag Károly, Havas Emil, Fenyves Ferenc), kojima novinarstvo više nije gospodski hobi, već životni poziv. Ta kritika nije mogla da se ravnomerno i normalno razvija na mađarskim profesionalnim predstavama, pošto takvih nije bilo.

Izuzetak su značila retka gostovanja poznatijih svetskih družina, među njima kao najznačajnije treba izdvojiti tri gostovanja Hudoženstvenog Teatra godine 1924, 1925. i 1930. Hudoženstvenici predvođeni glumicom Germanovom

znači talkozvana emigrantska grupa — prikazivali su svoje predstave u Novom Sadu, Subotici i Somboru. I to Višnjik, Ujka Vanju od Čehova, Ženu mora od Ibsena, Ženitbu i Revizora od Gogolja, Na dnu Gorkog, Euripidevu Medeju, Selo Stepančikovo i Braću Karamazove od Dostojevskog i dva dela Dikensa, kao i jedno delo Ostrovskog.

Ovo gostovanje je dobio za ondašnje prilike ogromni publicitet, između ostalih izašle su i opširne i značajne kritike i eseji inspirisani tim predstavama. Među napisima treba izdvojiti one koje su pisali Mikes Flóris, Szenteleky Kornél i Debreczeni József. Ovi članci znače izuzetno vaskršnuće u ovdašnjoj mađarskoj pozorišnoj publicistici, koja je pre i posle toga živela samo u informacijama o amaterskim predstavama i u ne retkim vrlo oštro, političko polemički intoniranim komentarima koji su tražili sređivanje pozorišnih prilika ovdašnjeg mađarskog života.

RESUMÉ

LA CRITIQUE THÉÂTRALE ENTRE LES DEUX GUERRES

Entre les deux guerres nous n'avons pas eu du théâtre professionnel et ce fait a influencé le développement de la culture et de la critique théâtrale. Les troupes de Hongrie n'obtenaient pas le consentement de venir dans le pays, on n'a pas eu même la permission de fonder un théâtre constant ni à Subotica, ni à Sombor, ni à Novi Sad, par conséquent la responsabilité est déversé aux épaules faibles de l'amaterisme qui avait le devoir, entre autre, de continuer la tradition de la vie théâtrale hongroise à Voïvodina commencé par la première représentation hongroise à Subotica en 1816. Cette situation défavorable a causé l'interruption du développement de la critique théâtrale, qui a eu la tradition dès les trentièmes années du siècle passé, et qui a

acquiert dès le début de notre siècle le niveau d'une solide critique théâtrale de la province, grâce aux jeunes écrivains (G. Csáth, D. Kosztolányi, L. Fölöp, G. Gyóni) et aux publicistes célèbres (K. Szebenburger, I. Braun, J. Arányi, K. Csillag, B. Havas, F. Fenyves) qui s'occupaient par vocation avec le journalisme. Le groupe émigrante de Houdozsevsvenii Théâtre qui a donné des représentations à Novi Sad, Subotica et à Sombor en 1924, 1925 et 1930, a obtenu une grande publicité. Elle a inspiré maints essais et critiques importantes parmi lesquelles il faut mentionner celles de F. Mikes, K. Szenteleky et J. Debreceni.

Vajda Gábor

**KÁZMÉR ERNŐ,
A KULTÚRÁK
KAPCSOLATÁNAK
ÉPÍTŐJE**

Kázmér Ernőről úgyszólván semmit sem tud a magyar irodalmi köztudat, holott — miként az általunk felkutatott nagy és értékes anyag tanúsítja — az egyetemes magyar kritika- illetve művelődéstörténet egyik figyelemre méltó egyénisége volt, akinek emlékét különösképpen ma érdemes felidézniünk s az alkalmiságnál is nagyobb gond-
dal ápolnunk, mikor az utóbbi években a nemzeti kultúrák egymáshoz való közeledése, a korábbi évtizedekben érzett égető szükség kielégíté-
set ígérve, reményteljes lehetőséggé is vált.

De találhatunk-e egyáltalán bűnbakot annak a megnyugtató ma-
gyarázatára, hogy egy irodalomban és irodalomért élő tehetséges kri-
tikust, akinek világnézete ha nem is teljesen azonos, de mindenképpen
szövegszerűsége a miénkkel; miért kell csak harmincöt évvel mártírhála-
la után mint jóformán teljesen ismeretlent felfedeznünk?

A kritikussal szembeni eddig közönyre mindenekelőtt magának az
életpályájának a különösségében találunk magyarázatot. Kázmér Ernő
ugyanis, mind az életút, mind pedig a teljes kritikusi kibontakozás ide-
jén vallott program tekintetében, közép-európai szellem volt. Nem
politikai értelemben, hanem egy művelődési és felvilágosító küldetés
szempontjából. Csak indulásának első éveiben, a *Május* című rövid
életű, szecessziós ízlésű folyóiratban, majd *A Hétben*, a *Nyugatban*, a
Világban, a *Tháliában* s még egy tucatnyi lapban és folyóiratban kifej-
tett tevékenysége alapján mondható kozmopolitának. Azonban ekkor is
csupán a szemléletét, érdeklődésének a súlypontját tekintve, mert az
akkor divatossá lett északi népek irodalmán kívül az új magyar köny-
vek ismertetésétől sem zárkózott el. Nem vívott ugyan ignotusi harco-
kat, de a Nyugat új értékeiért folytatott küzdelem második vonalában
— kifinomult szecessziós ízlésre, nagy elmélyedő és azonosulási képes-
ségre valló heti kritikáival ő is derekasan helytállt. Már ekkori arisz-
tokratikus és l'art pour l'art magányában is baloldali érzelmű s csak
a Tanácsköztársaság forradalmi cselekvésének vállalása idején vértezi
fel marxista világnézettel is a lelkek dosztojevszkiji testvériesüléséről
vallott korábbi gyámoltalan hitét. A forradalom bukása és azt követő
rövid börtönbüntetésének letöltése után szülőföldjére, a Felvidékre megy
vissza, s amint megmaradt levelezése tanúsítja, rögtön bekapcsolódik
az ottani kulturális életbe. De itt már nem csak a kisebbségi magyar

lapokban és folyóiratokban (a *Reggelben*, *Estében*, az *Irodalmi Életben*, a *Magyar Minervában*, a *Kassai Naplóban* és a *Tátrában*) találkozhatunk a könyvkritikáival, hanem a szlovák Prúdyban is, ahol két írásában ismerteti a kortárs magyar irodalmat. Helyzete teszi lehetővé, s ő nem is hátrál meg a hivatás elől, hogy — egyik levele szavaival — „a magyarországi könyveknek egyetlen mentorá”-vá legyen Szlovenszko-ban. Ha korábbi munkásságának súlypontja az északi, elsősorban a német, skandináv és orosz nemzeti irodalmak népszerűsítése volt, akkor a csehszlovákiai években az élő magyar irodalom kerül figyelme középpontjába és majdnem minden pesti kiadóval kapcsolatot teremt. Mégsem csatlakozik fenntartás nélkül a szlovenszko-i magyarság kisebbségi mozgalmához. Már ekkor felbukkannak azok a szempontjai, melyek a következő évtizedben majd a jugoszláviai magyar irodalom provinciálisnak és dilettánsnak látott jelenségeitől szigetelik el. Rokonszenvezik ő a kisebbségi magyarsággal — hogyne esett volna meg a túlérzékeny szíve a gyengébbeken! — de anélkül, hogy hajlandó lenne alászállni európai szellemi magaslatairól. Nem egyszer vallotta magát magyarnak, de írásainak stílusán és szellemén egyaránt érezhető, hogy ő valójában első sorban jó európainak érzi magát, akihez magyar zsidó származása folytán a magyar kultúra áll legközelebb. E magatartása legalább annyi ellenséget szerzett neki, mint barátot. A lelkesen szervezkedők, gyűlésezők és jelszavakban hívők előtt idegennek és kétszínűnek tűnhetett az az ember, akinek alapelve egyéniségének a sokoldalú kiművelése, a nemzeti kultúrák öncélúságának tagadása s a — kissé kassáki értelemben vett — nagybetűs Ember nemzeti korlátokon fölülemelkedő jövőbeli víziója volt. Ma élő egykori ismerősei és munkatársai közül sem nyilatkozik mindenki szívesen róla. Mi úgy véljük, hogy a kisebbségi mozgalom élvonalából való hiányát a magyar irodalomról rendszeresen, napilapok mellékleteiben is írott kritikái, valamint ugyanezt szlovákul is méltató cikkei nem csak magyarázzák, hanem kárpótolják is.

Hozzánk, Jugoszláviába a harmincas évek elején érkezett, nem önzántából, hanem hivatali kötelességből. Már korábban is járt a mi vidékünkön, s akkor nem is sejthette, hogy pályájának csúcspontja és tragikus halálával bekövetkező bukása itt fog várni rá. Első szellemi központja a *Napló*, ahova négy évig, külön mellékletébe díjtalanul hétről-hétre küldözgeti kritikáit, esszéit és ismertetőit Dubrovníkból és Zágrábbból. Tényekkel könnyen cáfolható legenda, hogy a csírázó jugoszláviai magyar irodalommal szemben teljesen közönyös lett volna. Az igazság az, hogy világirodalmi mércéje szellemében nem a regionalizmusnak, tájirodalomnak és a helyi színeknek volt ellensége — más-képpen hogyan magyarázzuk meg azt a majd félszáz kritikát, amit az erdélyi irodalomról annak egyedi sajátosságát, saját hagyományaiból való felvirágzását dicsőítve írt —, hanem a dilettantizmusnak, pontosabban annak a már-már intézményesített tömeges írószentelelésnek, amit Szenteleky szervezett meg, hogy művi úton pótolja a jelenben, ami a múltból hiányzik. Kázmért az esztéta szimata résen tartotta, mivel tisztában volt vele, hogy egy élő hagyomány nélküli félmilliónyi embercsoport, különösen ha még az élet anyagi oldalába kapaszkodva közönyös is a sorsa iránt, bármennyire is magasrendű néhány ember

eszméje, a kulturális élet felfrissítésének vitális értékén túl máról-holnapra képtelen korszerű és jelentős műveket produkálni. Az igazi művészetet nem lehet teremteni, mert az inkább teremődik — vélte Kázmér. A helyi színeknek önmagukban is egy kultúrát kellene jelentenie, ilyenképpen az irodalomnak benne teremődnie; feladattá, iskolává, ammiképpen sem válhatnak. Kritikusunk úgy irtózik a couleur locale elmélettől és gyakorlatától, mint a tendenciózus irodalomtól. Ez persze nem jelenti azt, hogy a csücsértékek is elkerülik a figyelmét. Pozitívan ír Farkas Geiza, Munk Artúr és Arányi Jenő regényeiről, Sz. Szigethy Vilmos könyvéről és Ambrus Balázs verseiről. Arról is cikkezik, hogy a jugoszláviai magyar íróknak is szerepelniük kellene a P.E.N. találkozóin! Bemutatja az új jugoszláviai magyar irodalmat a *Nyugatban* és a felvidéki *Tátrában*, sőt az *Erdélyi Helikonban* (ahol nem először jelent volna meg) is próbálkozik, de a közlés valami ok miatt elmarad. Egykori barátjáról, mostani nagy ellenfeléről, Szenteleky Kornélról sem feledkezik meg. Egyik Szirmai Károlyhoz írt levelének tanúsága szerint előadást tart róla a belgrádi rádióban, emellett Szenteleky halála után nekrológot ír róla a *Nyugatban* s ugyanaz az írás a *Naplóban* is megjelenik. A legtöbb kritikát azonban a *Naplóban* is, mint 1934-től a *Kalangyában*, a legújabb magyarországi és német nyelvű könyvekről írja. Ízlése, miként világnézete is a lehető legektektikusabb, s mint a jellegzetesen impresszionista kritikusok nem az irodalmi irányzatok vagy megszabott elvek alapján mond véleményt a könyvekről, hanem pillanatnyi élményéből kiindulva. Nem bánja, ha a mű szerzője akár szélső jobb- vagy baloldali, csak a mű forrjon össze egyrészt az alkotó énjével, másrészt azzal a valóságdarabkával, illetve társadalmi osztállyal, amely alkotásra ihlette. Sok az alkalmi könnyelmű kijelentése, elhamarkodott elmarasztalása vagy kiemelése, mégis legtöbbször — nyilván saját magából kiindulva — a szocializmussal rokonszenvező polgár irodalma az esztétikai mintaképe. Ezt a következőképpen fogalmazza meg a pozsonyi *Magyar Minervában*, aminek a Jugoszláviába való költözködése után is munkatársa maradt: „... a kollektivista irodalom mintha még mindig nem tudott volna gyökeret verni, még ha az akarat, a teremtető erő az orosz ember új közösségét hirdeti is egyetlen irodalmi lehetőségül. A „proletkult” a szovjet irodalom „Sturm und Drang” korszakának hajnalán nem tudott a maga lábán megállni... a polgáriságból a forradalomhoz kényszerített írók »teremtik« meg az új irodalmat, akik még mindig Dosztojevszkij alázatos tanítványainak vallják magukat.”

Kázmér kritikusi egyéniségében és világnézetében több vonás él tovább a Tanácsköztársaság előtti szecessziós ízlése idejéből. Első helyen hadd említsem meg magyartalan és önkényes szókapcsolatokkal, jellegzetes kifejezésekkel tarkított nyelvét, mely igen gyakran inkább fárasztja mint vonzza a mai olvasót, viszont el kell ismerni, hogy esetenként, amikor a mondanivaló összetettsége eleve lehetetlenné teszi az egyszerűbb és világosabb fogalmazást, valósággal lenyűgöz és magával ragad bennünket, annyira mélyek és találóak meglátásai. Ez az ellentmondás valószínűleg onnan ered, hogy aránylag sokat írt és kezdetben tudatosan nem sokat törődött a magyar mondatszerkesztés elveivel. Majd csak évekkel később a *Kalangyában* változik meg a nézete, mikor

töredelmesen beismeri, hogy gyatra nyelvtudása miatt milyen sokat kell küszködni, hogy kiírta nyelvéből a minduntalan felbukkanó németességet.

Másodsorban: a leküzdhetetlen érzelmekultusz, olvasmányainak lírai üzenetként való átélése, még mindig kísértő pánlirizmusa szintén újromantikus emlék Kázmér Ernő kritikusi ízlésében. A könyvek nem ritkán könnyet csálnak a szemébe, amit nem is tagad. Gyakran tűnik fel nála pozitív értelemben a „szívhez szóló” ma már mulatságos kifejezés, ami persze csak akkor lenne giccses, ha nem tudnánk, hogy jó kritikusról lévén szó, csakis igényes mű válthatta ki elérzékenyedését.

Harmadszor: a századelő szecessziós hangulatát idézi az is, hogy Kázmér még a harmincas években is igen gyakran a „végtelenbe derülő embert” keresi íróknál és költőknél egyaránt, s ezenkívül ragaszkodik az emberiség fölötti, politikai irányzatokon kívüli, még mindig világfájdalmas és másokért is szenvedő prófétáló pózhoz, ami Maeterlinck és a bécsi szecesszió hatására a század első két évtizedében lett népszerű Magyarországon. Az izmusokról azonban, közöttük az expresszionizmusról is, melynek ihletésére az első világháború idején néhány prózaverst írt, elutasítólag vélekedik.

Jelentős változás a kritikus érdeklődési körében tapasztalható. A *Napló* cikkei, s azok az írások is, amelyek velük egyidőben láttak napvilágot a felvidéki *Magyar Minervában*, erről tanúskodhatnak, hogy Kázmérnak sikerült kitörnie az irodalom bűvköréből, s hogy az érdeklődése a humán diszciplínáktól a természettudományokig terjed, és a kor filozófiái iránt sem közömbös. Tudatosan szeretné leküzdeni magában a szecesszió reminiscenciáit; „A romboló Európa (a nagy háború, a bolsevizmus) után építő Európa eltolja magától az érzékfölöttit, a titokzatos és elmechanizált, szavakon rágódó filozófiát. Kétségbevonhatatlan ismeretek lesznek alapjai az építő Európa filozófiájának...” Szerb Antal úgy említi a húszas éveket, mint a monográfiák és életrajzok kultuszának korát. Hogy az ilyen munkák áradata a harmincas évek elején sem lankad, Kázmér ismertetői is mutatják, melyek jelentős hányada ezekből meríti tárgyát. E neopozitvista világnézetek természetesen az ő irodalomestményét is befolyásolják, aminek következtében Kázmér most is — mint egy egészen rövid ideig egy évtizeddel korábban — az új naturalizmust tűzi zászlajára. A Kalangyába, ahova akkor kezd írni, miután Szenteleky halála után Szirmai Károly lett a főszerkesztő, voltaképpen ennek meghirdetésével köszönt be. Legtöbbet a német Neue Sachlichkeit-től vár, eszményi írója Walter Bauer; de a magyar irodalmi szociográfiát is nagyra becsüli. Szemléletének radikális átalakulására mutat, hogy rokonszenvezni kezd az új szovjet irodalommal, elsősorban azokkal az irodalmi hősökkel, akik az új eszméért folytatott harc áldozatai lesznek. Ekkor már nem viszolyog Ehrenburg és Gladkov nevétől, habár esztéta lénye most is távol tartja azoktól a pártos egyszerűsítésektől, amelyek az ekkor születő szociális irodalmat fenyegetik. Korábban mint magányos polgár a választott lelkek társaságát, egy jövőbeni emberi testvériség előfutárait kereste az irodalomban, s mint harmadik utas elszörnyedve vette tudomásul, hogy az első világháború évei után fokozatosan megszűnt az individualizmus kul-

tuza, hogy a kettefe közöseknek, a nacionalistának, illetve a kommunizmusnak adja át helyét. Kázmér mindaddig várt a választással, míg nem tathatta saját szemével, hogy az európai nacionalizmusok tartalma nem halado már mint a múlt században, s hogy a kommunista társadalom eszménye, amelyről korábban oly keveset tudott, nem feltétlenül azonos a személyi kultuszban botladozó Szovjetunió társadalmi gyakorlatával. A saját létét is fenyegetve érezhette, amikor liberalizmusa korábban sohasem tapasztalt változáson megy keresztül a műalkotások megítélésében. Még a Tanácsköztársaság idején sem került olyan közel a haladó törekvésekhez, mint most, amiben a Híd fiataljainak szellemét is érezzük. Odáig jut, hogy nem is egyszer normatív igényt támaszt a művel szemben: a közösségi élményt, az emberekkel vállalt szolidaritás kifejezését kéri számon. Természetesen sokkal mélyebben polgár o, nemhogy dogmatikussá válhatna. Azonkívül alkata is meghatározza világképzését. Erről egy ízben azt írja, hogy bár szándéka szerint (valószínűleg nem függetlenül Halász Gábor hasonló törekvésétől) realista szeretne lenni, nem tudja leküzdeni magában a romantikus hajlamot. A marxizmus felé való közeledés nem zárja ki nála, hogy ne írjon tanulmányt a freudizmus forradalmi jelentőségéről, s hogy műelemzésben ne érvényesítse a mélylélektan szempontjait. A freudizmusban azonban nem mítoszt, hanem tudományos rendszert keres, aminek segítségével a külsődlegesen szürrealistának mondható mű valóságosságát kutatja — például Komor Andrásnak *A varázsló* című regényét méltatva.

A kritériumai változatlanul magasak. Ha külön-külön elemzi a műveket, rendszerint tapintatosabb, mert régi felfogása szerint teljesen átadja magát az olvasmányélménynek s leginkább az élményt jelentőről, a pozitívumról számol be. Szabadabb elmefuttatásaiban azonban nem is egyszer kijelenti, hogy a hamis ideológiában fuldokló magyar irodalomnak nincsenek igazi írói és regényei. Nostalgiaival említi a *Nyugat* aranykorát, Adyt, Móriczot, Babitsot és Kosztolányit, de a fiatalabbakat, Németh Lászlót és Illyés Gyulát sem méltatja érdemükön alul. Igaz, Körmendi Ferencsel és Zsolt Bélával kapcsolatos reményei nem váltak be.

Munkássága egy új és értékes, máig példamutató tevékenységgel gazdagodik a Kalangyában. Megtanulja a szerbhorvát nyelvet és ma a helytálló portréorozatot indít a délszláv írókról. Feltétlenül ki kell emelnünk belőle a Meštrovićről, Zmajról, Todor Manojlovićről, Kranjčevićről, Rakićről, Stanislav Vinaverről, Velmar Jankovićről és a később ismertté lett Svetislav Stefanovićről írt tanulmányait. Jugoszláv irodalmi körképet azonban nemcsak a Kalangyában közölt, hanem a *Nyugatban*, az *Új Lexikonban*, sőt a felvidéki *Magyar Minervában* is. A harmincas évek végén, amikor mint munkanélküli már nem valósíthatta meg nagy álmát, a délszláv írók sorozatos magyar nyelvű kiadását, s a korábban megvetett újságírással kénytelen megkeresni családjá konyerét a *Reggeli Újság* külmunkatársaként, tanulmányai szerb nyelvű közlésével is megpróbálkozik. A *XX vekkel*, a *Srpski Književni Glasnik*-kal és a *Vidicivel* sikerül kapcsolatot teremtenie, aminek eredményeként terjedelmes tanulmányai jelennek meg a korszerű világirodalomról

és a délkelet-európai kulturális élet legfontosabb kérdéseiről. Interjút készít az általa legjobban esodált két legeurópaibb íróval: Thomas Mann-nal és Babits Mihállyal. Az előbbi egykori beszélgetésükre emlékezve készségesen levélbe válaszol neki arra a kérdésre, hogy az újabb időben mi készíteti a művészt, hogy politizáljon. Babits csak a szanatóriumi ágyában fekvé fogadhatja, mégis elmondja neki véleményét az új barbárságról és az írástudói felelősségről. Egy másik tanulmányában a magyarországi irodalmi értékű szociográfia eredményeiről számol be, részletesen méltatva Nagy Lajos *Kiskunhalom* és Illyés Gyula *Puszták népe* című műveit. A magyar irodalom népszerűsítése nem újdonság Kázmérnál, hiszen már közvetlenül a hozzánk érkezése után, a harmincas évek elején munkatársa lett a Zagrásban készülő Minerva lexikonnak, melyben ő írta a magyar írókat ismertető cikkeket. Heltai Jenő *A 111-es* című regényének horvát kiadása és az előszó szintén az ő nevéhez fűződik.

Összefoglaló általános képet is rajzolt a huszadik század magyar irodalmáról, amely 1940-ben a *Srpski Književni Glasnik*ban *Nova mađarska književnost* címen látott napvilágot. Ebben elsősorban azokat az írókat emeli ki, akik nagyságához ma sem fér kétség. Hasonló képet fest az új szlovák irodalomról is.

Nem marad ki Kázmér Ernő Csuka Zoltán vállalkozásából sem, akinek a *Láthatár* című folyóirata az újabb világégés előérzetében utoljára kísérli meg a lehetetlent: a kölcsönös kulturális ismerkedés formájában áthidalni a délszláv és a magyar nép között tátongó szakadékot, amit a hatalomvágy és az ostobaság egyre mélyít. Kázmér Ernő cikksorozata a jugoszláv szellemi életről készít pillanatfelvételeket, — többek között olyan írók munkásságáról is mint Ivo Andrić, Ivo Vojnović és Laza Kostić. Tevékenysége itt ér véget 1941-ben, amikor a jugoszláv főváros bombázása után rövidesen nyoma veszett. Nagy idealista volt, aki lélekben vallotta magát marxistának s „minden ember testvériesülése”-ről álmodott. Munkásságának felmérésére nem (vagy nemcsak) az iránta érzett tisztelet kötelez bennünket, hanem a saját jól felismert érdekünk, mely nem hajlandó lemondani a szellem „nagyvilág”-ában való tájékozódásunk igényéről. Ennek kérdésére a mi szellemi életünkben elsőként többek között ő adta meg a megközelítően helyes választ.

REZIME

ERNE KAZMER, GRADITELJ KULTURNIH VEZA

Erne Kazmer, u vreme između dva svetska rata saradnik Kalande, časopisa mađarske književnosti u Jugoslaviji, koji je, po svoj prilici, završio život u jednom od fašističkih sabirnih logora, vredan je pažnje kao zagaravač približavanja dveju kultura. Autor daje izvod njegovog životnog puta, gorovi o prisustvu u političkom životu Mađarske, naklonosti ka secesionizmu, kozmopolitizmu u estetskim shvatanjima. Spominje njegovu čehoslovácku orijentisanu delatnost, ali se zadržava najviše na onom periodu kada je, tridesetih godina, pošto je došao u Jugoslaviju, uspostavio kontakte sa beogradskim časopisima, da bi u njima popularisao mađarsku književnost, a

druge strane je u mađarskim časopisima popularisao kulturu Južnih Slovena. U to vreme se već opredeljuje za socijalizam. Zahvaljujući svom širokom obrazovanju i produbljenom humanizmu, u posleratnim godinama našao bi mesto u središtu naše kulture.

RESUMÉ

ERNŐ KÁZMÉR, LE CONSTRUCTEUR DES RELATIONS CULTURELLES

Ernő Kázmér, à l'époque entre les deux guerres mondiales collaborateur du *Kalanga*, revue de la littérature hongroise en Yougoslavie, qui a probablement fini sa vie dans un camp fasciste, mérite le respect comme un des propagateurs de l'approchement des deux cultures. L'auteur parle de la vie, de sa présence dans la vie politique en Hongrie, de sa bonne disposition pour la secession et son cosmopolitisme dans les conceptions esthétiques. Il mentionne son travail orienté à la culture tchèque, mais il parle beaucoup plus de sa période des trente années, quand il est venu en Yougoslavie et a pris le contact avec des revues serbes pour y faire populariser la littérature hongroise et, d'autre, en revues hongroises de populariser la culture sud-slave. C'est l'époque où il accepte le socialisme. Par la culture intellectuelle et son humanisme, il aurait, de nos jours, eu la possibilité de trouver une place au centre de notre culture.

**A SZERB—MAGYAR
IRODALMI KAPCSOLATOK
JELLEGÉHEZ
A FELVILÁGOSODÁS
KORÁBAN**

(Módszertani kísérlet)

Az irodalmi kapcsolatok kutatása számos, látszólag „irodalmon kívüli” tény, adat föltárását követeli meg; hiszen az irodalmi kapcsolat okozója és eredménye számos, látszólag „irodalmon kívüli” tény, adat lehet. Különösen ez a helyzet a kelet- és délkelet-európai térségben, ahol a népek és a kultúrák közötti közeledés — szinte a XX. századig nem önálló, nemzeti keretekben történik meg; ahol kisebb közösségekre szorítkozó szervezetek (megyék, országgyűlések), illetve egyházi intézmények jelentik olykor a nemzeti összetartozás bizonyítékát; ahol a kultúra nélkülözi az egységes nemzet öntudatára építő szándékot. Ebben a térségben avval kell számolnunk, hogy a viszonylag egynemű latin-humanista művelődést olyan anyanyelvi kultúra váltja föl (vagy fejleszti ki önmagát a latin művelődés barokk hagyományával párhuzamosan), mely több nép együttélésének tanulságait is magában foglalja. Olyan népszerű alkotásokra célzunk, mint a délszláv—olasz eredetű magyar széphistóriák, illetve azok egyikének—másikának különféle nyelvű variánsa, strófa-formák kölcsönös jelenléte például a szlovák és a magyar irodalomban, bilingvis, sőt trilingvis költők—olvasók horvát—magyar, szlovák—magyar, stb. viszonylatban. Illetve ezen túl: anyanyelvükön alkotó költői egyéniségek jelentős politikai-társadalmi szerepet játszhatnak egy másik nép történetében. Irodalmi síkon azzal a jelenséggel találkozunk, melyet az újabb szlovák irodalomtörténetírás „kettős irodalmiság”-nak (biliterárnost’-nak)¹ nevez, s leginkább a XIX. század második felére alkalmazott. Arról van szó, hogy a kelet- és a délkelet-európai irodalmak fejlődése nem egyenletes. Nem csupán nagyívű fejlődési vonulatok váltakoznak csendesebb, kevesebb tehetséget kibontakoztató korszakokkal. Számottevő hézagok keletkeznek az egyes irodalmakban. Igaz, az utókor szorgos filológusai kéziratokat bányásznak elő a levéltárak mélyéről, jelentéktelen példányszámú nyomtatványokat emelnek ki a feledésből, mindez nem másítja meg a tényt: egy következő nemzedéknek az általa ismeretlen elődök munkáját is el kellett látnia. A horvát Matija Petar Katančić igen kevésbé ismerte az előző költőnemzedékek ma már föltárt eredményeit: amikor *Fructus auctumnales* című latin és horvát nyelvű költeményekből álló kötetét kiadta, szeme előtt a pesti egyetemen tanító Szerdahelyi György esztétikai tanításai, valamint a magyar deákos klasszicizmus addig megvalósult

eredményeit lebegtek. Egy másik irodalom struktúrájába illesztette elképzeléseit, egy másik irodalom hagyományaiba beleépítve, hozta létre irodalmi próbálkozásait. Bonyolultabb a helyzet Lukijan Mušicki esetében, aki elfogadott nyelvi hagyományra, az egyházi körök által használt szerb nyelvre építhetett. Csakhogy az ő mondanivalója sem a szerb költészetből meríthette példaképeit; s az a deákos forma, melynek legkiválóbb szerb megvalósítója lett, többet köszönhet a pesti egyetem esztétika-professzora, Schedius Lajos — némethoni ihletettséggű — poétika-oktatásának, valamint a magyar deákos klasszicizmus és Berzsenyi Dániel költészetének, mint a szerb irodalmi hagyománynak. A „kettős irodalmiság” azt jelenti e tájon, hogy a költő saját nemzeti irodalmának hagyománytalanságával számolva, kénytelen anyanyelvén beleilleszkedni egy másik irodalom hagyományába; egy másik irodalom költői rendszerét illeszti az anyanyelv konvencióiba, s ezáltal az anyanyelv költői lehetőségeit is megújítja, az elfogadott műfajokat föllazítja, egymásba mossa, újfajta irodalmi törvényeket alkot.

Már eddig is tudtuk, hogy a deseterac — részben német közvetítés, részben az eredeti népénekek tanulmányozása révén — figyelemre méltó pályát befutó magyar verssor lett, mely versnemmé fejlődött a legkiválóbb magyar költők tollán.² Illetve a szerb-horvát népénekek intenzív megismerése olyan fontos gondolatokat, összefüggéseket világított meg a magyar irodalmi gondolkodás számára (Kazinczy Ferentől Vitkovics Mihályon át Kölcsey Ferencig, sőt Erdélyi Jánosig, rajta keresztül Arany Jánosig), mely irodalmunk fejlődését részben meghatározta. Viszont: a magyar felvilágosodás költészete számtalan izgalmas problémát vetett föl a szerb felvilágosodás, a szentimentalizmus írói-költői számára: Mušicki vagy Jovan Hadžić, Izidor Nikolić vagy Vitkovics Mihály poézise elképzelhetetlen a magyar irodalom eredményeinek számba vétele nélkül. S most nemcsak egyfelől Kazinczy, Vitkovics, Kölcsey, Székács vagy éppen Rumi Károly György népköltészeti tolmácsolásaira gondolunk, illetve arra, hogy Vitkovics a magyar költészettel ismertette meg szerb író társait, akik közül nem egy Pest-Budán élt, s ilyen közvetítésre nem is volt szüksége, mégcsak nem is arra, hogy Vitkovics szerb nyelvű költeményei között Csokonai- és Verseghy-átültetéseket is találunk.³ Túlságosan kézenfekvő példa a költőként egyébként nem jelentékeny Jovan Pačić esete:⁴ magyar nyelvű versei tulajdonképpen Berzsenyi Dániel költeményeinek ihletésére készültek, s még azt nem elemezzük alaposabban, hogy szerb verseinek egyike Csokonai példájára vezethető vissza. Sokkal inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy az irodalomnak szinte tudatos megtervezésében, irodalmi irányok, stílusok, műnemek akart diadalra juttatásában érezzük a másik irodalom jelenlétét. Nem hatásokról van itt szó; hiszen följebb érintett példáink bőven kínálják a tényyszerű, ám feltétlenül egyoldalú vizsgáldást. A hatások csupán eredményei és nem okai a kettős irodalmiságnak. A hatások ugyanis — ha megpróbáljuk ezt a sokat vitatott s evvel együtt sokáig helytelenül fölfogott fogalmat körülírni⁵ — sokkal inkább jellemzőek a befogadóra, mint a kibocsátóra. A hatás ugyanis önkéntes elfogadást jelent, eleve azt feltételezi, hogy költőnk a több számba jöhető hatás közül az adottat választotta, mert arra volt szük-

rege. S bár a múltban elsősorban azt hangoztatták a kutatók, hogy mi volt egyes verseknek a forrása⁶ (ez sem érdektelen, s mint kutatási megközelítés jól hasznosítható egy tágabb látóhatárú vizsgálódásban), csak mellékesen néztek utána annak, hogy miért éppen ez vagy az a vers fogta meg az elemzett költőt; s még kevésbé esett arra a hangulatra, hogy éppen korszakunkban, a felvilágosodás korában szó sincs fordításról, a legtöbb esetben legfőljebb ötlet-átvételtől, átköltésről vagy adaptálásról beszélhetünk. A skála terjedelmes: az idegen szöveg tulajdon- és helyneveinek nemzetiesítésétől, a nemzeti irodalmi hagyományba való beleillesztésig tart.

Igy tehát a hatásokat a komplex vizsgálódás csak az irodalmi együttélés egyik létformájaként említi, még csak nem is a legfontosabbként. Sokkal inkább a szociológiai, a pszichológiai és az irodalmi feltételeket kell megvilágítanunk, ha például a szerb és a magyar felvilágosodás irodalmi kapcsolatainak jellegét szeretnénk föltárni. Arra kell utalnunk, hogy miért éppen a szerb és a magyar fölvilágosodás irodalma, művelődése találta meg egymáshoz az utat, miért e két irodalom között valósult meg a „kettős irodalmiság”, illetve azt, hogy miben különbözik a szerb—magyar irodalmi kapcsolat a szlovák—magyartól (vagy a cseh—szlováktól, és így tovább).⁷ A szerb—magyar irodalmi-művelődési kapcsolatok különbözőségére a könnyebb az utalás. Ugyanis nyelvileg számottevő a különbség, itt nem a prozódiai viták, a nyelvi problémák keltik az érdeklődést, bár épp a magyar deákos költők nagyhangú, de az időmértékes versek magyar lehetőségeit is célzó vitái sem jártak tanulság nélkül Mušicki vagy mások számára. De ami cseh—szlovák viszonylatban megtörtént, az tudniillik, hogy szlovák költők, mint Pal-kovič és Tablic a cseh felvilágosodás irodalmának is részesei, az ő költeményeik értékes hozzájárulások a cseh prozódiai vitákhoz, viszont ennek tanulságai a szlovák költészetnek is utat mutattak, itt még horvát—szerb viszonylatban sem érvényesülhet. A „bibličina”, azaz az evangélikus szlovákok egyházi nyelve éppen a cseh prozódiai vita, majd Šafárik és Palacký immár romantikus elméleti kérdésekkel telített irodalmi levelezése nyomán újult meg, s kapott újabb lehetőséget Ján Kollár szentimentális klasszicista költészetében. A szerb felvilágosult klasszicizmus⁸ előtt látszólag hasonló nehézségek álltak, mint a szlovák evangélikusok előtt. Csakhogy a szerb egyházi nyelv nem volt egységesnek mondható, különböző mértékben volt telítve például orosz nyelvi elemekkel; sőt a népnyelv is különböző mértékben hatotta át az egyes alkotók írásait. Ezért — s a horvát irodalom szűk megvalósulási lehetőségei miatt — keresett olyan irodalmi-kulturális hagyományt, melyet nemzetivé asszimilálva, átlépheti az előtte tátongó űrt. Nem kívánjuk tagadni az orosz, a német vagy a francia felvilágosodás jelenlétét a szerb felvilágosodás irodalmában, Obradović életművét vizsgálva, az orosz és a német példa fontosságára figyelmeztetünk; a szerb költészetben azonban jelentős vonulat a magyar irodalommal rokon, a magyar költészetet nemzeti nyelven továbbépítő ág. Míg a szlovák felvilágosodás jelentős részben közvetlenül merít a német egyetemek tanításaiból, addig a szerb irodalomban jóval több szerephez juttathatjuk a magyar irodalmi gondolkodás ihletését. S bár jónéhány szerb értelmiségi, pap

jutott ki a XVIII. század folyamán Németországba, került kapcsolatba például a pietizmus fellelgyűrával, Halleval,⁹ a szerb papok, írók többségének útja a szegedi piarista középiskolán vagy a győri, soproni, esetleg késmárki, pozsonyi líceumon keresztül a pesti egyetemig vezetett; tanulmányai során többnyire megtanult magyarul. Ne feledjük, hogy a szerbek Magyarországon jórészt szétszórva, a Duna mellett elterülő kisvárosokban éltek, Komáromtól Szentendrén át Pest-Budáig, Ráckeveig és onnan délre is.¹⁰ E városokban a kereskedői-papi réteghez csak később járult a szerb hivatalnoki (tisztviselői)-ügyvédi s igen vékony réteg. A legjelentősebb magyarországi „szerb” kiadó az Egyetemi Nyomda volt,¹¹ mely szerb korrektort is foglalkoztatott; a szerb kulturális, majd politikai lapok jelentős központja volt Pest-Buda, mely így költőket, újságírókat, fordítókat juttatott munkalehetőséghez. Mindez azonban már XIX. század húszas éveiben történt, addig csupán az Egyetemi Nyomdában kiadott sokféle szerb nyelvű nyomtatvány elégíti ki a kulturális igényeket. Ezért történhetett meg, hogy a Serbske Letopisi egyszerre tárja olvasói elé a klasszicizmus szeilemében készült verseket, a barokk hagyományait követő alkalmi költészet termékeit, illetve a már romantikus fogantatású, többnyire fordítás-irodalmat. Nem egyszer sokkal később jelenik meg egy vers, mint amikor megszületett, Vitkovics szerb poézise jórészt halála után jutott nyomdafestékhez. Szerb irodalmi életről tehát a XVIII. század második felében, a XIX. század első évtizedében nem beszélhetünk. De kulturális központokat említhetünk: ilyen Karlóca, akkor Stratimirović metropolita tudós kört szervez maga köré, a karlócai iskola jónevű és tevékeny tanárokat foglalkoztat.¹² Ilyen Pest-Buda, ahol Vitkovics Mihály vendégszerető háza mindig nyitva áll a lassan-lassan szaporodó szerb írók-alkotók előtt.¹³ Mind Stratimirović, mind Vitkovics Mihály állandó kapcsolatban áll a magyar kulturális élettel. Stratimirović még a magyar jakobinus értelmiséggel is kapcsolatba kerül, Hajnóczy József révén, később, főleg Rummy Károly György, majd Magda Pál segítségével a magyar művelődés fejlődésében is alaposan tájékozódik.¹⁴ S ha Vitkovics Mihály nyitva tartotta házát a magyar írók előtt, ugyanezt mondhatjuk el róla, valamint testvéréről, a budai lelkésztől a szerb irodalmi élet szervezőjeként. Aki Vitkovics házába került szerbként, az valóban megismerte a magyar irodalmat, de szerbségéből mitsem vesztett, hogy csak Teodor Pavlović általunk már elemzett példájára utaljunk.¹⁵

Eddig főleg külső tényezők szerepét fejtegettük. Ha a szerb irodalom állapotát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy benne magános kezdeményezők egymás után sorjázását fedezhetjük fel. Orfelin Velencében próbálkozik tudományos lap kiadásával, Obradovićot szerb Anacharsis-ként emlegeti kora, Jovan Rajić is nagy utat tesz meg, míg kolostori magányában megírhatja nagyszabású történelemkönyvét. Külön-külön, egymástól függetlenül alkották meg életművüket, alkotásaik nyelvileg sem segíthették elő az egységesülést, egymástól távol élve, a felvilágosodásnak különféle variánsait teremtték meg, leginkább a felvilágosodás klasszicizmusához kapcsolódtak. A hasznossági elv — kifejezetten irodalmi alkotásaikban — még nem vált ki az irodalomból, Obradović szerint a szépség az igazságon alapul, a szívnek és az értelemnek közös

eredménye az ízlés kialakulása. Nem elsősorban költőként hatottak, amennyiben hatottak: az ő irodalmi (s nem történetírói, önéletrajzi, tudományos) tevékenységük nem adhatott szilárd és megbízható alapot az új modern szerb irodalom kifejlődéséhez. S bár Mušicki lírája inkább korszakot zár, mint korszakot nyit (főleg, ha a romantikus szerb irodalommal vetjük egybe, illetve azokkal a szerb írókkal, akik Vuk Karadžić nyelvjutása, nyelvteremtése után alkották meg költői életműüket), öbenne valósul meg a legmagasabb fokon a költészet öntörvényűvé válása a szerb irodalom felvilágosult korszakában. Mindezt nem tehetné volna meg, ha csupán Obradović Sulzerre alapozott esztétikáját használja föl. Ehhez Schedius esztétikai előadásai is kellenek, ehhez a magyar deákos klasszicizmus és Berzsenyi Dániel vívmányait is használnia kellett, ehhez el kellett jutnia legalább Klopstock poézisének ismeretéig.

S itt kell ismét azt hangsúlyoznunk, hogy nem közvetlen tematikai vagy a költői képanyagot illető hatásokra gondolunk. Ami „hatás” található, az inkább vezethető vissza a közös forrásokra, például Horatiusra. A „kettős irodalmiság” tényére kell emlékeztetnünk: Mušicki nem képet vagy témát vett át, hanem átugorva irodalmi fejlődésfokokat, módszert kölcsönzött, hagyományt teremtve, irodalmi formát lényegített át. Így az alkalmi költészetet az óda felé közelítette, az ódát némileg megfosztotta általánosító-elvont jellegétől, s az elégiához közelítette. Mindazt, ami a magyar irodalomban mintegy harminc esztendő között keletkezett, eredményeképpen jött létre, Mušicki egyetlen életműben valószínűsítette meg:¹⁶ a Rajnistól Berzsenyiig, sőt Virág Benedekig húzódó „deákos” vonulat számos vívmánya a szerb irodalomba Mušicki költészetén keresztül vonult be. Azaz a szerb irodalom úgy fejlődött tovább, hogy egy másik, ez esetben a magyar irodalom változásait végeredményekor ragadta meg, használta föl, hasonította át magába. Ez a fajta kapcsolat nem azonos például a magyar—francia, illetve a szerb—francia irodalmi kapcsolat intenzitásával, fajtájával. Ez utóbbiak esetében egy eszmeileg jóval előbb tartó, folytonosságában meg nem szakított, Európára érvényes mondanivalót hordozó irodalom találkozott egy jóval szegényebb körülmények között éppen születő, a nemzet legfontosabb problémáit is kimondani kényszerülő irodalommal: e találkozás inkább a példaadó és a példát — messze nem változatlan formában — átvevő kapcsolataként jöhetett létre. Jellemző, hogy Voltaire és Rousseau irodalmi jelenléte mellett olykor legalább olyan fontos a második vonalba tartozó Marmontelé, mind a magyar, mind a szerb irodalomban, s a felvilágosult gondolat mellett az adaptálás célja legalább annyira a választékos, csiszolt stílus kialakítása fordítás segítségével.

A szerb és a magyar irodalom találkozása az egymás mellett élő, azonos problémákkal szembekerülő, a kultúrát azonos szándékkal megtervezni készülő irodalmaké: egymásba épülésük éppen a kapcsolatok legfőbb sajátossága. Lényegesen több szerb írástudó ismerte a magyar nyelvet, mint fordítva; ezért a magyar irodalomnak jelentősebb a szerepe a szerb irodalom megújításában, mint a szerbnek a magyaréban. Igaz, mikor Obradović néhány — nem eredeti — elbeszélése megjelenik magyarul, a szerző megnevezése nélkül, az elbeszélések pompásan

illeszkednek bele a képes divatlap anyagába, nem jelentenek egzotikumot, különlegességet.¹⁷ S ha ma olvassuk magyar fordításban Mušicki verseit, nem egyből Baróti Szabó vagy Berzsenyi súlyos sorai tekintenek vissza ránk, olykor Virág Benedek az említettekénél könnyedebb versformálását érhetjük tetten. Ismételjük: nem a téma, a képanyag, egy-egy fordulat azonossága vagy hasonlósága lep meg (olykor az is, mint a tengert megjárt, a vésszel dacolt s a révbe érő hajós motívuma), hanem a versszerkezet, a versformálás hasonló indítéka, két irodalom egy azon fejlődést bejáró gondolatvilága; az ihlet hasonlósága. Egyetlen példát idézünk, Milovan Vidakovićnak 1811-ből való költeményéből:

*U mestu prijatnom, tihoj pustinji
Gdi slavuji poju, šuma zeleni,
U žalost pogružen i sveta udaljen
Suze prolivam . . .¹⁸*

E szakasznak (s az egész versnek) magyar megfelelőjét nem találjuk, ha a verspárhuzamokat csupán az azonos szavakra, kifejezésekre, fordulatokra szűkítjük le. De ha a költői magatartást tekintjük, számtalan példát idézhetnénk a magyar, a lengyel vagy akár a szlovák irodalomból. A csendes pusztán, ahol a fülemüle zeng, erdő zöldell (itt a pusztá inkább a magánosságot jelképezi), gyászba merülve ül a költő, távol a világtól omlik könnye. A szentimentalizmusnak Európa-szerte ismert magatartásformáját értük tetten, Ányos Páltól is idézhetnénk hasonló érzékenységu magatartásról árulkodó dalt.

Eddig a kettős irodalmiságnak csupán egy kritériumát tettük vizsgálat tárgyává: az iskolákon, az együttélésen keresztül a szerb irodalomba (olykor olvasói tudatba) szivárgó vagy tudatosan beépített költői eredményeket. Így azonban egyoldalú az általunk fölvázolt kép. Ezt ki kell egészítenünk a másik oldal fölvázolásával, melyet úgy is megfogalmazhatnánk: a szerb történelem, sőt népelet egy-egy eseménye, hőse végigkíséri a magyar felvilágosodás irodalmát. S ha e jelenségek nem is irodalomformáló jelentőségűek, állandóan fölbukkannak, alkotásokra készítetnek, állásfoglalásra ösztönöznek.

Az első tény, melyre föl kell hívunk a figyelmet, az a költemény-áradat, mely Belgrádnak Laudon által történő bevétele alkalmával születik.¹⁹ Igaz, itt nem a szerb főváros, inkább a Hunyadi János védte Nándorfehérvár visszaszerzése az öröm tárgya. De ha az újságcikkeket is végiglapozzuk, akkor vesszük észre, hogy ez az általános érdeklődés hogyan csúszik át lassan-lassan a szerb történelem, topográfia iránti érdeklődésbe. Itt csak a *Magyar Kurir*nak előbb Belgrádról, majd „Szerbiá”-ról közölt történelmi-földrajzi leírására utalnak, a föltámadt érdeklődést jelzi, hogy néhány hónappal később „Belgrád (...) hajdani történeteinek leírása” címmel ismét közlemény jelenik meg.²⁰ A horvát-szerb vidékek topográfiájával szolgál a *Mindenes Gyűjtemény* is „Tót Országáról és Sirmióról némelly Jegyzések”, majd „Tót Orzágnak nevezett Városai” címmel.²¹ A száraz adatközlést a színesebb írásmód váltja föl, érdekesek a római kor emlékét idéző fejtegetések, a török hódítások története, majd a felszabadítás méltatása. Ezekbe a cikkekbe már beszü-

remekedett az a rendi-nemesi szemlélet, mely leginkább Pray György történetírói működése nyomán kapta meg megfogalmazását. Többször emléztetünk arra, hogy a bécsi udvar ösztönzésére Pray történeti érveket szolgáltatott az uralkodónak a szerb, a boszniai, a dalmáciai jogigényehez.²² Egy költemény jegyzetében ezt állítja: „Vulgo notum est, inter titulos regum Hungariae, quibus uti solent praeter Dalmatiam, comprehendit etiam Seruiam, Bosniam, Bulgariam et Cumaniam, quo nomine Moldavia venit, tum Valachiam quoque.”²³ Fejér György adta ki Pray György rendelkezésre készült, de kéziratban maradt művét. Ebben írja a következőket: „Primus omnium Hungariae regum titulo regis Ramae seu Bosniae usus est Colomannus, cum in diplomate anni 1103. Spalatensi ecclesiae concessio, se praeter Dalmatiae et Croatiae, regem quoque Ramae nuncupavit.”²⁴ A továbbiakban azt emeli ki Pray, hogy Kálmán hódítás útján került a horvát és a dalmáciai részek birtokába. Azért fontos Pray fejtegetése, mert a későbbi horvát–magyar jogi viták alapvető tényezőjévé vált. E korban azonban csak az érdeklődést fejezi ki, a rendi-nemesi szemléletet, mely a Mindenés Gyűjtemény cikkében is fellelhető.

A politikai események mellett a társadalmi és a kulturális hírek is megtöltik a lapok hasábjait. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* beszámol Putnik Mózes haláláról, kárhoztatva emlegeti, hogy Boszniában két gyermeket elevenen befalaztak, s kikel a „babonaság” ellen, több alkalommal is hírt ad a temesvári szerb kongresszusról, melyet emígy jellemez: „a Nemzet nehézségeinek s kívánságainak előadása módjáról való Tanácskozás”,²⁵ a Magyar Hírmondó „A karlócai normale Gymnasium állítása” címmel közöl tudósítást.²⁶

Kifejezetten irodalmi vonatkozású dolgozatról nem számolhatunk be: annál nagyobb érdeklődést vált ki a népköltészet. Bemutattuk,²⁷ hogy a II. József délvidéki harcaiban résztvevő Kazinczy László mint fedezi föl a szerb-horvát népének báját, mint küld meg egy dalt bátyjának, Kazinczy Ferencnek, aki egy esztendővel később Herder gyűjteményéből fordítja le a Hasanaginicát, Verseggy Ferenc hogyan utasítja el a szerb népdalokat verselésük vélt monotoníája miatt, Gvadányi József hogyan figyel föl a Marko Kraljevićról énekelő horvát „junák”-okra, majd Sándor István is lelkesen idézi a szerb-horvát népdalok világát. Ehhez járul, hogy Fortis dalmáciai utazásai, valamint Schmidt Miklós „Imperatores Ottomanici” című könyve alapján Molnár János „Magyar Könyvház”-ának 1783-as kötetei hírt adnak tudós igyekezetekről, megemlítik „Kraljevits Márkot”, itt még a „bolgárok királyát”.²⁸ Mindezek az adatok a XVIII. század utolsó két évtizedéből valók (csak Sándor Istváné származik a XIX. század elejéről), s ebben a sorban már némi tudatos ismerkedési szándékot is föltételezhetünk. Különösen akkor, ha számitásba vesszük az eddig ismeretlen, az alábbiakban közlésre kerülő közleményt, mely a *Magyar Hírmondó*-ban jelent meg, 1792-ben.²⁹ A közlő neve ismeretlen, a lábjegyzet ennyit mond: „Ezt az egész Elő-adást, Magyar-Országról közölte velünk egy érdemes Hazafi.” A közlemény címe: *Rátz Herkules*. „Talán egy Nemzet sints a' Föld hátán, mellynek Herkulesse ne volna. — Thöldi Miklós, kinek életéből némelly tördelkeket Ilosvai Péter 1574-ben emlékezetben hagyott, még ma is híres

nagy erejéről. A Rátzok is dltsekedhetnek Szerviában egy Héroszokkal, de a'ki nem olly szegény legény vala, mint Thöldi, ugymint a'kinek, mikor az el-szaladt pokol fene bikát megfogta, tsak sok máj adaték vala. A Rátz Herkulesnek neve: *Marko Královich* vala. Nem tartják azt igaz Rátznak a Rátzok, a'ki a' vendégségekben Márko nagy erejéről nem dalol. — Szerviában, a' Macedóniai határ felé fekszik Prilapum Városa, törökül Perlepe. A' hegytől, a'melly alatt fekszik, vette Nevezetét ezen Város: a hegy hossza, ló háton, több fél napi járó földnél. Ezen hegynek oldalában vagyon egy nagy szegeletes sima kő, széle mintegy két, magassága másfél öl; ennek tetején ugyan azon nagyságú, szélességű, 's magasságú kő fekszik, még pedig olly egymást érve, mint a' Chinai hidak, vagy az Egyiptomi Piramisok. Ha kérdik az Utazók: Ki tette azt a' szörnyű követ a' másik tetejébe? A' felelet ez: Márko Královich. — Ezen hegynek oldalain, de igen magassan, itt is, amott is sok Templomok látnak, mellyek közzül némelyleknek még most is meg-tetszenek tserepedezéseik; de a' köszikláknak meredekségei miatt, már ma, tsak nem járhatatlanok. Találkoznak még is néha néha, a' Régiségek vizsgálásában gyönyörködő Utazók közzül, a'kik, ha nagy munkával és fáradtsággal is, ugyan tsak meg másszák ezen hegyet, 's azon vólt Templomok' és Klastromok' számát sokra mondják. — Ha kérdik az Utazók a Rátzoktól: ki építtette azt a' sok épületet a hegyre? azt felelik: Márkó Královich. Mert valami különös találtatik Rátz Országban, az mind Márkó Královich munkája. — Vagyon még ezen hegy oldalán, az út mellett, egy nagy lapos négy szegeletű kőszikla, mellynek közepén lévő hasadásból veres víz lövellik-ki, meg-szűnés nélkül. A Lakosok, azt beszéllik erről, hogy ez akkor fakadt, mikor Márkó Královich' Papja ezen a kősziklán a' maga Leányának Férje lett. Maga a' hegy, rakva minden-féle színü ragyogó kövekkel."

E kis mondagyűjtemény jelzi, hogy a déli szláv népek népélete, regivilága iránt föltámadt érdeklődés — bármily vékony éren csörgedezett is — állandónak és folyamatosnak bizonyult; s ha összevetjük másféle népköltészetek magyarországi megjelenésével, korainak és jelentősnek minősíthetjük.

Ezzel már a szerb—magyar művelődési-irodaimi kapcsolatok magyar részről szemlélt jellegének körülírásához jutottunk el. Nem a szerb irodalom volt jelen a magyarban, bár Horányi Elek tudománytörténeti (s e korban jól ismert, tekintélynek számító) lexikonjai bőséges délszláv anyagot tartalmaztak, számtalan délszláv forrásra hívták föl a figyelmet, s nem egy esetben máig helytállónak bizonyultak. Leginkább a szerb történelem eseményei, a népköltészet remekei (dalok, mondák), a kulturális élet eseményei foglaltak el számottevő helyet a magyar kiadványokban, s az idők folyamán egyre nagyobb szerephez jutottak. Idézett adataink szüntelen gyarapodó érdeklődésről tesznek tanúbizonyosságot. Miután a magyar nyelven is erősen korlátozottak a publikációs lehetőségek, ehhez a tényhez kell mérnünk a szerb vonatkozású cikkeket és híradásokat. Ezt a szempontot követve, igen fontosak, számuk meglehetősen nagy az egyéb — a magyarral szomszédos, illetve a Magyarország területén élő — népek kulturáját bemutató tanulmányokhoz, beszámolókhöz képest. Csak akkor növekszik meg egy-egy más nép, nem-

zet sorsfordulóról, kulturális eseményekről szóló híradások száma, ha valami rendkívüli esemény történik (mint pl. a Košciuszko-felkelés). A szerb (és általában a délszláv) téma mindig helyet kapott az újságokban, a történeti vagy más jellegű kiadványokban. Így magyar részről nem irodalmi érdeklődéssel, a kulturális események követés igényű figyélésével jellemezhető a kapcsolat. A felvilágosodás első szakaszában még kevesebbről van szó, a szerb népköltészet irodalomformáló erőként majd a romantikus irodalomszemlélet jelentkezésekor lép be a magyar irodalomba, példaként, műnemként, megvalósult lehetőségként. Itt még csak arról van szó, hogy a többi hasonló jellegű nép sokkal kevesebb helyhez jut az újságolvasó, az e tárgy iránt érdeklődő tudatában.

A szerb—magyar irodalmi kapcsolatok a XVIII. század második felében tehát kissé egyoldalúak. Az a tény határozza meg őket, hogy a szerbség több országra szétszórva él, s még az akkori Magyarországon belül sem alkot olyan homogén tömböt, mint a szlovákság. Ezért igazi kulturális központja nincs, Pest-Buda majd csak fokozatosan válik azzá. Olyan városokban, vidékeken lakik, ahol más népekkel keverten él: rendszerint magyarokkal és németekkel. Olyan iskolákba küldi gyermekeit, ahol az ország többi lakosával érintkezik szlovákokkal, németekkel és magyarokkal. Az a pietista, majd neohumanista jellegű művelődési anyag, melyet elsajátít, a szerb egyház követelte keretek között érvényesülhet csupán. S miután Magyarországon nincs igazán szerb kulturális központ (Karlóca is később válik azzá), nem fejlődik ki olyan irodalom sem, mely a felvilágosodás és stílusai, a különféle árnyalatú klasszicizmusok szerb honosítását a magyar vagy a lengyel irodalomhoz hasonló intenzitással tudná elvégezni: az irodalmi nyelv megerősítésétől vagy egységesítésétől s az ezen alkotott, nemzeti tudatot formáló művektől még messze vagyunk, bár egyes — többnyire magános, egymástól függetlenül alkotó írók, költők jelentős életművet hoznak létre. Ezért a leginkább Pest-Budán megvalósuló szerb irodalmi-kulturális központ nem a magyar irodalomtól elzárva, ellenkezőleg, azzal szoros kapcsolatban alakít ki bizonyos műfajokat, stílusformákat; ezeket a magyar irodalom hagyományaival újítja meg, fejleszti tovább a szerb alkotó. Mondanunk sem kell, hogy nem változatlan átvételről, nem egyoldalú befogadásról van szó. Még a magyar irodalomhoz a legközelebb álló Vitkovics Mihály sem egyszerűen lefordítja az általa kiválasztott műveket: hanem mindig szem előtt tartja olvasóit vagy hallgatóit, s azok ízléséhez, az azok képviselte gondolkodáshoz idomítja adaptált verseit. Így lesz a deseteracban megszólaló szerb népdal a magyar társasági dalok könnyed idilljévé, vagy a költői episztolák, filozófiai költemények jambusává, illetve a dalszerű Csokonai- vagy Verseghy-költemény a szerb polgári lírába is beleilleszthető énekké. Lukijan Mušicki valószínűleg egyáltalában nem függetlenül Schedius professzor esztétikai leckétől és a XVIII. század végén forgatott poétikai kézikönyvektől — még az alkalmi verset is az általánosítás emelkedettségének messzebbre ható érvényének szintjére próbálja emelni; illetve a klasszicista reminiscenciákkal teli ódát a személyes érzés forráságának hitelével telíti meg, ezzel mélabút is lop a horatiusi eredetű műfajba. Igaz,

ő már átérzi a XIX. század elejének Kelet-Európájában is jelentkező válsághangulatot. S amit ehhez kiegészítésül hozzá kell tennünk: nem egyes alkotók alkalmi érdeklődésére alapozzuk véleményünket, hanem az irodalomfejlődés egészére; a Magyarország területén kibontakozó szerb irodalom lényegének tekintjük e „kettős irodalmiság”-gal jelölt jelenséget.

A XIX. század 30-as esztendeiben — mikor a magyarosítás üteme fölgyorsulni látszott —, s még inkább a XIX. század második felében a magyar nyelvű oktatás a szerb anyanyelvű magyar olvasók széles táborát alakította ki. Csak egy példa: az 1840-es esztendőkből jelenik meg Jósika Miklós „A könnyelműek” című regénye szerbül, erre a regényre mintegy 1200 előfizető akad.³⁰ A fordítás érdekessége, hogy a fejezetek előtti mottók (többek között Vörösmarty-versrészletek) megmaradtak magyarul, hiszen az olvasók túlnyomó többsége nyilván értette e sorokat.

A XIX. század első évtizedeiben, még inkább a XVIII. század második felében a szerb írástudók csak egy része tudott magyarul, hiszen az iskola vagy a befogadó diákváros nem feltétlenül követelte meg a magyar nyelvtudást. A magyar művelődés azonban ekkor is jelen volt: a diákok jelentős részének, esetleg néhány tanárnak személyében; s a latin nyelvű alkalmi költészet vagy történettudomány sugározhatta azt a rendi-nemesi tudatot, mely a magyar deákos klasszicizmus megannyi alkotásából áradt.

A szlovák—magyar kettős irodalmiságtól megkülönbözteti az tény, hogy a szerbségnek erős egyházi szervezete biztosította a feltétlen elkülönülést; s mindenféle „hatás” így eleve csak módosult formában jelentkezhetett. Viszont ez az egyházi szervezet a merészebb — fejlődésre ösztönző — kísérleteknek gátja is lett. Ugyanakkor a szerb népköltészet sokkal erőteljesebben sugárzott ki a magyar irodalomra, bár a szlovák népköltészet sem volt ismeretlen. A szerb népköltészet azonban nemcsak *irodalmi*, hanem *irodalomszemléleti* változásnak is volt az indítója (ehhez némi segítséget nyújtott a szlovák népköltészet is). E kölcsönhatások a XX. századig jellemezték a szerb—magyar irodalmi kapcsolatokat.

Az önálló Szerbia megalakulása még inkább fokozta a magyar író-és olvasótársadalom érdeklődését, ezt a reformkori újságok politikai rovatai közvetlenül bizonyítják. A szerb művelődés (jog- és orvostudomány, stb.) fejlődéséhez magyarországi szakemberek is hozzájárultak, a szerb irodalmi élet hamar megkezdte a legjelentősebb magyar irodalmi alkotások tolmácsolását: erre a törekvésre nemes válasz a Kisfaludy Társaság sok évtizedes tevékenysége a szerb irodalom és népköltészet megismertetésében, Jókai Mór közismertsége, illetve regényeinek, néhány novellájának délszláv-szerb ihletettsége.

A szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok sohasem érték el a fordítások ilyen mennyiségét, színvonalát a XIX. században, vidéki újságok dilettánsai tolmácsolták. Viszont a magyar népszínmű például olyan szerepet játszott a szerb színpadon, melyet nem lehet csupán az irodalmi hatások címszava alatt tárgyalnunk, ennek művelődéstörténeti,

társadalmi eredőire és kisugárzására is fel kell figyelnünk" (Ugyanígy elemezhetjük a szerb népdal útját a magyar irodalomban).

A szerb olvasó jobban volt érdekelve a magyar szépirodalomban, mint a magyar szerbben. A magyarországi szerb olvasó nyilván Ignjatovic regényei mellett Jókaiéit is kézbe vette; ahogy a színpadon ismerős világot üdvözölt Szigligeti vagy Csiky Gergely színműveinek tapasztolva. A szerb olvasó (és néző) így egyszerre két irodalom hagyományaiban gondolkodott, két irodalom alkotásaiból alakította ki a maga világképét.

A magyar olvasó értesültsége nem volt ennyire alapos a szerb irodalomra vonatkozólag. Igaz, a déli részeken megjelenő lapok sűrűn hoztak a szerb költőket, jelentős alkotók fordítottak nagy költőket (Vajda János Radičevićet), a szerb irodalom mégis sokáig azonos marad a rendkívül nagyra becsült népköltéssel.

Mindez a XIX. század második felére jellemző, de lényegében a felvilágosodás korában alapozódott meg. A szerb irodalom is a felvilágosodás jegyében kezdte meg önmaga kialakítását, akkor születtek és alkottak az újkori irodalom első igazán fontos alakjai. De a kevésbé fontos, csupán fejlődéstörténeti szerepük miatt említésre méltó egyéniségek életműve is ekkor vált, sűrűsödött irodalmi életté, hatóerővé. Ennek az újkori szerb irodalomnak szerveződésekor a magyar hagyományoknak, példáknak is fontos a szerepe: ők igazolják, példázzák a lehetőséget, a kísérlet megvalósíthatóságát. A szerb népköltészet egy utemmel később lép be a magyar irodalomba, bár a felvilágosodás kora sem érintetlen a szerb énekek szellemétől; ám ez az érintkezés nem válik ösztönző erővé, mindössze a tudomásulvételig jut el. A klasszicista-szентimentális szemlélettől eltérő tájékozódás pillanatában jelenik meg magyarul a Hasanaginica, kap Kazinczy Ferenc híradást — sárospataki barátja révén — a szerb irodalomról, foglalkozik Kölcsey Ferenc behatóan a szerb népdalok sajátosságaival, egy dal magyar variánsát megalkotva; azaz ekkor és a következő esztendőkből minden magyar költőnek tudomásul kell vennie egy újfajta s egyre sikeresebben megvalósuló versalkotási módot, hangnemet, verselést, képalkotást.

A szerb—magyar irodalmi kapcsolatok jellege nem a felvilágosodás korában vált hosszú időre érvényessé. De akkor kezdett összegyűlni az az anyag, mely meghatározta ezeket az irodalmi kapcsolatokat. A társadalmi, a politikai és a gazdasági, valamint a kulturális körülmények a szerb olvasó (és néhány író) számára különleges lehetőséget biztosítottak, ezt neveztük — Rudolf Chmel terminológiáját követve — „kettős irodalmiság”-nak.³² Mindez a felvilágosodás irodalom- és művelődés-teremtő korszakában kezd kibontakozni, s később is sokszor nyílik ide vissza. Hogy csak egyetlen példát említsünk: Kazinczy Ferenc levele Mušickihoz sokáig idézett példa marad, mind a szerb, mind a magyar irodalomban. A szerb-magyar irodalmi kapcsolatok különböző intenzitással máig is jelentékeny részei irodalmaink fejlődésének, ezért kutatásuk, az egyes korokban változó jellegük földerítése a nemzeti irodalmak vizsgálatában is számottévvő hasznót hajthatnak.

J E G Y Z E T E K

¹ Rudolj Chmel: Medzi slovenskou a maďarskou literatúrou, Slovenské pohľady 80. (1972) 10. 104—111. — Ugyanő: Literatúra v kontaktoch, Bratislava 1972. 44. 70.

² A továbbiakban bőven meríték eddig között e tárgyú dolgozataimból: Die Rezeption der südslawischen Volksdichtung in der Literatur der ungarischen Aufklärung, Studia Slavica 15. (1959) 103—118. — A szerencsétlen lanyka, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 2. (1970) július, 40—47. — Adatok a szerb-magyar kapcsolatokhoz a XVIII—XIX. század fordulóján, Ugyanott 2. (1970) november, 20—28.

³ Pukovics Gábor: Vitkovics mint szerb író, Budapest 1889. — Mladen Leskovac: Mihajlo Vitković, Glasnik istoriskog društva... 8. (1935) 21—49, 227—234, 9. (1936) 384—393.

⁴ Póth István: Egy szerb költő magyar versei, Filológiai Közöny 5. (1960) 220—223.

⁵ Ulrich Weiststein: Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1968. megkülönbözteti az Einfluß és a Nachahmung fogalmát. Ez utóbbit a klasszicista korok helyezik előtérbe — fejtegeti —, míg a Sturm und Drang, a romantika és a szürrealizmus elveti (90.).

⁶ Még Mladen Leskovac id. dolgozata is csupán a tényközlés, a forráskutatás szintjén marad.

⁷ Jó szempontokat ad a Literárne vzťahy slovakov a južných slovancov c. kötet, Bratislava 1968. néhány dolgozata (Július Dolanský: K problematike triednej podstaty kultúrnych a literárnych vzťahov medzi slovanskými národmi, 95—105. — Dionýz Ďurišin: Niekoľko poznámok k metodike literárnej komparistiky, 106—114.), valamint a Tradície a literárne vzťahy, Bratislava 1972. néhány elméleti tanulmánya (Mikuláš Bakoš: K problémom špecifickosti vzťahov slovenskej a maďarskej literatúry, 5—13. — László Sziklay: Zásadné otázky skúmania maďarsko-slovenských literárnych vzťahov 31—46.). Délsláv-magyar viszonylatban kevés az összefoglaló és elméletileg közelítő értékezés. Vö: Bori Imre: Magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatok, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 3. (1971) február—április, 9—13. Bori érdekes problémafelvételi azonban további megerősítést vagy vitát igényelnek. Anyagában fontos: Vujcsics D. Sztóján (szerk.): Szomszédság és közösség, Budapest 1972. szinte valamennyi tanulmánya.

⁸ A szerb irodalomtörténeti kézikönyvek közül az alábbiakat használtam: Jovan Skerlić: Istorija nove srpske književnosti, Beograd 1953. — Miodrag Popović: Istorija srpske književnosti. Romantizam I. Beograd 1968. A terminológiában Szauder József nemcsak a magyar fejlődésre érvényes megállapításaihoz igazodtam: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában: Az Estve és az Álom, Budapest 1970. 92—122. Érdekes komparatistikai kísérlet: Horváth Károly: A felvilágosodás korának irodalmi irányzatai a közép-kelet-európai irodalmakban: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 12. (1972.) 47—57.

⁹ Eduard Winter: Die Pflege der west- und südslawischen Sprache in Halle im 18. Jahrhundert, Berlin 1968.

¹⁰ Vujcsics D. Sztóján: A pesti szerb templom, Budapest 1961, 10.

¹¹ Lazar Curčić: A pesti egyetem nyomdája és a szerb könyvnyomtatás: Szomszédság és közösség... 153—166.

¹² Teodora Petrović: „Karlovački krug” mitropolita Stratimirovića, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 8. (1960) 55.

¹³ Miraš Kičović: Jovan Hadžić, Novi Sad 1930. 10—12.

¹⁴ Érdekes adatot közöl Székács József emlékirata: „Engemet megragadtak a szerb népdalok szépségei s minthogy Göthe figyelmeztetése — ki Assan Aga neje című költeményt fordította le — s Toldynak a kassai Minervában megjelent figyelmeztetése, engemet is nyomába vezettek ezen költeményeknek; — nagy hévvel ragadtam meg az alkalmat a nyelv megtanulása által azoknak közelebbi megismerésére képesítem magamat. Az érseknek (ti. Stratimirovićnak, F. I.) nagy öröme volt, midőn nemskára szerb nyelven beszélgethettem velem, de még inkább, midőn a szerb dalok szépségeit fejtegettem és néhány fordításomat felolvastam előtte. Ő Göthe munkáját is csak tölem hallotta s azonnal felismertük benne a caesura és a fordítás hiányait, de per se bámultuk a genialitást mely nála a hűséget kipótolta. Ezen túl nagyon neki adtam magamat a fordításnak s szabad óráim szépen ellettek (!) foglalva.” 1829-es, novemberi eseményekről van szó. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 10653/1.

¹⁵ Teodor Pavlović arcképéhez, Helikon 11. (1965) 521—528.

¹⁶ Nem Mušicki költészetének egészét jellemezzük; csupán a szerb-magyar irodalmi kapcsolatok jellegét próbáljuk földeríteni. A probléma tisztázása kedvéért minden más szempontot elhanyagolunk. Persze, a szerb irodalom valamennyi külső és belső irodalmi kapcsolatának ismerete vezethet csak el egy korszak teljes jellemzéséhez.

¹⁷ Regélő 1837. 279—280, 286—288, 294—296, 337—341, 349—350, 353—357, 361—366, 369—374, 379—381, 473—476.

¹⁸ A korszak irodalmi stílusirányzatainak konkrét ismeretéhez jó hasznát vettem Mladen Leskovac antológiájának: Antologija starije srpske poezije, Novi Sad—Beograd 1964.

¹⁹ A nevezetesebb irodalmi személyiségek közül ezúttal csak Csokonai Vitéz Mihály, Kis János és Kultsár István nevét említjük.

²⁰ 1788. VI. január 19. XIV. február 12. XLII. május 28. XLIV. június 4.

²¹ 1790. III. 49—54. — Ugyanott 122—140.

²² Szerbia fölfedezése a magyar fölvilágosult történeírásban, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 2. (1970) március, 21—30.

²³ Taurinum auspiciis Iosopii II. Aug. recuperatum. Poemation a G. P. concinnatum. Pestini 1789.

²⁴ Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Mol-

daylac ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu quod scripsit Georgius Prag
edidit Georgius Fejér, Budae 1837. 4.

" 1701. 30. 37, 144, 145, 305, 307, 310, 318, 403.

" 1702. 11. Julius 13. Belgrádi történeti topográfia. I. o. 1700. Toldalék II. 40.

" A 2. számú jegyzetben idézett dolgozatalm.

" Magyar Könyvtár 11. IV. Pest 1703.

" 1702. november 30. 299.

" Életrajzok 1845. Irodalmi Or. 2. szám.

" Erre már a Danica 1802, 28. száma is fölfigyelt. A kérdést ismét fölveti: *Groszts Janos*. A magyar színműirodalom a szerbeknél, Művészvilág 2. (1902) 10. szám. — A kérdés újabb földolgozása: *Póth István*: A magyar dráma a szerb színpadon, Kéziratok kandidátusi értekezés, Magyar Tudományos Akadémiai Keziratára.

" Vö.: 1. számú jegyzet.

REZIME

K PRIRODI SRPSKO-MAĐARSKIH KNJIŽEVNIH VEZA U DOBA PROSVEĆENOSTI

Ova studija je metodološki pokušaj koji želi da odredi glavne crte ovih veza na kraju XVIII i na početku XIX veka. Najnovija istraživanja iz istorije slovačke književnosti su ukazala na posledice dvojezičnosti (sociološke, psihološke itd.) u književnom stvaranju. Slovačka istorija književnosti tu pojavu naziva terminom „biliterarnost”. U Srednjo-istočnoj Evropi ova dvojna literarnost znači to da je pesnik — računajući na nedostatak tradicije sopstvene nacionalne književnosti — prinuđen da se uklopi u tradiciju jedne druge književnosti na svom maternjem jeziku; prilagođuje sistem jedne druge književnosti konvencijama svog maternjeg jezika i samim tim obogaćuje mogućnosti pesničkog izraza i stvara nove književne forme. Studija odbacuje pojam *uticaja* a zajedničke crte srpske i mađarske prosvetćenosti izvodi iz zajedništva dveju kultura. Kao primer autor navodi pesništvo Lukijana Mušickog koje je dobilo svoje osnove na peštanskom univerzitetu, odnosno upućuje na rano javljanje srpskog folklora i istorije u mađarskoj štampi.

RESUMÉ

A LA MARQUE DES RÉLATIONS LITTÉRAIRES SERBO-HONGROISES À L'ÉPOQUE DES LUMIÈRES

Ce travail n'est qu'un essai méthodologique qui a pour le but d'évaluer les traits principaux des relations littéraires à la fin du XVIII-ème et du commencement du XIX-ème siècle. Les recherches récents dans la littérature slovaque ont fait voir les résultats du bilinguisme (sociologiques, psychologiques etc.) dans la création littéraire. La littérature slovaque a nommé ce phénomène par „bilittérarisme”. En Europe est-central cette „bilittérarisme” signifie que le poète — comptant le manque de la tradition dans la littérature nationale propre — est obligé de s'adapter à la tradition d'une autre littérature dans sa propre langue maternelle; il adapte le système d'une autre littérature aux conventions de sa propre langue maternelle, et par conséquent, il fait enrichir les possibilités de l'expression poétique en créant les nouveaux formes littéraires. Ce travail rejete la conception de l'influence, et les traits communs des Lumières serbe et hongroise il fait conclure par la communauté des deux cultures. Pour donner un exemple, l'auteur note la poésie de Lucian Mušicki, qui a eu la base à l'université de Pesth, et indique l'apparition tôt du folklore et de l'histoire serbe dans la presse hongroise.

RÓNAY ISTVÁN

1893. január 24-én a következő gyászjelentést hozta a zombori Bácska: „Fájdalomtól megtört szívvel jelentjük, hogy Rónay István priglevica-szent-iváni plébános, címzetes kanonok, a hódásághy választókerület három ízben volt országgyűlési képviselője, 1893. évi január hó 19-én délután három órakor (...) élete 53-ik évében jobblétre szenderült.”

Hasonló gyászjelentések olvashatók a budapesti Fővárosi Lapok, a Pesti Hírlap, a Pester Lloyd 1893. január 21-i, valamint a Vasárnapi Ujság január 29-i számában, s mindegyik méltatja is Rónay István munkásságát.

Honnan az, hogy egy dél-magyarországi, jórészt német ajkú falu papjáról minden fővárosi lap megemlékezik? Minek köszönhette azt az elhunyt? Erről mindezidáig csupán egyetlen írás tájékoztat bennünket, mégpedig Komlós Aladár: Egy elfelejtett antiklerikális papköltő nyomában* című írása, de ez sem a legteljesebben, s Rónay életművét egyáltalán nem ismertette. A többi könyv, lexikon, folyóirat csupán megemlíti Rónayt, főleg mint egyházi beszédek íróját, s csak elvétve mint költőt, akkor is megjegyezvén, hogy művei nicsenek összegyűjtve.

A századvég magyar költészetének pedig kevés kimagasló költője volt. Épp ezért a kisebb opuszú költőkre is figyelniünk kell, nem szabad róluk megfeledkeznünk, főleg nem, ha a mi vidékünkön abban az időben élő, az almanach-lírárt művelő és azt kedvelő közönség körében élt és alkotott egy poéta, kinek helye a Kiss—Reviczky—Komjáthy sorban kellene, hogy legyen, s aki az itteni, akkor népszerű Dömötör Pál. Hiador (Jámbor Pál) és Szulik József tehetségét kétségtelenül felülmúlta.

De ki is volt ez az ember? Mit is alkotott? Erre a kérdésre igyekszem választ adni dolgozatomban. Életéről, munkásságáról, műveiről az összes felkutatható anyagot megkerestem. Bejártam a Vajdaság könyvtárait, kutattam a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban, Rónay életének főbb állomáshelyein megfordultam, magángyűjteményeket néztem át, sírja után kutattam, míg végre összegyűlt az anyag, amelyből talán kitetszik, kiről hallgattunk eddig oly mélyen.

* Komlós Aladár: Táguló Irodalom, Budapest, 1967. 55—62. old.

A XVIII. század közepén zajlottak le a nagy német telepítések a Bácskába. Ekkor népesült be több itteni, a török után letarolt település s elnéptelenedett falu. Ilyen település Szentfűlöp is (Filipova, ma Bački Gračac, Hódságtól kilenc kilométerre), melyet Cothmann Antal telepítési biztos 1763-ban német családokkal újított fel. Az oda telepített többszáz német család között egyetlenegy az Augsburgi. Ebben a faluban, és ebben a családban született 1840. július 14-én Stefan Augsburgi. Származás tekintetében tehát valójában német, de ő már egy félig elmagyarosodott családban látta meg a napvilágot. Apja Johann Augsburgi, anyja Barbara Merkl.

Iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte. A gimnázium I—VII. osztályát Baján végezte, ahol Kalmár Józsefnek, a Petőfi tágabb köréhez tartozó tanárnak lelkes előadásai nagy hatással voltak rá. Első verses és prózai művei is a gimnázium „Vörösmarty Album” című füzetekben jelentek meg. A gimnázium VIII. osztályát Pécsen fejezte be. Egy évig Kalocsán tanult teológiát, később a híres bécsi Pazmaneum növendéke. 1863. július 26-án szentelték pappá. Ekkor az Udvari Kancelária engedélyével nevét Rónay Istvánra változtatta. Egy évig káplán Őrszálláson (Stanišić), majd két évig Zomborban. 1867-ben kerül Kalocsára érseki könyvelőnek, 1868-ban levéltárnok, 1870-ben szentszéki aljegyző, s ez évtől már a kalocsai papnevelő intézetben a német nyelv tanára, majd 1875-től ugyanott könyvtáros is. Ugyanebben az évben a kalocsai érsek, Haynald Lajos intelme ellenére is jelölteti magát a hód-sági kerület országgyűlési képviselőjének, s Apponyi Albert gróftól legyőzve, meg is választották, sőt ezután még két ízben. Így kilenc évig volt szűkebb pátriájának szószólója az ország legmagasabb fórumában.

Haynald érsek ezt nem tudta neki megbocsátani, s a fővárosi környezetben magát jól érző papra és költőre, szinte büntetésként, ruházta rá az ország legdélibb részében fekvő kis német település, Szentiván (Prigrevica) plébániahivatalát, 1878-ban.

A fővárostól való elszakadás óriási csapás volt Rónay számára. „Rónay évekre úgyszólván eltűnt előlünk. Csak olykor-olykor jött tőle pár sor, tele panasszal magánya, és lemondó élete miatt.” — írja pesti barátja. Schmitt Jenő. Gyenge kárpótlás volt számára az 1880-ban kapott tiszteletbeli kanonok cím, majd 1884-ben az esperesi titulus. Tovább nem vitte az egyházi ranglétrán. Úgy látszik főnöke igazán neheztelt rá.

Rónay azonban Szentivánon sem tudott tétlenül ülni. Amellett, hogy verseket ír német, latin és magyar nyelven, iskolaszéki elnök, a falu kulturális életének mozgatója, a zombori és a fővárosi lapok híjáhozjárója, s a Zomborban 1883-ban megalakult Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulatnak egyik alapító tagja. Lelkes kutató, főleg a történelem és a földrajz terén. Prózai írásai leginkább ilyen tárgyúak, de akad köztük irodalmi, kritikai és filozófiai is, legtöbb azonban vallásos témájú.

1893. január 19-én halt meg Szentivánon, hol január 21-én helyezték örök nyugalomra. Húga még az évben sírhalmára „...művészi értékkel bíró nagyszerű síremléket állított, ... melyet Kölle Miklós jeles

szobrász készített...”* A szímléken már a költőre emlékeznek, ugyanis alapzatának oldalain Rónay latin, német és magyar verseiből való részek voltak olvashatók:

1. *Ecce cor, quod nos amavit,
Sanguine dum lavavit!
Adorandum nunquam satis
Miraculum charitatis.*

*Cordium cor, lumen clarum
Salve sidus animarum!
Pangimus te mirabundi
Sola salus huius mundi*

*(Hymnus gloriae sanctissimi
cordius Jesu davotus című
verséből)*

*(Íme a szív, mely minket szeretett,
Amíg bennünket vérrel mosott!
Imádásra sohasem elegendő
Csodája a szeretetnek.*

*Szívek szíve, tiszta fény,
Üdvözlégy lelkek ékessége!
Énekelünk neked csodálattal,
Ennek a világnak egyedüli üdvössége)***

2. *Horch, horch es tönnt Posaunenschall
Es sammelt sich das Menschenall,
Vorüber ist das Erdenleid
Die Engel rufen zur Seligkeit
Lasst mich ruhen!*

(Requiem című verséből)

*(Hallgassátok, hallgassátok zeng a harsona,
Gyülekezik az emberiség,
Elmúltak a földi gyötrelmek
Az angyalok boldogságra szólítanak
Hagyjátok nyugodni!)****

3. *A tengernek hagyom bánatom,
Könnyen merül majd; súlyos volt nagyon.
Pihenjen ott a mély hullám alatt,
Ember szeme ott rája nem akad;
Ne lelje meg sem bűvár, sem hajó,
Arról a szívnek, ah! tudni se jó.*

(Végrendelet című verséből)

* Bácskai Ellenőr, 1893, szept. 14. 75. szám, 1. oldal.

** Rókay Péter fordítása.

*** Kovácsévics Katalin fordítása.

Hogy a költőhöz méltó emlékmű került a szentiváni temetőbe, az Gräber Máriának, Rónay húgának köszönhető, kinek gondozásában később német versei is megjelentek. A síremlék azóta elpusztult, s a második világháború után már helyére sem emlékeznek.

RÓNAY KÖLTÉSZE

„Az 1867-es kiegyezés után a népnemzeti iskola hanyatlását figyelhetjük meg. Új irodalom kezd kibontakozni, amely az új valóság tényeit és szükségletét fejezi ki, s új kifejezési módokat keres; kezdetben erőltet hangokon szólal meg. Először a lírában jelentkezik. Az új líra rövid életű, kis nyilvánosságú, olykor vidéki lapokban s éretlen vagy közepes tehetségek ajkán szólal meg.”

(Komiós Aladár)

Komiós Aladár soraiban arra figyelhetünk fel, hogy a Bach-korszak után az irodalom újjászületése a lírában indul meg. Egy olyan korszak következik be a magyar költészetben, amelyben él még ugyan az epigonizmus, de már egy újabb hangvétel is észlelhető. Ennek az új költészetnek lesz legkiforrottabb képviselője Vajda János, míg szintén méltó képviselői Reviczky Gyula, Kiss József és Komjáthy Jenő. Ők emelkednek ki a századvég magyar lírájából, míg a többi tehetség, ha volt is, vagy nem volt elég erős ahhoz, hogy elviselje mindazokat a megpróbáltatásokat, amelyek a kor új költőit érték, vagy pedig csak közepes, illetve gyenge színvonalat képviselt.

Az akkori közönyös úri közszellem ugyanis nem tűrte a bátor hangot, és nem kívánta a művészileg igényeset. Az egykorú íróknak sem eleven társadalmi-politikai mozgalmak, törekvések és tanítások, sem jelentős egykorú filozófiák nem tágitják a láthatárát. A polgári „jólétben kérődző kor” lapos pozitívizmusa alacsonyról a fölé emelgette. Magasabb rőptével csak a már említett négy költő emelkedik ki.

Csak ők?

Az eddigi irodalomtörténet állítása szerint igen.

Nem merjük állítani, hogy dolgozatunk tárgya, Rónay István is köztük tartozott, de költeményeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az igencsak eltért az epigonok lírájától, s nem tartozik a Bajza-féle almanach-lírák művelő költők közé sem. Vidékünk akkori (XIX. sz. végi) költői „Nem voltak kifejezett tehetségek, tehát a már kitaposott utakon haladtak. A hivatalos irodalom védőszárnyai alatt próbáltak betörni a századforduló bonyolult irodalmi és kulturális életébe.” — állapítja meg Stojanović-Káich Katalin. Ilyenek voltak Dömötör Pál, Hiador (Jámbor Pál) és még néhányan. Rónay Istvánra ezt nem vonatkoztathatjuk, mert az akkori kritikusok hallgatnak verseiről, nem dicsérik, mint a már említettét. Életében nem is emlékeznek meg róla. Miért? Talán azért, mert túlságosan merésznék találták? Erre a kérdésre csak igennel válaszolhatunk, s válaszukat a pap Rónay antiklerikális verse: A kereszt alatt támasztja alá.

A halála óta eltelt 82 év alatt esupán egy ízben emlékezik rá az irodalomtörténet, éspedig Komlós Aladár. Kivételes tehetségére hívja fel a figyelmet, megjegyezvén azt is, hogy költeményei nincsenek összegyűjtve.

Egyrészt ennek a felszólításnak teszek eleget azzal, hogy magyar nyelven írt verseit összegyűjtöttem, másrészt azzal, hogy a szülőfalum környékének irodalmi életéről eddig alkotott képet szeretném tágítani, bővíteni egy eddig elfelejtett személlyel, egy szép tehetségű költő méltatásával.

Ez talán nem lesz érdektelen a jugoszláviai magyar irodalomra nézve sem, hiszen a korban, melyben Rónay élt, e vidéken nem alkotnak sokat, s nem valami nagy tehetséggel.

Rónay Istvánnak 16 magyar versét kutattam fel. Egy magyar vers-töredéke is megvan, de ez feltevésem szerint egy, Komlós Aladár által fordított német nyelvű vers része. És még két fordítását találtam meg, mindkettőt angolból fordította. Ezt meg is jegyzi, bár az eredeti költemény címét és szerzőjét nem jelöli. A Fővárosi Lapok 1893. január 25-i számának „Tóth Kálmán. Rónay István és a Pester Lloyd” című cikke után ítélve e két verset s a fordítást is az eredeti költemények között tárgyalom, mert Rónay nagy szabadsággal nyúlt hozzájuk, a merészen formálta újjá magyar nyelven, nem igen alkalmazkodva az eredeti vers törvényszerűségeihez.

Tehát 19 magyar versének ismeretében kell szólnom Rónay költészetéről. Bár igen elenyésző ez a szám, mégis megpróbáltam tematikájuk, jobban mondva a verseket ihlető motívumok és életérzések szerint tárgyalni a költeményeket.

Rónay összes költeményeiben az emberi magány szólal meg; ez az egyik legfontosabb motívuma. Magányát hivatásából eredőnek tartjuk, ő maga is azt okozza társtalanságáért. Példázza ezt sok versében, melyekben pályáját élete sivatagának, hosszú száműzetésnek, gyötrelem világának nevezi. Beismeri, hogy a „végzetes szavak” (a papi fogadás) láncolják ehhez a sorshoz. Örökkévaló egyedüllétét, tudja, papi hivatásának köszönheti. Ember ő, ki igazi emberi életre született, szeretetre, családra vágyik, s a szürkesség nyomasztó súlya ellen így kiált fel:

*Ki átkozott meg engem itt a földön,
Mi sors vezérli árva életemet?
Hogy napjaimat kárhozatba' töltöm,
És élek nélküled, oh szeretet!*

(Tantalus)

Magányát érzékeltetik költői képei, melyekben az őszt festi, a magányos hattyút, mint a társtalanság szimbólumát. Sok-sok negatív töltésű szintagma-csoportjából tisztán kiolvasható életének nyomora: — hosszú száműzetés, — bánatok betegje, — ölembe hull az őszi lomb, — pusztá éjnek bús kivetett ebe, — őszi ág, a lombjavesztett, — síri csendes szunnyadás, — csöndes este, — esti csillag, — bús, borongós őszi alkonyat, — sötét sors, szenvedés, — fáradt, beteg, mátyrónál szenvedőbb stb.

A Magányos hattyú című versében saját sorsát mondja el, nagyon nyíltan és leplezetlenül:

MAGÁNYOS HATTYÚ

*Merengve úszik künn a hattyú
A tóvizen magányosan,
Mint fehér árny a síma tükrön —
Rajt' délczegeen tovább suhan.*

*A madarak vidám csoportban
Keringenek a tó körül,
S ő, mint ki párját nem találja,
Úgy járja útját egyedül.*

*Zöld lomb között a vágy, az ábránd
Elzengi örökszép dalát,
Tavaszz zajában, őszi csöndben
Ő némán hordja bánatát.*

*Nem lel rokont, bármerre nézzen,
Idegen az hozzája mind,
Egy társa van csak, önnön képe,
Amely a tóból rátekint.*

*Borongva nézem itt a parton
Mint lejt a hullám felett,
A természet e száműzöttje
Mély gyászba ejti szívemet!*

*Lelkem! Bár fény övezze szárnyad,
Sorsod fölött is leng ború!
Maradsz mindég, miként a hattyú,
Magányos, büszke, szomorú.*

A harmadik versszakban olvassuk:

*... a vágy, az ábránd
Elzengi örökszép dalát.*

E két sort véve szemügyre áttérhetünk ihletforrásának másik kút-főjére, a vágyra, a szerelemre. A költő, ki e pesszimista verset írta, 34 éves, a kalocsai érsekség alkalmazottja. Jócskán benne jár a papi hivatásban, érzi, hogy innen már visszaút nincs, épp ezért mondhatja, hogy az ábránd elzengte örökszép dalát.

Szerelméről sosem szól konkrétan. Egyetlen versében sem említi a nőt, kit szeretett, de mindig első személyben, az ÉN hangsúlyozásával

beszél arról, ki szívének örömet szerzett. Nem tudhatjuk, mikor volt szerelmes s hol. Szerelmes verseit 1872-75 között hozzák a Fővárosi Lapok. Rónay ezekben a versekben csak emlékezik. A jelen az ő számára csupa fájdalom. Könyörög az életért, amit valaha ismerhetett:

*Még egyszer csak ti ifjú rózsák,
Csak egyszer még, ti myrtusok!*
(*Még egyszer csak*)

*Egy csöppet csak az élet poharából,
Egy csöppet oh!, mert szomjan meghalok.*
(*Tantalus*)

Egyetlen versében, a Találkozás címűben találunk arra utalást, hogy mikor is lehetett a költő szerelme igazi és teljes:

*Idő és tér, és végzetes szavak
Tetőd engem távol tartanak.*

A vers 1875-ben jelent meg. Nehéz megállapítani, hogy mennyi az a bizonyos „idő”, mi szerelmének beteljesedése óta eltelt, ám az biztos, hogy nem Kalocsán történhetett, hiszen erre utal a „tér” szó, valamint ugyanebben a versben egy sor:

Azóta tőled messze estem én.

Feltételezhető, hogy iskolaévei alatt talált rá kedvesére, méghozzá a papi hivatás választása előtt, hiszen a „végzetes szavakat” csak azután mondta ki.

Bármikor történt is, tudjuk, hogy mélyen hatott költőnkre, mert sok versében említi azt, kit elfeledni nem tud: Ki fog megérteni?, Oh szép idő!, Szerelemért barátságot, Dolorosa, Alom, Még egyszer csak, Tantalus, Késő álmok, Találkozás.

Boldog volt szerelme idején, de számára a szerelem, a viszonzott szerelem is tragédia, mert pap létére tilosnak, bűnösnek érzi. Épp ezért, élete elrontottságáért, haláláig szomorú.

Szerelmét egyetlen egyszer tagadja meg csupán, amikor az igazi főpaphoz való megtéréséről vall Végrendelet című költeményében:

*Szerelmemet nem adom senkinek,
Istenhez nélküle nem térhetek.
Akit hite oly sokszor elhagyott:
Szószóló nélkül meg nem állhatok.*

De még itt is tanúbizonyságot tesz arról, hogy igenis tudott szeretni, és része volt a szerelemben:

Akit hite oly sokszor elhagyott

ez utalás arra, hogy oly dolgokat kívánt, ami papnak tilos. Szeretni vágyott. Szerelmet kívánt.

Reménytelensége teljes, hiszen hivatása tiltja, hogy valaha is szeretve legyen mástól, mint csupán istenétől, kinek szolgája. A többi „szolgával” nem tudja azonosítani magát, megveti a papok álszent hívőségét. Ezt tükrözi a verstöredéke, mit Komlós fordított le németről:

*Egyben vagyok csupán rokon veled,
Tanítvány, aki méltó mesterére
Én is szeretem a szegényt s a bűnöst,
S a düst, s a farizeust gyűlölöm!*

(Christus)

A főpapi uraskodás ellen szól legnagyobb versében, amiért leginkább mellőzhettek. A kereszt alatt című versben nyíltan, tiszta szívvel betör a papi reverendák titkos világába, feltárva annak minden rútságát, hamisságát. E verssel kapcsolatban idézem Komlós Aladár sorait: „Hatalmas vers, a magyar antiklerikális költészetnek egyik erőteljes, megrázó darabja, s különös súlyt, jelentőséget kölcsönöz neki, hogy katolikus pap írta. Szenvedélyes vádirat ez, s kétségbeesetten bátor hangjával megrendítő.” Hogy mikor írta ezt a versét, nem tudom, az Életben találtam rá, annak 1894. évi 9. számában. Nyilvánvaló azonban, hogy a szentiváni száműzetés ideje alatt, amikor már az a reménye is szétfoszlott, hogy legalább az egyházi rangok útján magasra törhet.

Kissé talán módosítanom kell a dolgozat elején tett megállapításmat, hogy Rónay nem tartozik az almanach-líra művelői közé, ugyanis néhány versében találhatók olyan strófák is, melyek tisztán ilyen hangvételűek:

*A boldogságról álmodom,
Egy tűzhelyről, mely elfogad
S a hosszú száműzetés után
Melengeti magányomat.
Egy szívről, mely szívemnek él,
S hozzám a sírig hű rokon
Oh bánatok betegje én —
A boldogságról álmodom.*

(Késő álmok)

*Lábaidnál ülni méla csöndben,
Nézni reád hosszan, önfeledten,
Kis kezedet tartani kezembe',
Sötét sorsot, szenvedést feledve;*

(Álom)

E versek után említhető még az is, hogy Rónaynál éppúgy, mint a kor más költőinél (Reviczky, Kiss, Komjáthy), szintén gyakori motívum az álom. Álmaiban jár együtt kedvesével, visszaálmodja elmúlt szép napjait. Az álom birodalmába menekül, hogy legalább ott leljen boldogságra. Elfordul a külső világtól, csak a belső fontos a számára, a

lélek, a hangulat. Míg a többi kortárs költőnél negatívumnak lehetne nevezni, hogy a jelennél jobban érdekli őket az emlék, az álom, addig Rónaynál nem, mert számára, a pap számára, a jelen érzelmileg semmit sem nyújt, legfeljebb apró-cseprő hangulatot. Csak az egyetlenre, az elmúltra való emlékezés maradt meg neki, s ebből kell szereznie élményeit, csak ez az egy az élményforrás. A pap szerelme nem ismétlődik, talán nem is ismétlődhet. A polgári világ s az egyházi felfogás szerint minden bizonnyal nem — ezt tudta Rónay is. Tudta azt is, hogy az egyetlen is bűn, s ezt illusztráltuk már a Végrendelet egy strófájával.

Szólnunk kell még A haza című verséről is, melyben a polgári világ negatívumait pellengérezi ki. A kincsszomját főleg A kereszt alatt című költeményében szólja meg, főképp a főpapok szenvedélyes vagyongyűjtését. Ennek felel meg allegóriája is, mely Az állatok megtérése című versében a hollóról szól:

*A kincsszomját mint nagybá róttá,
A vén hollónak szólt a nóta*

itt a holló tollának színéről bátran következtethetünk a papok fekete csuhájára. E versét különben a Kisfaludy Társaság 1874-i pályázatára írta, s azon magas elismerésben részesült. A Társaság Évlapja hozza is a verset, „aesopi mese” jelöléssel. A vers két utolsó sora, mintegy tanulságként kimondja, hogy ám lehet az ember okos, művelt, tehetséges, nem ér messzire pénz nélkül.

Rónay István is, mint a századvég költője a nemzeti lét kérdéseiről az egyéni lét kérdéseire fekteti a hangsúlyt. Ez is bizonyos kritikát, elégedetlenséget fejez ki a polgári társadalommal szemben.

Rónay költészete képet ad egy emberi sorsról, mely vagy az út elején tévedt el, vagy útközben gáncsolták el, s nem tudott többé fölkelni. Mindkettő elmondható róla, mert papi hivatása tényleg ballépés volt életében, de egy szegény család sarja csak ezen az úton tudott boldogulni. Ám útközben is elgáncsolták; csak egy délvidéki, főleg sváb ajkú község plébánosaként fejezte be életét, számúzva a kulturális központból, melyben jól érezte magát, s ahol művészi fejlődése felfelé ívelhetett volna. A kevés idő mit Bécsben s Pesten töltött, mindenetre kihatott költői arcának formálására. Vidékre kerülése után sokáig panaszkodott is emiatt.

Költeményeit főleg német nyelven írta. A német sajtóban közzétett versei nagy visszhangot keltettek. Verseskötete is megjelent Gedichte címen.

Hogy ily kevés magyar verse született, arra minden bizonnyal kihatott a benne élő ellentétes erő is. A Magyarországon tett papi fogadás, a „végzetes szó” s a szabadságról való álmódos nem férnek össze. Rónay fölfelé vágyott, szép karriert képzelt magának. Ezért nem igen mert otthon szabadon szólni a szerelemről. Hogy mégis születtek ilyen témájú versei, azt hátravetettsége, számúzotttsága, pályatévésztsége eredményezi, és az érzelmek olyan erős foka, mely nem tűr hallgatást.

Ha összegezeként Rónay Istvánt a XIX. század magyar irodalmába helyezni volna feladatunk, akkor oda illeszteném a már említett négy

nagy költő: Vajda, Reviczky, Kiss és Komjáthy után, mint kortársat is, mint hasonló tehetségű költőt is, csak mint jóval, de jóval kisebb opuszút, termékenységben sokkal gyengébbet. Am a mai Jugoszláviához tartozó területen abban az időben nála tehetségesebből nem tudok szólni.

RÓNAY ISTVÁN MAGYAR NYELVŰ VERSEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

1. *ÁLOM*
Fővárosi Lapok
Pest, 1872. július 31. 173. szám
749. old.
2. *GONDOLATAIM*
Fővárosi Lapok
Pest, 1873. október 31. 251. szám
1089. old.
3. *A HAZA*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. január 23.
18. szám 77. old.
4. *AZ ÁLLATOK MEGTÉRÉSE*
(Mese)
1. Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. február 8.
31. szám 133. old.
2. A Kisfaludy-Társaság
Évlapja
Budapest, 1874. IX. kötet
400—401 old.
5. *MÉG EGYSZER CSAK*
1. Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. április 3.
76. szám 331. old.
2. (más címen, kisebb
eltérésekkel)
TI RÓZSÁK,
TI MIRTUSOK
A magyar költészet
kincsháza
Szerkesztette:
Endrődi Sándor
Budapest, 1895. 227. old.
6. *KÉSŐ ÁLMOK*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. április 15.
85. szám 331. old.
7. *OH SZÉP IDŐ*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. május 29.
121. szám 529. old.
8. *KI FOG MEGÉRTENI*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. június 19.
138. szám 603. old.
9. *TANTALUS*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1874. július 22.
165. szám 721. old.
10. *ŐSZI NAPFÉNY*
1. Fővárosi Lapok
Budapest, 1874.
szeptember 11. 206. szám
897. old.
2. A magyar költészet
kincsháza
Szerk.: Endrődi Sándor
Budapest, 1895, 227. old.
11. *MAGANYOS HATTYÚ*
1. Fővárosi Lapok
Budapest, 1874.
november 13. 260. szám
1131. old.
2. A magyar költészet
kincsháza
Szerk.: Endrődi Sándor
Budapest, 1895, 225—226. old.
12. *VÉGRENDELET*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1875. február 12.
34. szám 145. old.
13. *DOLOROSA*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1875. március 25.
69. szám 299. old.
14. *TALÁLKOZÁS*
Fővárosi Lapok
Budapest, 1875. május 12.
107. szám 479. old.
15. *A KERESZT ALATT*
1. Élet IV. évf.
Budapest, 1894. 9. szám
326—327. old.
2. Komlós Aladár:
Táguló irodalom
Budapest, 1967, 55—62. old.

16. **OLAJAG**
A magyar költészet
kincsesháza
Szerk.: Endrődi Sándor
Budapest, 1895, 226—227. old.
17. **CHRISTUS** (verstöredék)
Komlós Aladár:
Táguló irodalom
Budapest, 1967, 55—62. old.

18. **SZABADSÁGRÓL**
ALMODÓZOM (fordítás)
Hazánk s a Külföld VI, évf.
Pest, 1870. március 31.
13. szám 197. old.
19. **SZERELEMERT**
BARATSÁGOT (fordítás)
Fővárosi Lapok
Pest, 1873, szeptember 24.
219. szám 951. old.

DOKUMENTUM

H. Kovácsevics Katalin

**„JAKOBS TRAUM”
— SZENTELEKY KORNÉL
NÉMET NYELVŰ
OPERETTJE**

Bori Imre adta kezembe Szenteleky Kornél német nyelvű operett-jének, a „Jakobs Traum”-nak (Jakab álma) 1929-ben írt kéziratát.* A kemény fedelű, nyolcadrét nagyságú könyvecske 155 oldalon, latin és gót betűkkel íródott. A szöveg sok helyen már elmosódott az idő és a hányattatás viszontagságai miatt, azonban egy-két szó kivételével, ha nehezen is, de még mindig olvasható.

A Jakobs Traum kézírata megerősíti a Kalangya állítását, hogy Szenteleky német nyelvű színdarabokat írt Szivácon.¹ A német nyelvű színműírás ténye nemcsak Szenteleky irodalmi működésében egyedülálló, hanem a bácskai német irodalomban sincs megfelelője.² A bácskai sváb községek monográfiáit tanulmányozva azt látjuk, hogy bár ez a közösség sok szempontból fejlett kulturális élettel rendelkezett a Bácskában, volt dalárdájuk, volt olvasóköriük, elsősorban egyházi keretben kibontakozó ifjúsági egyesületeik, de hazai talajból kinőtt színműirodalmuk és színjátszásuk nem volt.³ Műkedvelő előadásaikon németországi és ausztriai színdarabokat adtak elő, amelyeknek a bácskai élet problematikájához semmi közük sem volt és nélkülöztek minden kapcsolatot Bácska földjével. A Volksblatt, Volkswart és a Heimat voltak azok a bácskai újságok, amelyek hasábjain néha-néha megjelent egy-egy rövid, bácskai vonatkozásokat feldolgozó, anekdotikus humoreszk. Így pl. Johann Klauser szarvasi tanító Krumsepp néven jelentetett meg sváb dialektusban írt hosszabb-rövidebb, előadásra is alkalmas karcolatokat az említett lapokban.⁴ Bácskában a német színjátszásnak egyébként sem volt múltja. Nagynéha jelent meg egy-egy vándorszínház, de az is csak a városokban, Szabadkán, Zomborban és Újvidéken horgonyzott le és adott elő néhány színdarabot, legtöbbször operettet. Állandó színháza a bácskai németeknek nem volt sem 1918 előtt, sem azután.

Az Osztrák—Magyar Monarchia fölbomlása után, az 1920-as években a bácskai svábság öntudatosan törekedett nemzeti életének és kulturális sajátosságának kifejlesztésére és megőrzésére. Több napi- és hetilapjuk, valamint egyéb sajtótermékük jelent meg, amelyek célja a hírközlés mellett a kulturális élet előmozdítása is volt, azonban komolyan számbavehető szépirodalmi törekvéseket ezekben a lapokban sem ve-

* A kézirat a sziváci „Szenteleky Kornél” Művelődési Egyesület tulajdona.

szünk észre.⁶ Ennek oka nemcsak a svábság erősen röghöz kötött életformája és az irodalom iránti érdektelensége volt, hanem a képzett, irodalommal foglalkozó sváb értelmiség hiánya is.⁶ Mindezt figyelembe véve kulturtörténeti szempontból is nagy jelentőségű lépés volt Szenteleky vállalkozása, hogy sajátos, izig-vérig bácskai, a sváb parasztság szellemiségét árasztó színdarab megírására vállalkozott. Bárki megérezheti a „Jakobs Traum”-ban az első világháború utáni bácskai sváb paraszt mentalitását és világnézetét — e mellett azonban Szenteleky emberszeretetét, igényességét és azt a törekvését is, hogy ne csak szóra-koztasson, hanem valami eszmeiséget is belevigyen a poros bácskai falu operettet hallgató közönségének életébe.

A „Jakobs Traum”-nak a cselekménye Jakab, Hilda és Santje szerelme körül forog. Jakab, a szegény falusi sváb parasztcsalád gyermeke beleszeret a helybeli protestáns lelkész lányába, Hildába. Szerelmes levelekkel ostromolja Hilda Fräuleint, kész szakítani a hozzá hasonlóan szegénysorsú menyasszonyával, Santjével, mert arról ábrándozik, hogy úriember, báró, igazi báró lesz belőle. A fiatalok szülei kétségbe vannak esve, és arra gondolnak, hogy Jakabnak elment az esze, megzavarodott. Először Torti-kot-tal, a falu javasasszonyával próbálják kigyógyítani a „megzavarodott” legényt, majd amikor a ráolvasás nem sikerül, elhívják a „toktr pácsit”, aki csillapító injekciót ad Jakabnak. A mély álomban merült fiatalember azt álmodja, hogy báróként lakodalmát üli Hildával, de csodálatosképpen sem az előkelő násznép, sem a menyasszony nem fogadják el őt magukkal egyenrangú úrnak, kigúnyolják, kinevetik és amikor megjelennek a vőlegény parasztruhába öltözött szülei is, hogy részt vegyenek fiuk lakodalmán, az urak egymás után eltűnnek, mert nem akarnak egy levegőt szívni a „bűdös parasztokkal”. Álmából fölébredve Jakab rájön arra, hogy övéi között van a helye, és a cselekmény végén az egymásra találás boldog örömeivel üli meg Santjével a lakodalmát.

Szenteleky a sziváci protestáns németek pfalzi dialektusában írta operettjét.⁷ A szöveggönyv fonetikus írással rögzíti a sziváci sváb élő beszédet, és ezzel is hozzájárul a légkör tökéletes realizálásához. A szövegbe beépített egy-két olyan magyar kifejezést is, amely találóan jellemzi néprajzi, táji és történelmi szempontból a bácskai svábság kapcsolatát a magyarsággal. A helyi orvost pl. „toktr pácsi”-nak szólítják; Mine néni „pitankr” urának duhajkodó énekébe beleszövi a magyar nóta „mulatok hajnalik, mik a nap felkelik” dallamfoszlánya. A dialektus különös zengést, ízt és zamatot kölcsönöz a darabnak. Egészen jellegzetes, és csak a bácskai protestáns sváboknál használatos az asszonyok „Kot” megszólítása az operettben (Mine Kot, Bine Kot stb.). Amíg ugyanis az általános német szóhasználatban a „Kot” keresztanyát és komaasszonyt jelent, addig a Szivác környéki kálvinista és lutheránus svábok beszédében a „Kot” azonos jelentésű a bácskai katolikus sváb falvak asszonyainak „Bäsl”-néni megszólításával.

Miután az operett keletkezési körülményei után kutatva írott forrásra nem akadtunk, Szenteleky Kornélnak Herrenbergben élő özvegyéhez, mai nevén Elisabeth Junghoz fordultunk fölvilágosításért.⁸ Az ő, valamint néhai Glöckner Jakab sziváci református esperes Szivácon

lakó özvegyének elbeszélése alapján olyan adatok bukkantak fel, amelyek nemcsak az operett keletkezését, hanem Szenteleky életének egyéb vonatkozásait is értékes és színes adalékokkal gazdagítják.

Az 1918 utáni politikai változások Bácska etnikai mozgásában is éreztették hatásukat, különösen a magyar értelmiség és hivatalnokréteg Magyarországra költözésének formájában. Azok a tanítók, hivatalnokok és egyéb állami alkalmazottak, akik nem Bácska és Bánát szülöttei voltak, vagy ha itt születtek is, de nem akarták letenni a jugoszláv állam- esküt, áttelepedtek Magyarországra. Szenteleky azon kevesek közé tartozott, akik az ellenkező mozgású áramlattal Magyarország területéről Jugoszláviába költöztek, otthagyták Budapestet, ahol tanulmányait befejezte, és amelynek egyik idegklinikáján asszisztens volt. Zombori származása lehetővé tette, hogy Szivácon helyezkedjék el, mint a község orvosa. Ugyanebben az időben került Újszivácre Póth Erzsébet is, akit az ottani református német iskola tanítójának választottak meg. Amikor 1920-ban a szerbül nem tudó tanítók számára heti három alkalommal esti nyelvkurzusokat szerveztek, ezekbe Szenteleky is bekapcsolódott, mert szerb apjától nem tanult meg szerbül gyerekkorában. Ezek az esti kurzusok arra is jók voltak, hogy az értelmiség jobban megismerte egymást, képviselői közelebb kerültek egymáshoz társadalmilag is. Az órák befejezése után betértek a vendéglőbe vagy egy-egy ismerős otthonába és ott borozgatás és zeneszó mellett késő éjjelig elbeszélgettek. A társaság állandó tagja volt Joseph Schmidt is, a katolikus egyház kántortanítója, aki igen sok zeneszerszámon muzsikált és kiváló képességével annyira vitte, hogy a világháborúban hadosztálya zenekarának karmestere lett. Miután Szenteleky is szerette a zenét és maga is aktívan muzsikált, Schmidttel együtt összegyűjtötték az ó- és újsziváci zenészeket, zenekart alakítottak, és ez az együttes nemcsak szórakoztatta a falu népét, hanem hangversenyeket is tartott, közreműködött a színielőadások és egyéb rendezvények műsoraiban. A rendezvényeket elsősorban az intelligencia látogatta: a németekhez és magyarokhoz csatlakozott néhány szerb is, aki magyarul értett. A fővárosból érkező fiatal orvos és irodalmár kultúréletet akart teremteni maga körül a poros faluban is. Három-négy évig ennek nem is volt semmi akadály. Ezután azonban a tanfelügyelőség elrendelte, hogy a tanítók többé nem léphetnek fel magyar nyelvű színdarabokban. Amikor Schmidt, aki ekkor már az iskola igazgatója volt, ezt a tilalmat dr. Sztankoviccsal közölte, az némi tűnődés után határozottan csak ennyit mondott: „Ha így van, akkor német színdarabokat rendezünk!” Így született meg a német operett gondolata.

Annak ellenére, hogy a gyermek Szentelekynek német nevelőnője volt, felnőtt korában sem tudott tökéletesen németül beszélni, a sziváci német tájszólást pedig egyáltalában nem értette. Most azonban, hogy megszületett benne a német operett gondolata, természetének szívósságával kezdte figyelni a svábok beszédét, jegyezte meg eredeti kifejezéseiket, és nagyokat derült, amikor a német tanítók megfajították neki azok értelmét. A Jakobs Traum szövegkönyvét azonban végül mégiscsak magyarul írta meg és Ferencz János professzort, a német nyelv tanárát kérte meg, hogy fordítsa le a sziváci svábok pfalzi tájszólására. Szen-

teleky pesti postájában évről évre megkapta a népszerű slágerek albumát, és az operettmelódiát ezekből a pesti dallamokból válogatta össze, megírta hozzá a szöveget, amelyet aztán a már említett Ferencz professzor fordított németre, illetve svábra. A partitúrát Joseph Schmidt, az iskola igazgatója szerkesztette.

Az operettszerzés híre hamar elterjedt a faluban. Sokan közönséges „Rappl”-nak, szeszélynek mondták a fiatal orvos vonzalmát a zene és a színpad világához, amikor azonban megkezdődött a szereplők toborzása, a falu ifjúsága nagy örömmel és készségesen kapcsolódott be a próbákba. Az operett előadása a falu életének jelentős eseménye volt, főleg a svábok számára, akik életükben ekkor láttak először ilyen fajta előadást. A sziváci „Gasthaus” nagyterme zsúfolásig megtelt, és még négyszer kellett megismételni az előadást, hogy minden érdeklődő megtekinthesse. A Szivácson élő néhány idősebb sváb még ma is emlegeti a darab főszereplőit, a Szentelekynek mindig készségesen segítő Bischof Bélát és a szép Staudt Gretchent.

A sziváci színjátszók Verbászra is elmentek az operettel, ahol hat-szor adták elő, Cservenkán kétszer, majd Torzsán egyszer. A kezdeményezésnek azonban Szenteleky erősödő tüdőbaja gátat vetett és mivel nem volt, aki átvegye tőle az irányítást, minden abba maradt. Szenteleky maradék erejét a Kalangya szerkesztésére és a bácskai magyar irodalom ápolására tartalékolta. Az orvosi gyakorlat mindennapi gondja mellett ezt a munkáját is csak a késő esti órákban tudta végezni.

A Jakobs Traum azonban bizonyossága annak, hogy a sziváci remete nemcsak Hölderlint, Nietschét, Hessét vagy legkedvesebb íróját, Rilket olvasta szabad perceiben, nemcsak recipiált a németektől, hanem adott is valamit nekik a kapottból, és mint az operettből kiviláglik, nevelte is őket.

J E G Y Z E T E K

¹ Szirmai K.: Szenteleky Kornél, Kalangya, 1934. júl.–aug., 7–8. sz. 481–485.

² Das Deutschtum der südslawischen Batschka seit der Teilung, München, 1940, S. 526.

³ Eng. Philipp: Novi Sívac, eine deutsche reformierte Gemeinde und die ihr abgestammten Deutschen in Stari Sívac. Neu- und Altsívac 1786–1936., Novi Vrbas 1936.

⁴ Zeitungen und Zeitschriften der Deutschen in Jugoslawien, in: Zeitungswissenschaft, Berlin, 1937, 12. Jg. H. 1.

⁵ Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums. Bd. I, 1933.

⁶ Bácska nagyműveltségű német származású írói, akik német és magyar nyelven egyaránt alkottak (Rónay-Augsburger Stephan, Aszlányi Géza, Schmidt Henrik, Bleyer Jakab stb.), színműírással egyáltalán nem foglalkoztak.

⁷ Dr. Schmidt Henrik szegedi egyetemi tanár monográfiát írt a Verbász környéki német nyelvjárás hangtanáról és eredetéről.

⁸ Elisabeth Jung levele, Herrenberg, 1977. július 25.

JAKAB ÁLMA

Operett három felvonásban
írta: Dr. Sztankovits Kornél
1924.

Személyek:

Hannes bácsi	Doktor
Mina (Hermina) néni	Krautwurst-Jurie
Jakab, a fiuk	Torti néni
Bina (Filippine) néni	Viehkopf (Marhafej) miniszterelnök
Santje, a lánya	Lakáj
Hildegarde	Vendégek
Kurt	Álom-pillangók

Időpont: ma, egy tavaszi vasárnap reggelén

Színhely: Bácska egyik faluja.

I. FELVONÁS

Színpad: Egyszerű parasztszoba, hátul és mindkét oldalán ajtókkal.
Bal oldalán egy ablak, nem messze tőle áll az asztal.

1. jelenet (Mina és Jakab)

Jakab (énekel):

Szeretlek téged epedő vággyal,
Remegő, reszkető kinnal.
Csak téged szeretlek,
Kicsikém, drágám.
Hófehér-tiszta, boldogságom vagy te,
Téged szeretlek reggel és este,
Ébren és álmomban, minden időkön át,
Itt a földön és odaát.

(Mina néni közben az asztalt rendezgeti, közben-közben rázza a fejét:
[dialektus]*)

Már megint énekel, ismét csak énekel: Szeretlek téged, szeretlek
téged... Ennek nem lesz jó vége!

* [] A fordító megjegyzése.

2. jelenet (Mina, Bina és Santje). [Az egész jelenet dialektusban.]
(az ének végére a középső ajón bejönnek Bina és Santje ünnepelő ruhában, kezükben imakönyvvel).

Bina: Jó napot!

Santje: Adjon Isten!

Mina: Adjon Isten! Jé, a szomszédok! Foglaljatok helyet! Nos, mi újság?

Bina: Hát, éppen a templomba készülünk, dehát mondom, nézzünk már be ide is, van-e valami újság nálatok. (leülnek).

Mina: Hát, nálunk aztán nem valami jó újság van. Az uram a kocsmában, a fiam meg egész nap úgy énekel, mint egy igazi kanári madár. Édes jó Istenem, ezt aztán nem sokáig fogom bírni (elkezd sírni).

Bina: Hát, Mina, ezért aztán nem kell sírnod! Nem olyan nagy baj az, hogy az urad a kocsmát bújja. Legföljebb vörös lesz az orra, de öregeknél ez már nem sokat számít.

Mina: Dehát, képzeld csak el, már tegnap reggel elment! Azt mondta, dohányért megy a boltba, és mostanáig nem ért vissza. Nemso-kára kilenc óra lesz. Hát mit szólsz ehhez! Furtonfurt iszik. Mi lesz, ha a sok ivástól megüti a guta! Majd még úgy jár, mint a vízetfaló Johann. Halva hozták haza a kocsmából. Jaj, nekem aztán jól kijutott! (elkezd sírni).

Bina: Hát, emiatt aztán nem kell picsorognod! Nézd, rokonok vagyunk, mondhatom neked, hogy okos légy! Örülünk annak, hogy élünk! Látod, nemrég én is bánatos voltam, és most megint rendben van minden... (sóhaj) Igen, ha Isten is úgy akarja...

Santje: Hát aztán hol a Jakab? Nem vett észre minket?

Mina: A Jakab? Jaj, az aztán a másik bajom! Mindig csak énekel és ha valamit kérdek tőle, még csak nem is válaszol. Édes jó Istenem! Attól félek, hogy még majd egészen megbolondul ez a gyerek!

Santje: Hát azt már én is észrevettem, hogy valami nincs rendben nála. Egy ideje egyáltalán nem törődik velem.

Bina: Múlt vasárnap, éppen egy hete, még csak táncra se kérte föl. Mintha össze se tartoznának ő meg Santje.

Mina: Hát, én aztán igazán nem tudom, mit tegyek vele! Nappal szavát sem venni, éjjel meg egyfolytában beszél álmában. Enni se eszik, semmivel sem törődik. Ha ez így megy tovább, elveszti az eszt. Én már orvoshoz akartam vinni, de nem akar jönni.

Bina: Ne is vidd orvoshoz, nem tudnak azok semmit! Azok is meghalnak, mint mindenki más... De mondok én neked valamit! Legjobb lenne, ha Torti nénit hívnád el; neki aztán vannak jó orvosságai! Különösen azt gyógyítja jól, akinek a fejével van valami baja... Erre aztán igazán jó orvosságai vannak. Apámnak is volt valami baja a fejével, elhívtuk a Torti nénit, adott valami orvosságot, aztán rögtön elmúlt a fejfájás — bizony, rögtön elmúlt!

Mina: Nem tudom, mit tegyek vele. Ilyen aztán életemben nem fordult elő velem. Istenem, egész életemben nem!

Bina: Santje, te tudod, hol lakik Torti néni. Menj, siess, és hívd ide.
Mondd meg, hogy rögtön jöjjön, nagy baj van!
Santje: (fölkáll): Jó, megmondom. Isten velük! (elmegy).
Bina: Nagyon siess!

3. jelenet [dialektus]
Mina és Bina.

Bina: Hát én ma aztán nem megyek a templomba. Inkább megvárom, hogy jön-e a Torti néni, és hogy mi lesz Jakabbal. Nekem se tetszik ez a dolog. Nemsokára itt a lakodalom, ő meg rá se néz Santjéra. Igazán nagyon furcsa dolog ez!

Mina: Éppen jó, hogy a Santje elment, legalább szabadon beszélhetünk. Én azt hiszem, hogy a Jakabnak semmi baja sincs, csak szerelmes.

Bina: Szerelmes? ... Ilyet aztán még nem hallottam!

Mina: Bizony, szerelmes! És még kibe! ... Hilda kisasszonyba, a tiszteletes lányába!

Bina (félajultan): Hilda kisasszonyba? Te jó Isten! (összecsapja a kezét). Azt már hallottam, hogy úri fiú gazdag parasztlányt vett el, de hogy egy szegény parasztleány gazdag úrilánnyal házasodjon, még életemben nem hallottam. Itt aztán megáll az eszem!

Mina: Bizony, bizony! A Jakab szerelmes. Egész nap itt áll az ablaknál, és csak néz a papék felé, hogy meglátja-e a Hilda kisasszonyt. Egész nap csak azt énekli: „Szeretlek téged, szeretlek téged” — meg azt, hogy „te vagy az én boldogságom” és Isten tudja, mit még. Ez aztán már szinte egészen megbolondult a szerelemtől!

Bina: Nahát, emberek, ilyet aztán még nem hallottam! Én is szerelmes voltam lánykoromban a szép szakállú tanítóba, de én aztán semmiféle butaságot nem csináltam a szerelmemmel. Amint az uram eljött értem, én elkezdtem vele járni és többé nem gondoltam a tanítóra. De ez a Jakab, úgy látom, egészen bele van bolondulva a Hilda kisasszonyba ... Igazán nincs semmi baja a fejének?

Mina: Tudomásom szerint rá se néz a Hilda! Azt mondják, hogy egy városi ember veszi feleségül. Éppen ma is itt van a tiszteletesénél a fiatalember.

Bina: Na de ilyet! Az én Santjém meg itt van ezzel a bolondos fiúval, aki másba szerelmes. Hát szóljatok hozzá!

Mina: Nagyon sajnálom, Bina! Tudod jól, mennyire szerettem volna, hogy az én Jakabom meg a te Santjéd összekerüljenek! Dehát mit tegyek, hogy ha az én Jakabomnak elment az esze!

Bina: Dehát, az Isten szerelmére, csak nem vesztette el egészen az eszét, csak nem bolondult meg egészen! Majd meglátod, ha eljön a Torti néni, minden rendbe jön. (kutyaugatás).

Mina: Na, ki lehet az (odamegy az ablakhoz).

Bina: (szintén odamegy) Te jó Isten, a Hilda kisasszony jön egy fiatal úrral.

Mina: Jaj, Istenem, csakugyan? Bizony, én is úgy látom!

Bina: Vajon mit akarhatnak itt? És mit akarhat itt az a fiatal ember?

Mina: Dehát ez az ő városi vőlegénye! Jaj, jaj, itt valami nincs rendben. (ide-oda kapkod, rendezkedik). Jaj nekem, itt minden össze-vissza van, dehát ki gondolt volna erre. (kopognak) Tessék!

4. jelenet.

Előbbie, Hilda, Kurt [mindketten irodalmi nyelven beszélnek]

Hilda: Jó napot, Mine néni, jó napot, Bine néni. Bocsássonak meg, hogy ebben az időben zavarok, de van egy vendégem, aki még sohasem látott falut. Nagyon szeretne belülről is látni egy parasztházat. Ezért hoztam el ide, magukhoz. Ne haragudjék rám, Mine néni, és engedje meg, hogy bemutassam a vendégemet. Kurt Braun úr, Mine néni, Bine néni (kezet fognak).

Kurt: Szép, szép, igazán szép (körülnéz a szobában).

Mina: (titokzatosan néz Hildára) Aztán, mikor lesz a lakodalom, Hilda kisasszony?

Hilda (nevetve tiltakozik): Nahát, Mine néni, maga rögtön valami rosszra gondol!

Bina: (nyomatékkal) Dehát, Hilda kisasszony, ez nem is olyan rossz dolog!

Hilda: De én még valami miatt jöttem ám! Meg kell beszélünk, hogy mit tegyünk a maguk Jakabjával! Képzeljék csak, tegnap ezt a levelet kaptam tőle (mutatja a levelet).

Bina: Levelet írt? Na de ilyet!

Mina: Na de ilyet! Édes jó Istenem!

Hilda: Figyeljék csak, mit írt. (leül, Kurt fölteszi a monokliját, nézegeti a tányérokat, a képeket, Hilda meg olvas) Igen tisztelt Hilda kisasszony! Én tudom, hogy csak egy szegény parasztlegény vagyok, maga pedig egy finom, úri kisasszony, aki Drezdában járt az intézetbe és szépen zongorázik, és egyáltalán nem illik, hogy én magának írjak, de írnom kell, mert nem bírom ki tovább, nagyon szenvedek, és ha nem is illik, mégiscsak meg kell írnom magának, hogy én magát nagyon szeretem, hogy én mindig magára gondolok, hogy a szívem állandóan dobog és mindig mondanom kell: Hilda, Hilda, Hilda, hogy én magát éjjel-nappal látom, akkor is, mikor sötét van, akkor is, amikor süt a nap, hogy én magát tiszta szívemből nagyon szeretem, és én mindig azt álmodom, hogy gazdag ember vagyok és fehér lovon jövök magáért és így megyünk az esküvőre és hogy én úri ruhákat hordok maga pedig menyasszonyi fátyolt, és a sok úr, a miniszterek meg a hercegek és mindenki azt mondja, hogy milyen szép pár vagyunk, és a miniszter tartja a beszédet, és mindez olyan szép, és én úgy szeretnék báró lenni, úgy szeretnék gazdag nagyúr lenni, de én csak egy szegény paraszt fiú vagyok és én szerelmes vagyok magába, és én nagyon szerencsétlen vagyok, és nagyon szomorú is vagyok, és kérem magát, segítsen rajtam és ne nevéssen ki engem azért, mert szegény paraszt legény vagyok, és nem jártam iskolát és hogy magát nagyon szeretem, maga nagyon szépen zongorázik, és én nagyon kérem magát, segítsen rajtam, mert ha maga

nem seglt rajtam, én a kanálisba ugrok. Ödvözli magát a strig
hú Jakab". Nos, mit szólnak hozzá?

Kurt: (a háttérből): Szép, szép, igazán szép!

Mina: Jaj nekem, még majd beugrik a kanálisba (jajgat).

Bina: Na, ezt a Jakabot aztán igazán megbabonázták a boszorkányok!
Hogy tudta volna egyébként ilyen szépen megírni ezt a levelet!
Na, én aztán egész életemben nem hallottam ilyen szépet!

Mina: Szegény fiam, szegény Jakabom!

Hilda: Mondja, Mine néni, mit tegyek ezzel a fiúval? Csalogassam-e,
vagy pedig utasítsam el?

Mina: Jaj, Istenem! Én vagyok a világ legszerencsetlenebb asszonya!
Az uram egész éjjel a kocsmában ül, a fiam szerelmes, bele akar
ugrani a kanálisba. Jaj Istenem, jaj Istenem!

Bina: Az lesz a legjobb, ha azt teszed, amit mondtam. Eljön a Torti
néni, hozza a ráolvasásait és megint minden rendben lesz.

Mina: Bárcsak ez lenne az Isten akarata!

Hilda: És maguk hisznek az ő ráolvasásában?

Bina: Bizony! Többet használ az, mint az orvosság! Apámnak egyszer
nagyon fájta a feje, elhívtuk a doktort, megírta a receptet, de az
semmit sem használt. Akkor aztán hívtuk a Torti néni, ő aztán
ráolvasott és mintha a szél fújta volna el a bajt! Bizony, mintha
elfújta volna!

Hilda: (nevetve fordul Kurthoz) Nos, tetszik magának?

Kurt: Szép, szép, igen szép.

Mina (föláll): Dehát a fiatal úr talán a másik szobánkat is megnézné.
A tiszta szobát (előre megy és balra mutat).

Kurt: Szép, szép, igen szép.
(mindannyian bal oldalt kimennek).

5. jelenet [dialektus]

Hannes és Juri

(Kívülről harmonikakiséret mellett részeg éneklést hallani. Vala-
mivel később a középső ajtón Hannes dugja be a fejét és hátra
szól):

Hannes: Gyere már, jöhetsz már.

Hannes és Juri (tántorogva bejönnek).

Hannes: (dadogva) Nem kell félned, ez az én házam, itt én vagyok az
úr. Mondom neked, Juri, itt én vagyok az úr! Ne félj, és csak
játsszad azt, amit én mondok neked. Megértettél? Ebben a házban
én vagyok az úr! No, játsszál már! (énekel, tántorogva átkarolja
Jurit)

Juri (tántorogva kíséri az éneket).

Hannes (énekel):

Ha eladom a szürkémet,
Meglocsolom a gégémet!
Mulatok reggelig (rekkelik),
Mik a nap felkelik!
Ha eladom a szürkémet,
Meglocsolom a gégémet!

6. jelenet [dialektus]

Előbbiek, Mina néni.

(a nóta vége felé balról előjön Mina néni, mire mindketten megijednek, el akarnak bújni, egyik a másikat maga elé taszigálva).

Mina: (harciasan; kezét csipőjére téve): Így kell hazajönni fényes nappal? Hol koncsorogtál, te betyár, te világ csúfja, te részeges gazember, te bitang, te, te... Nem szégyenlesz a nép szemeláttára fényes nappal az utcán tántorogni, méghozzá ezzel a csavargóval, ezzel az utolsó részeges disznóval, ezzel a számárkóró Jurivel! Dehát ő éppen hozzád való; jól megválasztottad a párodat, te büdös, te rohadt bitang, te falurossza! Bárcsak minden szaros gazember a fán lógna! Éppen vendégeink voltak, és meg kellett érniük a szégyent, hogy te részeg disznóként dülöngélsz haza ezzel a szarossal! (Jurihoz) Mit is akarsz te itt ezzel az átkozott harmonikával! (Előveszi a seprőt, Jurira veti magát, aki menekül és így kergetik egymást az asztal körül). Te szégyentelen bitang, te szaros muzsikus! Útne belétek az istennyila, hogy súlylyednétek a pokol fenekére!

Juri (egérutat nyer, a középső ajtón ki akar szökni, de Hannes elé áll).

Hannes: De Juri, csak nem akarsz megszökni? Csak nem hagysz engem egyedül a veszedelemben?

Juri (Hannes mögé bújik).

Hannes (Minához): Drága Minám, édes kicsi szívem, ne küldd el ezt az embert; nem lesz akkor tanúm, aki bizonyítja, mennyire ártatlanul bántasz minket.

Juri (kidugja a fejét): Úgy bizony, mi aztán egészen ártatlanok vagyunk!

Hannes: Édes Minám, hallgass csak meg, elmondom én igazán, hogy is volt... Észre sem vettük, hogy elszaladt az idő...

Juri (kidugja a fejét): Az éccaka előrehajtotta valaki a toronyórát, azért virradt korábban.

Hannes: De édes Minám, ne haragudj, egy kicsit se haragudj, hallgass csak ide, mindent elmondok én neked, elejétől fogva. Meglátod, egészen ártatlanok vagyunk.

Juri: Úgy bizony, mi egészen ártatlanok vagyunk!

Mina: No, nem hánom, de aztán nehogy hazudjatok nekem!

(kintről nótaszó hallatszik)

Hannes: Éppen a Keck Konrádhoz akartam menni pipadohányért. Hát éppen jön a régi komám;

Juri: Nagyon régen láttuk már egymást, és mert éppen a kocsma előtt találkoztunk, hát bementünk.

Hannes: Éppen csak jót akartunk beszélgetni,

Juri: A kocsmáros meg kérés nélkül hozta a bort...

Mindketten: Meg kellett hogy igyuk, ha már ott volt, de ilyet soha többé! Nem, nem, soha!

Refrénszerűen, kezüket esküre emelve éneklük):

(: Esküvel fogadjuk, hogy többé nem iszunk,

Esküszünk, esküszünk, soha nem iszunk többet:)

(szünet, egymásra néznek, majd kivágják):

Vízet!

Hannes: Ahogy a Juri kezdett játszani, úgy kezdett az én szívem fölmelegedni és egyszerre jókedvem lett.

Juri: Annyit beszélgettünk, hogy kicserepesedett és kiszáradt a szánk. Meg kellett nedvesíteni!

Hannes: Egy-kettőre megvirradt,

Juri: Mert az éjjel előre hajtották az órát.

Mindketten (énekelve):

Bármennyit ittunk is,

Poharunk nem ürül,

A borunk mindig friss!

Friss, friss, friss!

(a refrénre letérdelnek Mina előtt, aki söprűjére támaszkodva nézi őket).

7. jelenet

Előbbiek. Bina, Hilda, Kurt balról bejönnek)

[irodalmi ny., a többiek dialektus.]

Bina: Na de ilyet! Mi történt? Csak nem imádkoznak ezek?

Kurt: Szép, szép, igen szép! (fölteszi a monokliját).

Hannes (Jurivel együtt nehézkesen föltápászkodik): Csak éppen azt akartuk megnézni, hogy a söprű jól söpör-e?

Bina: Majd ha kisöpör benneteket, akkor majd meglátjátok, jól söpör-e!

Hilda: Ne legyen már olyan szigorú hozzájuk, Bina néni! Nem látja, mennyire félnek! Az ijedtségtől egészen sápadtak.

Bina: Na, és azt nem látja, hogy az orruk piros, mint a paprika!

Juri: De nem az italtól, hanem a meghűléstől!

Bina: Na, csak azt szeretném tudni, hogy hol hűlt meg az orrod? Csak az ivástól lehet ilyen!

Juri: Na és, miért piros a paradicsom és a paprika? Azok aztán egy csöpp bort sem isznak!

Mina: De most aztán hadd már abba részeges, bolondos beszédedet! Ezt a szégyent, fényes nappal, amikor vendégeink vannak!

Hannes: Jó... Vendégek?... Na de ilyet! Észre se vettem magukat! (üdvözölni akarja őket, támolyog).

Bina: Na, ennek aztán mindjárt szemüveget kell vennem. Az előbb még azt nézted, hogy hogy söpör a söprű, most meg a vendégeket sem látod, pedig ketten is vannak.

Juri: (oldalt áll, fejét vakarja): Nem hiába mondják hegyesnyelvűnek ezt a Binát, úgy szúr a fullánkjaival, mint a méhecske.

Hannes (kezét nyújtja) Nahát, micsoda megtiszteltetés, Hilda kisaszszony, és...

Hilda: A városi vendégem, Kurtnak hívják.

Juri (magában): Kurt? Jó rövid név.

Kurt: Szép, szép, igen szép (kezet fognak).

Hannes: No, anya, hozzád bort, hadd kínáljuk meg vendégeinket.

Hilda: Köszönjük, de mi nem iszunk.

Kurt: Köszönöm, én antialkoholista vagyok.

Juri (magában): No, most már hosszabb neve van.

Mina: Hát nem most esküdtél, hogy többé nem iszol! És máris bort kívánsz? Te, pohárhajtogató, borzabáló, vörös orrú kutya! Hogy az istennyila csapna beléd!

Hilda: De Mina néni, ne izgassa fel annyira magát. Hagyja meg neki azt az örömet, amit az a kis ital jelent. Egész életen át nem lehet csak dolgozni és józannak lenni. Az ember néha örülni és vigadni is akar.

Juri (földobja kalapját): Hurrá!

Hannes: Úgy ám, a Hilda kisasszonynak egészen igaza van!

(énekszó hallik)

[irod. nyelven]

Hilda: Jókedv az élet sava,

Hannes: Vigadozva s mulatva,

Juri: Húzd-vond a harmonikát.

Mina és Bina (együtt):

Halljátok a nők szavát:

Nyugalom a boldogság!

Kurt: Autót vezetni élvezet,

Juri: A sok pénz is jó lehet,

Hilda: Csak találd el jól a hangot,

Örvendeztesd a világot:

(a refrént mindannyian éneklik):

Jókedv az élet sava,

Vigadozva s mulatva,

Feledd el a bút s a bajt,

Ne vess, s mondjad: ha, ha, ha,

Rövid élet, vidám rajt:

Ropd a táncot, hop-sza-sza!

Bina: Ez is aztán jó,

ha sok a földi jó,

Juri: Ha házad van:

Cseréptető,

Hannes: És száz hold földed,

Számos marhád és lovad,

Mina és Bina (együtt):

Hozzá hízódsz

És hús tehened,

Kurt: Lányokat csókolni

is kell tudni,

Juri: Otthon az asszonyka

mindent megbocsásson,

Hilda: Hadd a gondot,

gyűlöld a zordot,

élvezd a boldogságot!

(refréneként éneklik és táncolnak hozzá).

Hilda: De most aztán, mi elmegyünk. Köszönjük, hogy szépen mindent megmutattak vendégemnek. Remélem, minden nagyon tetszett neki.

Kurt: Valóban, itt minden szép, szép, igen szép.

Hilda: [tájszólásban] Agyő, Mina és Bina néni! (Minához fordulva): Aztán ne legyen olyan szigorú és olyan szomorú. Meglátja, minden jóra fordul. Majd én beszélek Jakabbal. (Hanneshez): No, agyő, Hannes bácsi.

Hannes: Várjanak csak! Hilda kisasszony, mért áll az úr olyan ferdén? (imbolyog) Úgy jár ide-oda, mint az óra ingája.

Bina: Az ám, a fejed ingadozik a sok szesztől.

Mina: De most aztán utoljára mondom: mars a másik szobába, te szemét (fenyegeti a söprűnyéllel).

Hannes és Juri (ijedten tűnnek el bal oldalt).

Bina: Te vörös orrú, szaros disznó, te részeg dög! (utánuk megy bal oldalt).

Mina: Majd én megmutatom nektek, ki az úr a házban! Majd én megtanítlak titeket arra, mikor kell haza jönni, részeg disznók! (utánuk megy bal oldalt). A színpadon csak Hilda és Kurt maradnak.

Hilda: Látja, ez a boldog falusi élet...

Kurt: Szép, szép, nagyon szép. (mindketten középen el).

8. jelenet.

Jakab, majd Santje.

Jakab (jobbról jön, és énekel [irod. nyelv.]):

Szeretlek téged epedő vággyal,

Remegő, reszkető kinnal.

Csak téged szeretlek,

Kicsikém, drágám.

Hófehér-tiszta, boldogságom vagy te,

Téged szeretlek reggel és este,

Ébren és álmomban, minden időközön át,

Itt a földön és odaát.

(míg énekel, mereven és vágyakozva néz ki a bal oldali ablakon. Az utolsó akkordoknál közepén bejön Santje, csodálkozva nézi Jakabot, aki meg sem fordul és észre sem veszi a belépőt. Az ének végén rövid szünet).

Santje: Jakab! [dialektus]

Jakab (nem hallja).

Santje (hangosabban) Jakab!

Jakab (összerezzen, megfordul): Ki van itt? ... Mit keresel itt?

Santje (kissé megszeppenve): Én csak azért jöttem, mert azt hittem, hogy a mama itt van ... azt hittem, hogy itt van ... Nem láttad őt?

Jakab: Mi közöm nekem ehhez? Mi közöm nekem hozzátok? Keresd meg, ha itt van, de engem hagyj békén!

Santje: De mi van veled, Jakab? Rám se nézel, durva vagy hozzám, táncba se hívsz többet. Hát nem vagy te már többet az én szeretőm?

Jakab: Ugyan már! Hagyj engem békén! Elegend van belőled! Nem kellesz már nekem!

Santje: Dehát miért? Talán megbántottalak? Tán nem vagyok már elég szép? Dehát én mindig ilyen voltam. Tán nem vagyok elég gazdag, dehát te is szegény vagy, és nálamnál gazdagabbat nem találsz magadnak a faluban... Dehát miért nem kellek én neked?

Jakab: Na, ha már nem hagysz békén, hát megmondom. Azért, mert nem tudsz szépen beszélni, mert széles parasztszoknyában jársz, mert nem tudsz zongorázni, mert nem jártál Drezdában az intézetben, mert nincs fekete szemed, mert nincs finom, fehér kalapod... nos, most aztán tudod!

Santje (síró hangon): Dehát én nem lehetek olyan, mint a Hilda kisasszony! Én csak szegény parasztlány vagyok! (sír).

Jakab: Éppen ezért nem kellesz nekem! Megértetted? Most aztán menj, ahova akarsz és tégy, amit akarsz.

Santje (tovább zokogva): Hát van neked szíved, Jakab? Engeded, hogy az egész falu rajtam nevessen? Hogy mindenki kicsúfoljon? Hogy örülnek majd a Protzheimerék és a Steinbergerék, ha majd mondhatják: nahát, jól megjárta ez a Santje... Akit a falu a szájára vesz, azt alaposan szájára veszi... Már eddig is milyen nehéz volt ülnöm a kocsmában és várni, csak várni, hogy mikor jössz értem, mikor viszel táncba... és te csak nem jöttél... Mindenki engem nézett... találgatták, miért nem jössz... láttam, hogy súgva-búgva kinevetnek... kárörvendőn nézegetnek... Most nevetnek majd csak igazán, ha azt hallják, hogy nem kellek már neked... Az egész falu rajtam nevet... Hát nincs szíved, Jakab, hát nem sajnálsz engem, Jakab?

Jakab (kissé szelidebben): Nézd, Santje, mi nem illünk össze, mi már nem értjük meg egymást, véget kell vetnünk ennek. Azt hiszem, te mással még boldog lehetsz. Hogy velem mi lesz, azzal te ne törődj.
(zene).

Santje (sír).

Jakab: Ne sírj, Santje, és ne haragudj rám, én nem tehetek másként.
(énekelve [irod. nyelv.]):
Belölünk már sohasem lesz pár,
Hiába is vár minket az oltár.
Mindig idegenként,
Sohasem barátként:
Ez a zord igazság.
Én még jobbra, te még balra,
Boldogságunk összezúzva!
Higgyünk, bízzunk, egykor talán,
Mégis, mégis, ránk talál!
(a zene tovább szól, Jakab és Santje kezét fognak, majd Jakab lassan jobbra megy, Santje még lassabban balra. Néha-néha hátra néznek. Hirtelen megváltozik a muzsika, mindketten megriadnak a kopogó hangoktól. Jakab figyel).

Jakab (prózában): Ki kopog ott kint?

Santje (a középső ajtóhoz megy, kinéz, majd borzongva jelenti, énekhangon):

A Torti néni! (a bal oldali ajtóhoz megy, majd ugyanúgy):

A Torti néni!

9. jelenet.

[az egész dialektus]

(a zene tovább szól. Balról jönnek Mina és Bina; a középső ajtón Torti néni tipeg be, meghajoltan, egy botra támaszkodva és reszelve; tarka ruhája piszkos, papucsban csoszog).

Éneklik:

A Torti, a Torti néni,
Ő segít minden bajt elűzni!
A Torti, a Torti néni!
Bajban és halálban hozzá kell fordulni!
A Torti, a Torti, a Torti, Torti néni,
Ő segít, ő segít, ő segít, segít, segít,
Tessék elhinni!

Torti néni: (rikácsoló, vékony hangon): Nos, ki a beteg? Ki a beteg?

Bina: Ennek a gyereknek van valami a fejével. Nem egészen rendes.

Jakab: Nincs nekem semmi bajom, hagyjanak engem békén (el akar menni).

Santje (vissza tartja): Maradj csak, Jakab, engedd csak, hadd olvasson rád egy kicsit Torti néni, hátha használ.

Jakab: (kissé vonakodva): Na, nem bánom, de csak gyorsan.

Torti néni: Hozzatok csak gyorsan egy fűzfaágat, eperfa hamut, egy pohár vizet, amibe izzó parazsat dobtatok.

Bina és Mina (bal oldalt kimennek).

Torti néni (Jakabhoz tipeg, kezét fejére teszi és azt simogatja, ezalatt a publikum felé fordulva mormog, de csak egyes szavakat érteni): Ne ártson semmi, ne történjen semmi, kapjak egy falat kenyeret, hozzá egy font szalonnát, ha jó lesz minden. (Úgy tesz, mint ha egymásután háromszor hirtelen Jakab fejére akarna köpni). Most aztán, kis szolgám, állj ide középre, és mondd utánam a szavakat.

Bina és Mina (balról bejönnek, kezükben a kívánt dolgokkal).

Mina: Itt van a fűzfavessző és az eperfahamu.

Bina: Itt van a víz, én magam dobtam bele az izzó parazsat.

Torti néni: Elég forró volt a parázs?

Bina: Bizony, egészen piros volt.

Torti néni: Mert aztán, ha nem volt elég forró, akkor nem használ ám!

Bina (mérgesen): Dehát egészen piros volt, ha mondom!

Torti néni: Akkor jól van (A fűzfavesszőt a földre fekteti):

No most, kis szolgám, te állj rá erre a fűzfavesszőre (Santjéhez fordulva), te meg, lányom, tartsd a hamut az arca előtt.

Santje (Jakab arca elé tartja a hamut).

Torti néni: Így ni, most aztán mondd utánam, kiesi szolgám:

Itt állok e fán [irod. nyelv.]

És nézem ezt a fát,

És nézek a zöld erdőn át;

Így tűnjön el rólam,

Láz és fájdalom gyorsan.

Atya Őristen,

Megváltó Fiúisten,

Szentlélek Őristen. Amen.

(Torti néni előlről kezdi, Jakab morogva, kelletlenül folytatja.

A ráolvasás után szája elé tartja a poharat.)

Torti néni: Most aztán kortyonként igyál. De aztán vigyázz, kilenc kortyot kell innod a pohárból, de úgy, hogy a kilencedik kortyra a pohár üres legyen! Megértettél? No, kezd el, kicscselédem!

Jakab (szájához emeli a poharat, de rögtön kiköpi és krákog):

Pfuj! Az ördögbe is, de rossz ez a víz! (lelép a fűzfavesszőről és haragosan ellöki Torti nénit) Hagyjanak engem békén, én nem csinállok ilyen marhaságot, ilyen komédiát!

Mina: Dehát, gyermekem! Hogy tehetsz ilyet! A Torti néni csak jót akar neked, ő csak segíteni akar rajtad, és te ilyen goromba vagy hozzá!

Bina: Ugye, iszol egy kicsit?

Jakab (mérgesen): Nem iszom, nem iszom, nem, nem, nem! Hagyjanak engem békén, én nem csinállok ilyen marhaságot!

Mindannyian: (körülvesszik Jakabot, le akarják csillapítani, összevissza mondogatják): De Jakab, hogy lehetsz ilyen... igyál csak, egészségesnek kell lenned... legyen eszed... stb.

Jakab: (haragos mozdulattal): Most aztán elhallgassatok, mert úgy közétek csapok, hogy egyszerre a padlón találjátok magatokat! Hagyjatok engem békén, százszor mondtam már! ... Ez a vén boszorkány meg rögtön tűnjön el, mert majd megmutatom neki, hogy lehet söprű nélkül repülni!

Torti néni: (ijedten kimenekül a középső ajtón).

Jakab: Hát nem értitek, hogy elegendem van mindenkől... én úgy el vagyok keseredve, hogy mindenre képes vagyok... értitek, mindenre!

(Santje a jobb oldali, Bina a bal oldali ajtó felé menekül.)

Jakab (mind nagyobb izgalommal): Tűnjetek el... senki se a közelemben!... adok én nektek (fölemeli a fűzfavesszőt)... agyon verlek benneteket... török-zúzok... gyilkolok... mindenre képes vagyok... török-zúzok... gyilkolok... (a többiek is gyorsan eltűnnek balra, Jakab pedig már ordítva rohagál körül dührohámában): mindenkit agyon verek, aki csak hozzám ér... aki csak egyet is szól... török... gyilkolok!...

10. jelenet.

Jakab, Hilda. [csak Hilda irod. ny., Jakab dialektus]

Hilda (Jakab végszavára jelenik meg a középső ajtón át, nevetve).

Jakab (hadonászó keze lehanyatlík, bambán rábámul.)

Szenteleky Kornél a Jakab álma c. operett szereplőivel

Szenteleky Kornél a Jakab álma c. operett szereplőivel

Jelenet a Jakab álma c. operettből

Az operett szereplői

Linu): Ha, wer is krank? Wer is krank?

Linu): To ter Tu hots so im Kop.

Er is net ganz rein.

Jakob: Mir fehlt karnix, losnt
mich kich Will weggschmeißen)

Tantje (fört ihn züwint): bleib nö-
re Jakob, los nöre, tass die Tortiköt tr e
pisje pro icht! Fleicht helfte.

Jakob (nach einiger Zögerung): Ha,
mir is recht, awr nöre k'schwoint!

Tortiköt: Köln't tapr e Wälderholz, e
kleins Maulporenaäst, e kläs Wasser, wöms
klut ninschmeist.

Linu. Müm (linkt ab.)

Tortiköt (triggelt zü Jakob, legt ihn
gent auf sinen Arm, in d' stänfält liew,
sem auf sinen Arm, in d' stänfält liew,
mult die stänfält d' stänfält züm Fiebelkinn
waschent. Man wascht folgender Art.)

Linu): Na, wer is krank? Wer is krank?

Linu): To ter kü hots so im Kopf.

Er is net ganz rein.

Jakob: Mir fehlt karnix, losnt
mich kich Will ungygfang)

Tantje (fört ijer güwilt): Bleib nö-
re Jakob, los nöre, tass die Tortiköt tr e
pisje pro icht! Fleicht helfte.

Jakob (auf seiner Zügnung): Na,
mir is recht, awr nöre kischwint!

Tortiköt: Könt tapr e Welyholz, e
klens Maulporenaot, e Kläs Wassr, wims
klist ninschmeist.

Linu, Müm (linkt ab.)

Tortiköt (triggelt zu Jakob, legt ijer
Hand auf seinen Kopf und starrt auf
seine auf seinem Kopf, unterdessen
malt hier starrt ijer Gesicht zum Fickeln
verwandelt. Man merkt folgende Worte:

Hilda: Nos, mi az? Tán csak nem fenyeget életveszély? ... Csak nem akar fejbevágni azzal a darab fával?

Jakab (hirtelen térdre rogy, eldobja a faágat): Bocsásson meg, bocsásson meg!

Hilda: Előttem ne térdeljen, Jakab. Beszélgessünk egymással szépen és okosan.

Jakab (feláll).

Hilda: Tulajdonképpen azért jöttem, hogy magával beszéljek.

(leülnek. Szünet után):

Megkaptam a levelét Jakab, és nagyon sajnálom, de magának is be kell látnia, hogy mi nem illünk egymáshoz. El kell engem felednie és szépen vissza kell térnie a maga kedves kicsi Santjéhez, akit kiválasztottak a maga számára... A te utad nem az én utam, és az én utam nem a te utad... Ezért a legjobb lesz, ha elfeled engem!

Jakab (síró hangon): Persze, mert én csak egy szegény parasztlegény vagyok, azért nem kellek magának... Mert ha én báró vagy herceg lennék, ha nekem sok pénzem és vagyonom lenne! De így aztán csak félre löknek engem, nem kellek magának, ezért nem lehet nekem Hilda kisasszonyom... Csak egy kissé könnyörüljön rajtam! (sír).

Hilda: Értsük meg egymást, Jakab! Mi nem lehetünk egymásé, mi nem érthetjük meg egymást sohasem, nekünk széjjel kell maradnunk. Én hiszem, hogy még megtalálhatja a boldogságát!

(zene)

Hilda: Ne sírjon Jakab, és ne haragudjék rám, de én mást nem mondhatok!

(énekelve):

Hilda:

Belölünk sohasem lesz pár,

Hiába is vár minket oltár!

Mindig idegenként,

Sohasem barátként:

Ez a zord igazság!

(ének végefelé Hilda lassan kimegy a középső ajtón, Jakab lógó fejjel ül az asztalnál. A zene végeztével hangos robajjal bejön a középső ajtón az orvos, Bine, Mina, jobbról Santje, balról Hannes és Juri.)

11. jelenet

Jakab, orvos, Mina, Bina, Santje, Hannes, Juri, [orvos irod. ny.]

Orvos: (táskával): No, hol az a beteg, hadd lássuk a beteget! (Jakabhoz megy) Na, mi a baj? Felizgattad magad egy kissé?

Jakab (észre sem veszi őket, mereven néz maga elé).

Orvos: Mutasd csak a nyelvedet!

Jakab (nem reagál).

Orvos: No, mutasd már!

Mina (igen gyengéden): Nohát, kisflam, mutasd már a nyelved a doktor bácsinak.

Orvos: Na, nézzük hát a szemedet! (megnézi a szemét) Így, aztán az idegeidet (kalapáccsal Jakab térdére üt): Ahá, itt a baj! --- (előre jön, a többiek körülveszik). A gyerek igen ideges, könnyen felizgatja magát. Idegbeteg.

Hannes: Veszélyes ez a baj?

Mina: Tán még bele is hal?

Santje: Elveszti tán az eszt?

Juri: Csak nem lesz ütődött?

Orvos: Még nem tudom, mivé fejlődhet. Lehetséges a kolera is...

Mindnyájan: Juj!

Orvos: Tífusz...

Mindnyájan: Borzasztó!

Orvos: Agyhártyagyulladás...

Mind: Juj!

Orvos: Szívbjaj...

Mind: Borzasztó!

Orvos: Vérbjaj!

Mind: Juj!

Orvos: Vesebjaj...

Mind: Juj!

Orvos: Torokgyík...

Mind: Borzasztó!

Orvos: Lehet, hogy semmi sem lesz belőle!
(általános bögés)
Énekelve:
[irod. nyelv.]

Mina: Mi történik az én fiammal?

Hannes: Szavát sem hallom a fülemmel.

Juri: Szétveri még becses fejét.

Mina, Bina, Santje: Jakab! Jakab!

Juri, Hannes, orvos: Segíts, segíts, ó, Istenem!

Mina, Bina, Santje: Óh, mert nagy a veszedelem!

Mind: (a doktor nélkül):
Doktor urat kérjük!
Segítsen hát nekünk!
Jaj, Istenem, jaj, Istenem, jaj, Istenem!

Orvos: A betegség nem nagyon veszélyes.

Hannes, Mina:
A fiunk hallgat, de nem mert kényes!
Segítsen, gyógyítson, csodát tegyen,
Fiunknak ismét jókedve legyen!

Orvos (ismét prózában): Én azt teszem, amit ebben az esetben tenni lehet. Injekciót adok neki és remélem, az majd segít rajta. Csak semmi ijedelem... (leteszi táskáját az asztalra, előkészít mindent az injekcióhoz).
(énekelve):

Santje: Mi lesz hát majd velem, egyedül?

Juri: Sorsod nem nézzük részvétlenül.
 Hannes: Nincsen a fejében nyugalom!
 Mina, Bina, Santje: Lehet ennél nagyobb borzalom!
 Juri, Hannes, orvos: Segíts, segíts, ó, Istenem!
 Mina, Bina, Santje: Óh, mert nagy a veszedelem!
 Mind (orvos nélkül):
 Doktor urat kérjük!
 Segítsen hát nekünk!
 Jaj, Isten, jaj, Istenem, jaj, Istenem!
 (zene tovább szól)
 Orvos (miközben már mindent előkészített): Nyugalom, nyugalom!
 Rögtön beoltom és a beteg hamarosan könnyebben érzi magát.
 Hajtsák csak föl az inge ujját.
 Mina, Hannes (fölhajtják).
 Bina: Jaj, ezt én nem nézhetem, rosszul leszek tőle.
 Jakab (egykedvűen tűr mindent).
 Orvos (közben végez az injekcióval): No..., így, így... most aztán
 hagyják békén, el fog aludni.
 Jakab (fejét az asztalra hajtja).
 Orvos: Pár órát majd alszik, utána remélhetőleg frissen és egészségesen
 ébred. (közben összepakol, menni akar).
 Mina: Jobb lenne tán, ha ágyba fektetnénk, mégsem való, hogy
 az asztalnál aludjon.
 Orvos: Hagyják csak nyugodtan az asztalnál. Ha megrázzák, ismét föl-
 izgathatja magát. Legjobb ezért, ha itt hagyják. Menjenek csak
 csendben ki és hagyják magára.
 (Az orvos közepén, a többiek lábujjhegyen baloldalon el. Rövid szünet).

12. jelenet

Jakab egyedül.

Jakab (mozdulatlanul ül lehajtott fővel és csak akkor emeli lassan a
 fejét, amikor megszólal a zongora [dialektus]): Zongorázik... ah,
 de szépen játszik... (vágyakozva) Hilda (sugárzó szemmel)
 egyetlen Hildám (kissé fölemelkedik, majd ismét visszaesik) nem
 tudom, mi van velem... milyen szépen játszik... Ha én báró
 lehetnék... Ha én nagy úr lehetnék, fehér lovon jönnék érte...
 szép ruhám lenne... fején meg menyasszonyi fátyol... milyen
 szép lakodalmunk lenne... csupa miniszter, herceg és gróf...
 lenne szép nagy házunk... óh, ha én báró lehetnék... (fejét
 mellére ejti, zongora tovább szól).

13. jelenet

Jakab, álmolepkék.

Jöbbről, balról és középről álmolepkék jönnek be, kezükben színes
 fátylakkal és a zene ütemére táncolnak. Először körben, majd az asztal
 körül lejtene, a fátylakkal betakarva az alvó Jakab fejét. Akkor hir-

telen elsőtől a színpad, a zongora azonban tovább szól. A zene végeztével a nézőtér megvilágosodik, a közönség előtt azonban összehúzott függöny.

II. FELVONÁS

[Az egész felvonás irod. nyelven]

Gazdag aranyozással díszített előkelő terem. Hátral és kétoldalt ajtók. A sarkokban virágárványok ezüstvázakkal. Függönyök. Baloldalt kis asztal díszes terítővel, ugyanazon a helyen mint az első felvonásban.

1. jelenet

Lakáj, Jakab, Hilda, Bine, Santje, Juri, Kurt, Orvos, Marhafő miniszterelnök. A színpad üres. Kivülről nászinduló hallatszik.

Kórus (énekli a nászindulót):

Treulich geführt
Ziehet dahin,
Wo euch der Segen der Liebe bewahr,
Siegreicher Mut
Minne gewinn
Eint euch in Treue zum seligsten Paar;
Streiter der Tugend
Schreite voran,
Zierde der Jugend
Schreite voran!
Rauschenden Festes,
Seid nun entronnen!
Wonne des Herzens
Sei euch gewonnen! (Mendelsohn nászindulója).

Lakáj: (az ének utolsó hangjainál nagy sietséggel bejön... Prózában):
Helyet, helyet kérek! Jön a nászmenet! Öméltósága a báró úr és a neje érkeznek az esküvőről. Helyet, helyet kérek!
(közben tovább szól a zene. Megérkezik a menet. Elöl Jakab frakkban, karján Hilda menyasszonyi ruhában. A vendégek között Bine néni, Santje, Juri, Kurt, Orvos, estélyi ruhában gazdagon kitüntetésekkkel).

Folytatódik a nászinduló:

Düftender Raum
Zur Liebe geschmückt,
Nehm euch nun auf
Dem Glanze entrückt. (majd előlről a 6. sor végéig).

Lakáj: (az ének végén előlép, meghajol Jakab előtt és jelenti):
Marhafő miniszterelnök úr öméltósága kíván szólni.

Jakab (bólint a fejével).

Lakáj (visszalép, a zene halkán szól tovább).

Miniszterelnök (előlép): Méltóságos Uraim! Engedjék meg, hogy ezen a jeles napon, ebben az emelkedett hangulatú órában köszöntsem Öméltóságát és ifjú párját. Nemesak a magam nevében, hanem az egész főváros, az egész ország, sőt az egész világ nevében teszem ezt, és kívánom, hogy a nagy Úristen az előkelő ifjú párt számos évekig éltesse országunk, népünk, az egész világ javára! Éljenek!

Kórus: Éljenek soká, éljenek soká!

Lakáj (előlép): Vízfő gróf úr, az egészségügyi miniszter óhajt szólni. (visszalép).

Orvos: Nagyméltóságú uram! (dadogva) csoccs-odálnnom kkkkel nnnemes szszívét, hhhatalmmmas lelkét... Öööön nanagyon jól vvvválasztott bbáró úr, bbár az ön fffelessége eeegyszerű ppppaplány.

A közönség köhécsel.

Orvos: eeegyszerű ttttiszteletes lánnnnya.

A közönség sorában kínos köhécselés és mozgolódás.

Jakab: Elég!... Tovább!

Orvos: Éljenek soká! (megszeppenve hátralép).

Lakáj (előlép): Borfő báró, a zenei ügyek minisztere kíván szólni (hátralép).

Juri (előlép): Nagyméltóságú Uram! A közmondás azt tartja, hogy három öröme van az életnek: bor, nóta, nő. Ön most a középsőt választotta, a nőt. Azonban higgye el méltóságod, hogy nem jól kezdett. Jobban tette volna, ha betartja az eredeti sorrendet. Első helyen van a bor, s csak utána jön a nő. Borral kellett volna kezdenie! Látja, én a borral kezdtem és azzal is fogom befejezni!...

Jakab: Elég!

Lakáj (előlép): Öexcellenciája, Ménfő földművelésügyi miniszter úr kíván szólni (visszalép).

Ménfő: Mélyen tisztelt báró úr! Mint földművelésügyi miniszternek az a fő gondom, hogy az ország állatállományáról gondoskodjam, hogy az állatállományt gyarapítsam, hogy minél tökéletesebb mintaállatokat neveljek, hogy mind több szép lova, ökre és marhája legyen országunknak. Ezek a gondolatok jutnak most eszembe, hogy kézenfekvőek itt is a szaporodás és nevelés lehetőségei.

Jakab: Elég, elég! (Hildával balra el).

Gyenge éljenzés.

A lakáj középén megy ki, a vendégek szabadon sétálgatnak és sutognak.

Bina (Santjéhez): Olyan nevetségesnek tűnik nekem ez az esküvő. Az üdvözlő beszédek is nevetségesek voltak. Mintha ki akarták volna gúnyolni az ifjú párt.

Santje: De az ifjú pár is oly komikus, oly ügyetlen, oly gátlásos. És hozzá még nem is egymáshoz illők. Nem találja Ön is ezt így, grófnő?

Bina: Ph, éppenséggel eltalálta, hercegnő!

Orvos (Jurihoz): Ez a báró egy közönséges paraszt. Sohasem hallottam még, hogy valaki félbeszakítsa a szónokot. Ez parasztság!

Ménfő: Költői hasonlattal kezdtem, igazi költői képpel és ez sem tetszett neki.

Juri: Tökéletesen igazad van. Közönséges paraszt! Utódott! Jó lenne utánanézni, rendben van-e bárói kinevezése. Hátha szélhámos és mi egyszerűen bedőlünk neki.

2. jelenet

Előbbie, Jakab.

Jakab (balról): Nos, hogy érzik magukat, Hölgyeim és Uraim?

Miniszter: Köszönjük, kitünően, pompásan. Azonban, báró úr, ön olyan letörtnek látszik. Tán csak nem érzi magát rosszul?

Jakab: De igen. Az előbb olyan kínos volt...

Miniszter: Igen, igen, egy kis tapintatlanság. Szíveskedjék megbocsátani, báró úr. A szónokok másként gondolták, de a báró úr nem szíveskedett őket végighallgatni.

Jakab: Én azonban nagyon boldog voltam ma. Nem is hiszi, kedves, Szalmafő herceg, mily epedve vártam ezt a napot, hogy Hilda a feleségem legyen. Hatalmas harcokat kellett vívnom, sőt, egyszerűen úgy látszott, hogy Hilda nem is lehet a nejem.

Miniszterelnök: Hogy értem ezt? Nagyméltóságod felesége, persze, persze... egyszerű családból származik.

Jakab: Nem is hiszik, mekkora nehézségek álltak utunkba. Az örömtől szinte felkiáltottam, amikor végül is ott álltunk az oltár előtt és fogadtuk a püspök áldását. Végre, végre! akartam kiáltani. Végre enyém lettél! Végre elértem vágyamat, elérhetetlennek tűnő vágyamat. Egy pillanatra azt hittem, álom az egész (homlokát dörzsöli)... valóban álmodnék?... Olyan különös minden...

Miniszterelnök: Engedje meg báró úr, hogy bemutassam önnek Fullánknyelv grófnőt (Binére mutat).

Jakab (kizökkenve álomszerű magatartásából, ismét természetes hangon): Örvendek! A grófnő azonban igen ismerősnek tűnik.

Bina: Nem tudom, találkoztunk-e valaha. Ön teljesen idegen a számomra, báró úr.

Jakab: Hol tetszett születni, grófnő?

Bina: Itt, a fővárosban. De miért méltóztatik kérdezni?

Jakab: Mert... előzőleg... nem élt véletlenül vidéken?

Bina (sértődötten): Nem, én mindig a fővárosban tartózkodtam.

Jakab: És hogy hívják önt, grófnő?

Bina: Klotild. De miért ez az indiszkrét vallatás?

Jakab: Nem hívták önt azelőtt Filippinának, illetve röviden Binnának?

Bina: (idegesen) De báró úr! Az ön kérdései egyenesen komikusak!

Ha Klotild a nevem, hogy lehettem előzőleg Filippina!

Jakab: Csak azért kérdelem, mert volt egy vidéki asszony ismerősöm, aki megszólalásig hasonlít önre és akit Binának hívnak.

Bina: Uram, most aztán elég a sértegetésekből. Öseim mind grófok és bárók voltak. Engem még sohasem hasonlítottak falusi asszonyokhoz. Nem vagyok hajlandó idegentől ilyen gyanúsítgatásokat

es sértéseket eltűrni. Kérem, méltóságod, kísérjen el engem! (Hina és Miniszterelnök el).

Borfő (utánuk megy).

Juri és a doktor (az előtérben állnak, figyelik Jakabot, aki kínos helyzetben van és ráncolja a homlokát).

Juri (az Orvoshoz): Valami itt nem stimmel. Azt hiszem, szélhámossal van dolgunk. Egyáltalában nem hasonlít egy báróhoz. Azt hiszem, nincs rendben a bárósága.

Doktor: Rögtön megtudjuk, hányadán is állunk. Próbáljunk csak elbeszélgetni vele. (Mindketten Jakabhoz mennek)

Doktor: Mondja csak, igen tisztelt báró úr, hol is tetszett születni?

Jakab: Hol is születtem? ... hát nem is tudom... olyan összevissza kavardott minden bennem...

Orvos: És, ha szabad kérdenem, hol neveledett? Melyik egyetemre járt? Oxfordban vagy a Sorbonne-on?

Jakab (szórakozottan): Igen, igen, sorban, sorban jártam!

Orvos: (sértődötten) No, de kérem! Hagyjon már föl izléstelen tréfaival (jobbra elmennek).

Jakab (gyermekes gúnnyal) Tréfa, brufa, buta, be! (kiölti a nyelvét).

Juri: Ez vagy bolond, vagy nálunknál is ostobább. Majd meglátjuk.

Jakab: Halló, doktor, fáj a fejem.

Orvos: Pardon, nem vagyok doktor, hanem Vizfő gróf, egészségügyi miniszter.

Jakab: De kérem, ne színészkedjék. Ön egy közönséges falusi orvos. Nagyon jól ismerem önt.

Orvos (levegő után kapkodva): Micsoda sértés! Majd még számolunk ezért! (jobbra el).

A vendégek a következő beszélgetés alatt lassan eltávoznak.

Juri (bizalmasan): Látom, valami baj van a fejével. Megszakítja beszédünket, durván tréfálgozik velünk, arisztokratákkal, nem érti a francia szavakat... Uram, önnél valami nincs rendben. Agybaj — nagy baj! Az ön helyében rögtön orvoshoz mennék és megoperáltatnám magam.

Jakab: Én — operáltassam magam? Még mit nem!

Juri: Egyszerűen levágnám a fejemet. Ma már nem kell szükségképpen fejjel járni. Fejetlenül is egészen jól meg lehet lenni. Látja, én is gyakran elveszítem fejemet, napokig nem találom, és mégis miniszter vagyok!

Jakab (döbbszönten végignézi): Ön miniszter? Vajon milyen miniszter?

Juri (öntudatosan): Zenei ügyek minisztere. Báró Borfő, zenei ügyek minisztere.

Jakab (fejéhez kap): Persze! Most már emlékszem. Űgye, ön azon a húzó-vonón játszik?

Juri: De báró úr, mi az a húzó-vonó?

Jakab: Hát a harmonika! Húzd meg, ereszd meg! (utánozza a harmonikát).

Juri: Fenébe is! Ilyen paraszt szerszámot kezembe se veszek!

Jakab: Ugyan már, ne színeszkedjék! Örök életében ezen jütszott. (bizalmasan): Te vagy ám a Krautwurst Juri! Megismerlek a vörös orrodról.

Juri (hevesen): Uram! Úgy látszik, egészen megőrült! Tanácsolom, menjen a bolondok házába, ahonnan kiszabadult (sértődötten jobbra el).

A vendégek közben egészen eltűnnek.

3. jelenet

Jakab, majd később Santje.

Jakab: Istenem, mi van velem? Megőrültem vagy álmodok? Ki vagyok hát valójában? Báró? És hol vagyok? Melyik városban? Melyik országban? És kik ezek a rosszindulatú emberek köröttem? Honnan kerültem ide... Oh... (fejéhez kap).

Santje (balról jön és át akar menni a színpadon).

Jakab (Santjéhez): Megbocsásson, hogy leállítom, de kissé szórakozott vagyok... Elfeledtem, hol is vagyok. Megmondaná, kérem, hogy kinek a házában vagyok.

Santje (csodálkozik): De ez egy komikus kérdés! Az ön saját palotájában vagyunk. Ezt nem tudja, báró úr?

Jakab: Fáj a fejem és kissé zavaros vagyok. Kérem, ne haragudjék rám. Nem emlékszem a múltamra, arra sem emlékszem, hogy hol is találkoztunk mi tulajdonképpen.

Santje: Sehol sem, báró úr. Én önt sohasem láttam. Csak vendég vagyok itt, de sohasem volt szerencsém önnel találkozni. (leülnek).

Jakab: Nekem mégis az az érzésem, hogy már régtől ismerjük egymást. Talán mégis találkoztunk... talán egy másik világban... ne haragudjék, hogy így beszélek, de magam sem tudom, mi történik velem...

Santje (sajnálkozva): Nem haragszom, inkább sajnálom önt. Úgy látom, hogy ez a társaság nemigen kedveli önt; inkább kigúnyolják.

Jakab (megragadja kezét, melegen): Köszönöm ezeket az őszinte, jószavakat. Ön igen tetszik nekem. Főleg annyi gúny és megvetés után. Olyan nagyon szerencsétlen vagyok!

Santje: Ön nem tartozik ezek közé: önt itt senki sem szereti. Megértem önt, mert én is hasonló helyzetben vagyok. Én is idegenül érzem magam... engem sem szeret senki... senki... (szünet)

Jakab: De én szeretem önt (melegen megcsókolja kezét). Szeretem önt, mert olyan jó hozzám, mert megért engem, mert vigasztal engem (meg akarja ölelni).

Santje: De báró Úr! Úgy látszik elfelejti, hogy éppen most vezette hitvesét az oltár elé. Most van a lakodalma!

Jakab (Santja kezére hajtja fejét).

Santje: Báró úr! De kérem, báró úr!

Jakab: Feleségem nem szeret engem. Én tudom, én érzem ezt! Ő is csak kigúnyol engem, nevet rajtam, akár a többiek! Oly szívesen

visszaesniálnám ezt az elhumarkodott lépést; oly szívesen kérem, ne nevéssen ki, ha önnel köthetnék házasságot!

Santje: Most már túl késő! Mi már nem lehetünk egy pár!
(zene)

Santje: Még megtalálhatja a boldogságát, bennem azonban sohasem a párját.

(ének)

Belőlünk már sohasem lesz pár,

Hiába is vár minket az oltár.

Mindig idegenként,

Sohasem barátként:

Ez a zord igazság.

Te mész jobbra én meg balra,

Boldogságunk összezúzva!

Higyjünk, bízzunk egykor talán,

Mégis, mégis, ránk talál!

(Az ének után melodráma)

Santje (középen ki akar menni).

Jakab: Kérem, kérem, maradjon még!

Santje: Nem lehet! Búcsúznunk kell! Isten vele (középen el).

Jakab (egy ideig csalódottan nézi, majd hirtelen utána iramlik).

4. jelenet

Kurt, Miniszterelnök (jobbról)

Kurt: Szörnyű ez a vendéglátás! Sehol sem találni a házigazdát, hidegek és ízetlenek az ételek. Szörnyű, egyenesen szörnyű.

Miniszterelnök: Teljesen igaza van, ifjú barátom. Úgy látszik, mégis van valami abban, amit bent suttognak, hogy nem is valódi báró. Egyáltalában szeretném tudni, hogy is került közénk! (mindketten tovább beszélnek).

5. jelenet

Előbbie, Juri, Orvos, Ménfő jobbról jönnek.

Juri: Szörnyű íze van a bornak. No, ilyen ócska lőrét még sohasem ittam. Szerettem volna áttérni a sörre, de az meg keserű. El kell itt veszni a szomjúságtól.

Ménfő: A hús ehetetlen. Mintha csupa 50 éves marhát vágta volna.

Orvos: Halálra unom magam. Úgy látom, ma már nem lesz pohárköszöntő. Ha pedig én nem jöhetek sorra, akkor minek is vagyok itt. De hol is a kijárat?

Juri: Igazad van, kolléga úr. Menjünk el. Keressünk egy jó mulatóhelyet, ott kellemesebben szórakozunk (a többi úrhoz): Uraim, velünk tartanak?

Kurt, Miniszterelnök, Ménfő: Hova? Hova?

Juri: A bárba. Itt olyan unalmas.

Miniszterelnök: Mégis, jó lenne várni még egy keveset. Mégsem illik oly korán elmenni.

Kurt: Csináljuk meg itt a bárt. Kérem, foglaljanak helyet, uraim.
(megnyomja a villanycsengőt).

6. jelenet

Előbbie, lakáj (középen jön).

Kurt (a lakájhoz): Kérem, hozzon likőrt és cigarettát.

Lakáj (meghajítja magát és el).

Kurt: Így ni, uraim, kérem, tegyék magukat kényelembe (eloítja a kis-
asztal lámpáját, kellemes félhomály lesz).

Lakáj (likőrt, cigarettát hoz, asztalra teszi és el).

(zene)

Kurt (tölt): Így ni, uraim, és most a füstfelhők illatában képzeljük ma-
gunkat a bárban.

(suttogás, érzéki zene).

Mind (tetszés szerinti mulatóhelyi slágert énekelnek).

7. jelenet

Előbbie, Bina.

Bina: (jobbról): De, uraim, mit csinálnak itt?

Kurt: Bárban vagyunk. Kérem, grófnő asszony, tartson velünk.

Juri (föláll): Grófnő asszony, fölkerhetem egy shimmyre?

(táncolnak, lassan balra el).

8. jelenet

Előbbie, Santje és két idegen hölgy jobbról.

Santje és a két idegen hölgy a tánc vége felé jelennek meg. A minisz-
terelnök, Orvos és Ménfő táncra kéri fel őket. Utána balra el.

Kurt marad egyedül, cigarettázik, a zene halkán tovább szól.

9. jelenet

Kurt, Hilda.

Hilda (barlról jön)

Kurt: (fölugrik, megölelik egymást) Édesem! Oly rég várlak! Hol
voltál?

Hilda: Át kellett öltöznöm. Most azonban itt vagyok és a tied vagyok!

Kurt: Szeretsz?

Hilda: Nagyon!

Kurt: De most más asszonya vagy.

Hilda: Ennek ellenére téged szeretlek és csak téged. Kényszerből men-
tem ehhez a hülyéhez! A mi szerelmünkön azonban ez semmit
sem változtat. Az uram ostoba tökfő, ügyetlen, félszeg, slampos
paraszt. Remélem, nem leszel rá féltékeny?

Kurt: Nem, nem; és nagyon szeretlek (likőrt tölt). Tetszik?

Hilda: Igen (emeli poharát). Éljen a szerelem!

Kurt: A mi hű szerelmünk!

(isznak).

10. jelenet

Előbbiek, Jakab.

Kurt és Hilda (hosszú csókban elmerülve állnak).

Jakab: (ökölbeszorult kézzel akar az ölelkező párra rárontani, feleúton azonban megáll).

Kurt (a csók után, anélkül, hogy körülnézne): A férjed itt áll a hátunk mögött.

Hilda: Mi közöm hozzá. Ne törődj vele. Szeressük egymást. Beszéljünk franciául, ezt nem érti a hülye.

Kurt: Eh bien! Il feut vous dire que je vous très aime, madame!

Hilda: Je vous aime, monsieur! Ilvous aime toujours de tout mon voieur!
(mindketten jobbra lassan el).

11. jelenet

Jakab, egyedül.

Jakab (fenyegetve rázza öklét): Már az első nap, már az esküvőn, már a lakodalomkor... megcsal! Nem szeret. Kinevet! Gyűlöl! Megvet. Miért is vettem el, hisz tudtam, hogy nem szeret, hisz tudtam, hogy nem illünk egymáshoz. Miért is gondoltam, hogy a mennyország öröme virrad rám, mikor a pokol, a legsötétebb pokol kínja kezdődik számomra. Jaj, hogy is menekülhetnék innét! (balra el).

12. jelenet

Hilda, Miniszterelnök, Orvos, Juri, Ménfő.

Hilda (hangos nevetéssel jön jobbról, ölelkezve szeretőjével; megrohamozzák, kérik táncra.)

Miniszterelnök: Csak egy rövid polkára.

Orvos: Csak egy hosszú valcerra!

Juri: Csak a legszebb shimmyre!

Ménfő: Csak a legújabb jávára!

Hilda (nevet): Uraim, az isten szerelmére, tartsunk sorrendet! Egyszerre mégsem táncolhatok mind a négy úrral. Tartsunk egy szép sorrendet!

Miniszterelnök: Én kértem fel elsőnek!

Orvos: Én kértem fel legszebben!
(érthetetlen közbeeső zajok)

Hilda: Tudják mit, uraim? Legjobb lesz, ha kiszámoljuk, mint gyermekkorunkban tettük a sorrendnél. Jó lesz?

Mind: Bravo, bravo!
(ének)

Hilda:
Csak semmi zaj, csak semmi móka,
Most jön Hilda kiszámolója.

Mind:
Csak semmi zaj, csak semmi móka,
Jőjjön Hilda kiszámolója!

Én meg te és Müller tinója,
Te vagy Müller számárcsikója! (A miniszterelnökre mutatnak).
Te az első, veled kezdtük el,
A második jól figyeljen fel!
Én meg te és Müller tinója,
Te vagy Müller számárcsikója! (Az orvosra mutatnak).
Így, az iá, ez lennél most te,
Induljunk hát a tánckörökbe! (Kurtról Vizfőre mutat).
Veled!

Vizfő miniszterelnök: Bizony, velem!

Hilda: Csak pár lépés polkát!

Vizfő miniszterelnök: Igen, igen, jó, jó (táncolnak).

Orvos, Juri, Ménfő:

Vizfő uram, halja kérem,
Mért táncolnak már oly régen,
Hárman várunk itt a sorra,
Térjen hát meg, nyugalomra!

Hilda: Most jön a második!

Orvos: Jelen!

Hilda: Ó, én szegény áldozat!

Mind: Na, na, na, na!

Hilda: Felhívom szíves figyelmét,
Figyelje jobban lépését!

Orvos: Ah, ah, ah, ah, ah.

Mind: Hah, ha, hah, ha, ha!

Hilda:

No, de kérem, ily sértődött
Férfi még meg nem lepődött!

Orvos: Na ja, na ja, na ja!

Összes férfi:

Mit egy nem tud, a gátlástul,
Megtesszük mi, csoportostul!

Hilda: Táncoljon hát mindenki így!

Mind: Megértettük! Csak így! Csak így!

Orvos: Túl gyorsan megy! Ne így, ne így!

Összes férfi:

Mit nem tud egy, a gátlástul,
Megtesszük mi, csoportostul.
Hol a lóláb,
Vígan tovább,
Véred pezsdül
Ella hopp, ella hopp, ella hopp!
Így sikerül!

(megismétlik az éneket, a miniszterelnököt Ménfő, az orvost Juri
váltja fel. Tánc után lerogynak a székbe.)

Orvos: Jaj, a lábam!

Ménfő: Úgy vagyok, mint ökör a vágóhídon!

Miniszterelnök: Jaj, a reumám!

Hilda: Nem kell még arra gondolni.

Miniszterelnök: Mire gondoljak?

(többiek cinkosan köhécselnek).

Hilda: Gondoljon arra, milyen szép is volt ifjú korában.

13. jelenet

Előbbiek, Bina, vendégek (lassanként jönnek be, jobbról).

Bina (fölteszi lorgnonját): Jaj, de szép a menyasszony? De mikor járjuk már a menyasszonytáncot?

Orvos: Már kitáncoltuk magunkat a menyasszonnyal! (köhécsel).

Miniszterelnök: Köszönöm, de én már többet nem táncolok. Nem tesz jót a vesémnek.

Bina: Uraim, de hisz nem önökről van szó, hanem a vőlegény és a menyasszony táncáról; az első táncról; a megnyitó táncról. A vendégek türelmetlenül várják.

Vendégek (össze-vissza): Igen, igen, a menyasszonytáncot kérjük... akarjuk látni, Mi lesz vele?

Hilda: Istenem, az egész tánc nem oly sürgős és fontos most. Nincs is kedvem hozzá.

(ideges mozgolódás a vendégseregben).

Hilda: Egyébként sincs itt a vőlegény.

Bina: Hát nem vicces? A vőlegény hiányzik (mozgolódás).

Orvos: Vicces egészében minden ezen az esküvőn.

Vendégek: Akarjuk látni a táncot... Hol a vőlegény?... Ez mégiscsak különös!

Kurt (előlép): Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! Kérem, lenne egy ajánlatom.

Vendégek: Halljuk, halljuk!

Kurt: Míg elő nem jön a vőlegény és meg nem kezdődik a menyasszonytánc, bemutatnánk a legújabb táncot, a jávát.

Bina: Hallatlan — a menyasszonytánc előtt másik táncot járn!

Hilda: Jó, tetszik az ötlet. Táncoljuk a jávát (a vendégek összesúgnak).

Kurt: Fölkérhetem!

(énekelve)

Kurt:

Figyeljék hát, újítunk,
Foxtrotot nem táncolunk,
Tangót is már hol látni?

Hilda:

Ki járja a mazurkát,
Vagy a valcert, mint párját?
Messze tűnt el a shimmy!

Kurt:

Jávát járjunk, ez a fő!
Most ez az előkelő!
Jól tudja ezt mindenki.

Kórus:

Jáva most a szenzáció,
Ezért van minden húhó!
(refrén)

Mindketten:

Oh, a jáva, a jáva,
Mind járja ki nem gyáva.
Jáva nélkül, gondolom,
Nem lehet meg bálszezon.
Szökkenj egyet jobbra hát,
Aztán egyet balra át,
Mint szerelmes kecskepár,
Párizs, London és Sztapár,
Bécs és Szivác ebből áll!

Kórus:

Jáva most a szenzáció,
Ezért van minden hűhó.
(táncolnak).

14. jelenet

Előbbie, Jakab.

Jakab (a tánc utolsó taktusánál balról jön).

Vendégek: Nini, itt a vőlegény! Itt a vőlegény!

Bina: Lássuk a menyasszonytáncot.

Jakab (előlép, meghajol Hilda előtt): Fölkérhetem!

Hilda (Kurt mellett áll): Köszönöm, nem táncolok többet. Fáradt
vagyok.

Vendégek (fejcsóválva csodálkoznak).

Jakab: De kérem, a menyasszonytáncot!

Hilda: Köszönöm, éppen most jártam el a menyasszonytáncot.

Jakab: De kérem, tán én lennék a vőlegény.

Hilda: Lehet, hogy ön ezt hiszi, de ez nem is oly biztos. Végül is, én
nem ismerem önt.

(csodálkoznak, nevetnek)

(énekelve)

(: Jaj, de izgi, jaj de fura,

Minek vagyunk ma tanúja;

Jót kacagunk és nevetünk,

De megy tovább történetünk:)

(Melodráma)

Hilda: Végül is, azt sem tudom, hogy ön igazi báró-e?

Orvos: Bizony, nagyon gyanús a bárósága.

Jakab (lógó fejjel, megalázottan áll a gúnyolódók és csúfolódók
között).

15. jelenet

Előbbie, lakáj.

Lakáj (a középső ajtón jön): Kérem, báró úr, két paraszt várakozik
kint, egy parasztférfi és egy parasztasszony, és mindenképpen
önnek akarnak beszélni.

(énekelve)

(: Jaj, de izgi, jaj, de fura,
Minek vagyunk ma tanúja;
Jót kacagunk és nevetünk,
De megy tovább történetünk:)
(melodráma).

Jakab (fölemeli fejét): Ezeket a parasztokat kergesd el Semmi közöm
a parasztokhoz. Elvégre báró vagyok!

Vendégek (csodálkoznak).

Lakáj (el).

Jakab: Igenis! Báró vagyok. Apám, anyám, nagyapám, minden őszám
báró és gróf volt (mellére csap, majd még idegesebben). Igenis,
báró vagyok! És most kérdezem önöket, ki mer még kételkedni?
Ki merészel továbbra is megvetni engem?

Vendégek (elnémulnak, Jakab ura a helyzetnek).

Orvos (köhécselve, alázatosan megszólal): Megkövetem báró urat, én
semmit sem szoltam. De azért is, amit nem mondtam, a legalázato-
sabban bocsánatot kérek.

Jakab: Igen, igen, jó, jó, megbocsátok.

16. jelenet

Előbbie, lakáj.

Lakáj (ismét középről): Báró úr, kérem, ezek a parasztok igen szemte-
lenek és erőszakosak. Mindenképpen be akarnak jönni.

Jakab (energikusan): Nem megmondtam, dobd ki őket. Megértetted!

Lakáj: Igen, báró úr, de ők állítják, hogy itt a helyük a lakodalomban.
Azt mondják, hogy ők a báró úr szülei.

Jakab (fölordít, majd összeomlik): Micsoda, az én szüleim!

Vendégek (izgatottan): A szülei? Hát parasztok a szülei?
(énekelve)

Kórus:

Ha, ha, ha, ha,
Ez a kolosszális!
Ha, ha, ha, ha,
Ez fenomenális!
Botrány, botrány,
Szóljatok lányok.
Botrány, botrány,
Kik a parasztok!
Ha, ha, ha, ha,
Ez a kolosszális,
Ha, ha, ha, ha,
Ez fenomenális.

Többen (a középső ajtóhoz sietnek): Dobjuk ki a parasztokat! Szemte-
len parasztjai. Micsoda szégyen!

17. jelenet

Előbbiek, Hannes, Mina.

Hannes és Mina legyőzik a lakáj ellenállását, paraszti ruhában, esernyővel stb. megjelennek a középső ajtón. Először tanácstalanul, tétován néznek körül, nem tudják, melyik a fiuk, amint azonban fölismerik Jakabot, hozzárohannak.

Mina: Jakab, édes fiam, Jakab (átöleli).

Hannes: Édes, egyetlen fiam.

Mina: Hát mért nem hívtál meg minket a lakodalmadba? Azért, mert oly szegény parasztnépek vagyunk, mégiscsak a szüleid lennénk! Hát nem igaz?

Vendégek (megvető orrfintorokkal nézik a két parasztot).

Bina: (fölteszi lorgnonját).

Kurt: (fölteszi a monokliját).
(egyesek befogják orrukat).

Hilda: No, szép báró maga! Így néznek ki a báró úr szülei?

Haha! Szégyelje magát! Nagy szélhámos (balra el).

Orvos: Nem mondtam mindig, hogy nincs rendben a bárósága? Maga csaló! Szégyelje magát! (balra el).

Juri: Amint a bort megkóstoltam, rögtön mondtam, hogy egy igazi bárónak nem lehet ilyen ócska bora.

Bina (magán kívül): De kérem, kedves Borfő báró, legyen kedves, és vezessen ki innét! Nem bírom ezt az istállószagot!

Juri: (kivezeti Binát balra)
(közben eltűnnek az összes vendégek.)

Hannes (Bina után köp): Én se tudom elviselni ezt a bűdös úri szagot. De mond, hogy kerültél ebbe az úri társaságba?

Jakab (megtörve): Mert szerelmes voltam.

Mina: És megtagadtad paraszt szüleidet?

Hannes: Hát most láttad, hogy kinevetnek és kicsúfolnak! Köllött ez neked?

Jakab (térdreesik előttük): Bocsássonak meg! Bocsássonak meg!

Mina: Legalább tudod most, kik az urak, legalább megismerted őket.

Jakab (fölszall).

Mina: De meg kell hagynom, hogy az úri ruha nem áll rosszul rajtad. Igaz, Hannes? Olyan vagy benne mint egy báró.

Hannes: Ugyan már, olyan rajta, mint tehénen a nyakkendő.

Jakab: Istenem, olyan szerencsétlen vagyok. Azt hittem, elnyertem életem boldogságát; azt hittem, boldogabb nem is lehetek, most meg a világ legszerencsétlenebb embere lettem.

(leülnek, Jakab az asztalhoz)
(ének)

Jakab:
Oly szörnyű, oly sötét a sorsom,
Mások kacaját mért is látom?
Emészt a fájdalom, a bánat,
Könnyes szememből kínom árad.

Halál, halál, csak téged várunk!
(zokogva törölgeti szemét).

Hannes, Mina:

Oly szörnyű, oly sötét a sorsunk,
Mások kacaját mért is látjuk?
Emészt a fájdalom, a bánat,
Könnyes szemünkből kínunk árad.
Halál, halál, csak téged várunk!
(a zene tovább szól).

Hannes (föláll): No, most igazán látom, hogy nem jókor jöttünk. Mondtam, ugye, hogy ne menjünk oda, ahova nem hívtak (Minához). De te erővel csak jönni akartál. Most aztán, nesze neked!

Mina: Ki gondolta volna, hogy nem szívesen látnak minket a fiunk lakodalmán? Ki gondolta volna, hogy lenézi majd a szegény parasztszülőket? (sírnak).

Hannes: No, itt igazán fölöslegesek vagyunk. Itt csak bajt csináltunk. Itt senki sem örült nekünk, senki se mondja, hogy maradjunk... Gyerünk innen!
(mindketten középen el).

18. jelenet

Jakab, majd Santje.

Jakab: (Ismét lógatja fejét. Ismét valcert játszik a zenekar. Kissé föl-emeli fejét.) Mindez a Hilda miatt van... Azt hittem, hogy elértem a boldogságot... s most mekkorát csalódtam... csalódtam... Kigúnyoltak... kinevettek... ismételten... Megvetettem szüleimet... ismételten... Becsaptál... kigúnyoltál...

(halk ének):

Szívesen csókoltam volna lábad nyomát,
Érted adtam volna e világ vagyonát,
És mégis, mégis, te engem nem szerettél!

Santje (lassan jön, figyeli Jakabot, aki csendesen sírdogál, az ének dallamára ingatja fejét.) Ne sírj, ne sírj... ismét rendben lesz minden (középen lassan el).

Jakab (fejét kicsit felemeli s csodálkozva, bámulva néz az eltűnő Santje után).

A zene végeztével
F ü g g ö n y.

III. FELVONÁS

A színpad egészen sötét. Zongora, mint az első felvonás végén. Lassan világosság és ugyanaz a szín, mint az első felvonásban.

1. jelenet

Jakab, álompillangók.

Jakab (Jakab ugyanabban a helyzetben, mint az 1. felvonás végén, az álompillangók szárnyával betakarva).

Alompillangók (minden oldalról belibbennek, leveszik Jakab fejéről a lepelt és rövid tánc után visszavonulnak).

2. *jelenet*

[dialektus]

Santje (jobbról lassan bejön, Jakabhoz megy, megdörzsöli homlokát):
Ne sírj, ne sírj... minden rendbe jön (középen el).

Jakab (kissé fölemeli fejét, kábultan, csodálkozva néz utána, majd ismét leejti fejét).
(a zene elhallgat).

3. *jelenet*

Jakab, Mina, Bina, Hannes.

Jakab (alszik, a többiek óvatosan jönnek balról).

Bina (suttogva): Ébren van már?

Mina (valamivel közelebb megy, megnézi Jakabot majd suttogja):

Még nem, nem.

Bina: De ennyi ideig aludni! Istenem, Istenem, ennek nem jó vége lesz!

Hannes: Már öt órája alszik egyfolytában. Tán föl sem fog ébredni?

Mina (sírva, de még mindig suttogva): Istenem, ő szenved! Az én fiam meghal, sosem ébred föl!

Hannes: Ne sírj, meglátod fölébred, ha előbb nem, hát a föltámadáskor.

Bina: Azt hiszem, ha fölébred, sohasem jön rendbe a feje. Azt hiszem, kicsit mindig hibás lesz. És ez nagy baj lesz!

Hannes: Ugyan már! Hiba nélkül senki sincs! Egyik a lábára, másik a karjára, harmadik a derekára, negyedik a mellére, ötödik a nyakára, hatodik a fejére...

Mina: Mért legyen pont a mi Jakabunk ilyen?

Bina: Legrosszabb a fejbaj! Ha valaki sánta, az semmi, ha valaki bandzsál, az se semmi, ha valaki kövér, az se baj, de ha valaki fejbajos, az nem mindegy, az nagyon nagy baj! Azt hiszem, legjobb lesz, ha a Santjémnek másik legényt keresek.

Mina: Az isten szerelmére, csak nem hozod ránk ezt a szégyent, Bina! Az egész falu tudja, hogy összekerülnek, mit fognak majd mondani! Istenem, mit gondolsz... a világ...!

Hannes: Na és, hol fogunk megint találni valakit a fiunknak? Ki adja hozzá a lányát, amikor mindenki tudja, hogy már vőlegény volt! Mindenki kérdezné, mért hagyta ott a Santje, mi volt az oka?

Bina: Jó, jó, de én nem adom a lányomat olyannak, aki úrilányba szerelmes. Ki az ördög hallott már ilyet! Egy szegény parasztlegény egy gazdag úrilányba! Ilyet józan ésszel nem tehet meg. Nincs más, mint hogy megzavarodott. A doktor százszor is olthatja az ilyet, ami egyszer a fejbe került, az ott is marad!

Mina: Az isten szerelmére, Bina, ne tedd velünk ezt a szégyent! Mit szól hozzá a világ! Istenem... (sír).

Hannes (magában): Ha tudnám, hogy másik lányt kapunk, nem is bánám. Menjenek szét isten hírével! Hátha gazdagabb lányt kapnánk. Csak tudnám biztosan...

Bina: Mért nem veszi el a kisasszonyt, ha annyira szereti? Mért nem esküszik meg a Hilda kisasszonnyal?

Mina: (sírva) Csak gúnyold az én szegény, árva fiacskámat!

Hannes (beletüzesedve a gondolatába, büszkén): Na és... ki tudja, hátha el is veszi a kisasszonyt. Hátha olyan finom úriember lesz, aki... ilyen izét tesz az egyik szemére (mutatja), olyan, aki a disznó-ólhoz is automobilon jár, hogy megnézzze, elég kövérek-e a hízók. Mért is ne! Sokkal furább dolgok is történtek már a világon, ilyen is megeshet! Hallottam már sokkal nagyobb csodákról.

Mina: Ugyan, eredj már, mit fantáziázol össze-vissza.

Bina: Azt hiszem, te is kezdesz olyan raplis lenni, mint a fiad. Ezeket a képzelődéseket biztos tőled örökölte, ezeket a bolondos gondolatokat!

(kopognak)

Hannes: Tessék!

4. jelenet

[Az orvos irodalmi nyelven]

Előbbie, orvos (középről).

Orvos: Jó napot!

Mind: Jó napot!

Orvos: No, mi van a betegünkkel? Jobban van már?

Hannes: Ugyan már, doktor úr, azóta egyfolytában alszik.

Orvos: No, akkor talán fölfrissülve és megnyugodva felébred majd. Nézzük csak (Jakabhoz megy, megrázza a vállát): Hé, Jakab, ébredj már!

Jakab (álmosan fölnéz, aztán hirtelen fölugrik, fenyegetőzve áll meg az orvos előtt): Hagyjon engem elmenni, maga Vízfej, vagy hogy is hívják, különben úgy odavágok, hogy szétlapul. Csak gúnyolódik és nevet rajtam, és teszi a szépet a feleségemnek... (némi vonakodás után körülveszik a többiek).

Mina: De Jakab, meg vagy te bolondulva?

Hannes: De, fiam, hisz ez a doktor bácsi!

Bina: Nem mondtam, hogy így marad, hogy nem gyógyul ki a feje!

Orvos: Semmi baj! Álmában beszél, de hamarosan észhez tér. (Jakabhoz, hangosan) Ki vagyok én? Megismersz?

Jakab (szemét dörzsölgetve, szégyenkezve): Istenem, doktor úr, ne haragudjon, valamit álmodtam, kicsit dühös voltam, de rögtön észhez térek.

Orvos: Emlékszel rá, mi történt veled?

Jakab: Igen, igen, egészen jól emlékszem. Maga beoltott engem és én rögtön elaludtam itt az asztalnál. Mindjárt elaludtam és álmodtam. Nagyon sokat álmodtam!

Mina: Mit álmodtál, édes fiam?

Jakab: Mindenfélét össze-vissza... És mindenféle népekről... Mind-egyiket láttam álmomban.

Mina: No, meséld csak, hogy volt?

Jakab: Majd később. (Körülnéz) A Santje nincs itt?

Hannes: Nem tudom, hol van. De az előbb még itt volt.

Bina: (harapósan): A Santje nem fogja egész nap várni, hogy majd egyszer ránézz. És... a Santje mindig kaphat ilyen fiút, mint te vagy, olyat, aki szegény paraszt létére kisasszonyba szerelmes! (oldalt) No, most legalább megmondtam neki!

Mina: De Bina, kérlek téged, hagyd békén ezt a szegény fiút, nem ártott ez semmit a Santjének.

Bina: (harapósan): Ez éppen a baj, hogy semmit sem tesz vele, hogy nem törődik vele. A táncba se viszi és sosem néz rá. És ha egymással vannak, úgy unatkozik mellette, mintha már húsz éve házasok lennének!

Orvos: Ugyan már, ne izgassák föl a szegény gyereket! Örüljenek, hogy végre megnyugodott. Mindjárt fölírok egy orvosságot; ebből vegyen be étkezés után háromszor egy evőkanállal (leül, fölírja a receptet, aztán) Megértettek? Háromszor naponta, étkezés után, egy teli evőkanállal! Nem teli kávéskanállal, nem teli merő kanállal, hanem... .

Mind (egyszerre): Evőkanállal!

Orvos: És nem étkezés előtt, nem étkezés alatt, hanem, hanem...

Mind (egyszerre): Étkezés után!

Orvos: Tehát, jól megértették! Napjában háromszor, étkezés után, teli evőkanállal! Ettől megnyugszanak az idegei. (Indul). No, agyó!

Mind: Agyó!

Orvos (az ajtóból visszafordul): Elfelejtettem megmondani, hogy az orvosságot a száján adják be, ne máshol!

Hannes és Mina: Ne féljen, tudjuk jól!

Orvos (indul): No, agyó, agyó! (a középről ismét visszafordul): Az ám, még csak azt akarom mondani, hogy a fizetségről ne feledkezzenek meg, nehogy újévre a végrehajtót kelljen küldenem!

Hannes és Mina: Ne féljen, fizetni fogunk!

Orvos (el).

Mina: No, most már, mondd el fiam, mit álmodtál?

Jakab: Jaj, nagyon sokat mesélhetnék. Össze-vissza álmodtam szépet és csúnyát, szomorút és vidámat.

Orvos (ismét visszajön): Még azt is elfelejtettem mondani, hogy használat előtt jól rázzák föl, de az orvosságot, ne a beteget!

Hannes és Mina: Ne féljen, nem feledjük el.

Orvos: No, akkor agyó!

Mind: Agyó!

Hannes: Isten vele, a közeli viszontlátásig!

Mina: No, meséld most már, kisfiam, kiket láttál álmodban, milyennek láttad őket? Olyan kíváncsi vagyok mindenre!

Bina: Én nem is vagyok kíváncsi! Tudom biztosan, hogy Hilda kisasszonyról álmodott! Vagy nem igaz?

Jakab: De, óróla is!

Bina: Nos, hát nem megmondtam! Mindig csak órá gondol!

Jakab: Másra is gondolok!

Mina: Naggyerünk fiata, majd bent elmeséled, miről álmodtál (balra indulnak).
Jakab: Rögtön, mama, még csak a Santjét megkeresem, akkor mehetünk.
Bina: Mit akar most egyszerre Santjével? (ő is balra indul) Előbb rá se akart nézni! Érthetetlen!
Mina, Hannes, Bina, (balra el).

4. jelenet

[Hilda irodalmi nyelven]

Jakab, Hilda

Jakab (a jobboldali ajtóhoz megy és kiszól): Santje, Santje! (visszajön)
Nincs itt... Pedig oly szívesen beszélnek velem! Oly szívesen jóvá tennék mindent, minden hibámat! Talán kint van (a középső ajtóhoz megy).

Hilda: (ebben a pillanatban megjelenik a középső ajtóban, teniszruhában, ütővel).

Jakab: Ah, Hilda kisasszony!

Hilda: (mosolyogva) No, most nem akar agyonverni a fűzfaággal!

Jakab: (csendesesen, elfogódva): Akkor sem akartam, de fölmérgeztettek, fölizgattak azzal az ízéléssel...

Hilda: És most már megnyugodott? Nem haragszik már?

Jakab: Most már megnyugodtam. Aludtam egy keveset és most már sokkal jobb. Most már másként látom a világot.

Hilda: Tán már nem is szeret engem?

Jakab: Dehogynem! Magát muszáj szeretni, hisz oly szép mint az ég anyala. Dehát maga nagyon kegyetlen, mert nem akar viszont-szeretni. Még csak nem is szánakozik rajtam. És most már látom, hogy a szerelmem ostobaság.

Hilda: De mi van magával, Jakab? Nem ismerem magára!

Jakab: Az előbb sok mindenről álmodtam... magáról is, És az álom meggyőzött arról, hogy ostobaság volt arról álmodoznom, hogy a maga férje lehetek. Hogy ostobaság volt arra gondolnom, hogy nagy úr, báró leszek, ha maga az én feleségem lesz. Most az álom után látom, hogy az egész értelmetlen ostobaság volt. A báróság, a nagyuraság nem nekem való, és maga sem való hozzám.

Hilda: Igazán örülök, hogy ilyen szépen belátja ezt. Higyje el, nagyon kellemetlen volt az egész nekem. Nem vagyok én olyan kegyetlen és durva, mint ahogy maga gondolja. És ha mindketten egy véleményen vagyunk, akkor együtt énekelhetjük, hogy belőlünk sohasem lesz egy pár (mindketten nevetnek).

(Ének)

[irod. nyelven]

Belőlünk már sohasem lesz pár,

Hiába is vár minket az oltár.

Mindig idegenként,

Sohasem barátként:

Ez a zord igazság.

Én mék jobbra, te méssz balra,

Boldogságunk összefűzve!
Higgyünk, bizzunk, egykor talán,
Mégis, mégis ránk talál! (ez ének végén kezét fognak, Jakab
lassan jobbra, Hilda középre)

6. jelenet

[Hilda, Kurt — irod. nyelven]

Kurt teniszruhában, ütővel, akkor jön be középben, amikor Hilda odaér): Mindenfelé kerestem magát. Lesz valami a tenisz-partiból?

Hilda: Természetesen! Éppen oda igyekeztem. Csak valamit el kellett még intéznem.

Kurt: Nézze, Hilda, én nem akarok nevetséges lenni azzal, hogy féltékeny legyek erre az ostoba parasztra, de nyíltan meg kell mondanom, nem tetszik nekem, hogy ennyit jár ide.

Hilda: Hallgasson rám, Kurt! Én nem koketálni járok ide.

Ez a fiú belémszeretett és az lett a rögeszméje, hogy feleségül vesz. Irgalmatlanul visszautasítottam a szerelmét. Kegyetlenül. Részvétlenül néztem a kínlódását. Nehezemre esett, de elértem a célomat. Rettenetesen kiábrándult belőlem a kegyetlenségem miatt. Talán sikerül visszavezetnem a menyasszonyához, ahhoz a kedves parasztlányhoz, akit miattam el akart hagyni. Tehát azért jöttem ide annyit, hogy megalapozzam egy ifjú pár boldogságát.

Kurt: Bocsásson meg, Hilda, most értem a dolgot. De miért akarja csak (hangsúllyal) ennek az ifjú párnak a boldogságát megalapozni. (rövid szünet) Tudja jól, mióta szeretem magát, teljes szívemből, teljes lelkemből! Most is azért jöttem magához, hogy lássam és végül is megkérdezzem, akar-e a feleségem lenni?

Hilda (zavarban: Ah... hogy is kérdezhet ilyet? Nem is merek magára nézni (arca elé tartja az ütőt). Otthon még semmit sem mondtam... előbb a mamával kell erről beszélnem... és... akkor... magának is kell vele beszélni.

Kurt: És akkor?

Hilda: És akkor... akkor... majd akkor...

Kurt: De mikor lehet majd?

Hilda: Csak türelem, Kurt, majd eljön az ideje!
(énekelve):

Kurt:

Szerelmem most már megvallhatom,
Szívemben nincs többé fájdalom.
Szeretem — csak magát kívánom!

Hilda:

Szívből köszönöm e vallomást,
Mondjak hát én is egy kellemest:
Halja meg hát: nem mondok nemet.
(refrén):

Kurt:

O, Hilda, Hildegard,
Je demande un regard,
Oh, Hilda, öné a szívem!

Hilda:

Igy most már két szívem van nekem,
S e kincset magának köszönöm.

Mindketten:

Egy meg egy az most egy pár,
Oly jó ezt tudni most már.
Két sudár fenyő a szélben,
Úgy lépdelünk kéz a kézben,
A cél int, s mi addig megyünk:
Míg férj s feleség nem leszünk!

Hilda:

Szerelem az élet rugója
Ki ne lenne ennek tudója;
Írva van: higgy, remélj, és szeress!

Kurt:

Ne gondoljon senki rosszra,
Így vagyunk mi elgondolva:
Két szerelmes, szép gerlepár!
(refrén éneklik, táncolnak).

7. jelenet

Jakab és Santje (jobbról). [dialektusban]

Santje (kisírt szemmel): Én megbocsátok neked, és elfeledem az egészet, én nem bántalak a Hildáért, de nem tudom, mit szól majd mindehhez a mama.

Jakab: Dehát mért?... Ő akarta legjobban, hogy összekerüljünk!

Santje: Persze, akarta, de most már nem akarja. Attól fél, hogy valami megmarad a fejedben ezekből a buta gondolatokból. Éppen most mondta...

Jakab: Mit mondott?

Santje: Azt mondta... (elkezd sírni)... azt mondta... hogy nem mehetek hozzád (bőg).

Jakab (izgatottan): Dehát mért... Talán másik legényt talált?

Santje: (tovább zokog) Igen, igen... a Szamárfi Johannt... Azt mondja, ahhoz kell mennem... mert annak... annak 5 holddal több földje van.

Jakab (izgatottan): Na, itt aztán megáll az eszem! Ehhez a címeres ökörhöz kell menned, ahhoz, aki a nevét se tudja leírni, ehhez a taknyos tátott szájúhoz adnának hozzá? No... de ilyet!

Santje: Mondtam én ezt neki... de ő azt mondta, hogy inkább tátottszájú legyen, mint betegfejű (sír. Szünet) Na és... mégiscsak 5 holddal többje van.

Jakab: És te nem mondtad neki, hogy azt nem akarod, hogy azt nem szereted.

Hilda: Persze, hogy megmondtam. Dehát nagyon jól tudod, hogy milyen az én anyám. (sir).

Jakab: Hát most mit tegyünk?

8. jelenet

— Előbbiek, Hannes. [dialektusban]

Hannes (balról): No, mi az? Szétváltatok már? (bizalmasan odafordul Jakabhoz) Na és, hogy állsz a Hilda kisasszonnyal?

Jakab (kissé idegesen): De most szó sincs a Hilda kisasszonyról! Mi (Santjára mutat) nem akarunk szétválni, mi össze akarunk kerülni. De újabb komplikációk vannak.

Hannes (csalódottan): Jé, hát te el akarod venni Santjét?

Jakab: El bizony!

Hannes: No, nézd csak... Én már azt hittem, hogy úrilányt kapok, akinek nem 20 szoknya van, hanem csak egy, de az is olyan, mintha nem lenne.

Santje (sírva): Hát maga is azt akarja, Hannes fetter, hogy a Szamárfi Johannahoz, ahhoz a tátott szájúhoz menjek?

Hannes: Nem, lányom, nem én! Szeretlek én téged, szívesen látlak téged menyemnek. Ha nem lehet a Hilda kisasszony, jó leszél te a fiamnak... mert hát nősülnie kell... nősülnie kell...

Jakab: Nősülni kell, nősülni kell... mi is így gondoljuk, csakhát a Bine néni másként gondolja!

Hannes: Nem tud az semmit! Miért gondolja ő másként? Csak ti ne féljetek, és minden rendben lesz! És figyeljetek csak, adok én a házasságtokhoz egy jó tanácsot.

(énekli):

[irod. nyelven]

Házasodni egyszer kell,

Lehet kétszer, háromszor.

Házasodni mily öröm,

Földdel, pénzzel, gondolom!

Santje: Férj és feleség leszünk!

Jakab:

Senki sem lakik velünk,

Feledünk gondot és bajt!

Mind: Esküvő!

Jakab: Gyönyörű!

Isten veled, világ!

Hannes:

Vigyázz, te hordd a kalapot!

Az asszony pedig hallgasson!

Ó, házasodni olyan jó,

Ne várakozzál te bohó!

Mindnyájan:

Esküvő, esküvő,

Ah, házasság,

Rózsás kötelék!

Leszünk mi még boldogok,
Nevet velünk majd az égbolt,
Leszünk mi még boldogok,
Derül velünk majd a nap s az égbolt.

Hannes:

Jön majd a sok tél és nyár,
Velük ám gyerek is jár!
Sok keserűség érhet,
A házasság nem ének!

Santje; Jakab:

Jaj, jaj, jaj, esküdni nem baj!

Hannes:

Ha nem is élsz tejjel-vajjal!

Jakab, Santje:

Szerencséd lesz a pároddal!

Mind:

Esküvő, esküvő!

Jakab:

Szívét adja a nő,
Mindenben ez a fő!

Hannes (Jakabhoz):

Énrám nézz, az apádra,
Meglásd, nem lesz károdra!
Tudom, mi a házasság:
Öröm, béke, vigasság!
(éneklük a refrént, táncolnak).

Jakab (Hanneshoz [dialektusban]): De most aztán mondja meg, mit tegyünk? ... Bine néni nem akarja hozzám adni a lányát. Inkább a Szamárfi Johannhoz adná, az ökörhöz, a tátott szájúhoz ... Van ez olyan mint én?

Santje: Nem, nem, de öt holddal több földje van.

Hannes (vakarja a fejét): Ha nem lenne az az 5 hold föld, akkor könnyen menne minden ... De így is majd menni fog ... Azt hiszem, legjobb lenne, ha semmit sem szólnánk a dologról, mintha semmit sem tudnánk arról, hogy mit akar tenni. Ha valamit nagyon akarunk, annak ő akkor biztos a fordítottját akarja — ha meg hallgatunk, akkor biztos semmit sem tesz. Majd meglátjuk ... Hisz jó asszony ő ...

Jakab: Igazi, nemes lélek!

Hannes: Úgy van: igazi kucurai nemes lélek, aki kétszer ment oda, ahol Isten a nyelvet osztogatta!

9. jelenet

Előbbie, Bine, Mine (balról).

Mina: No, mi az, Jakab! Megtaláltad Santjét?

Jakab: Persze hogy meg! Tudtam, hogy nélkülem unatkozik.

Bina (oldalt): Mit jelentsen ez? Hogy-hogy ez egyszerre ennyire udvarias lett?

Mina: No nézd csak, lányom, te sírtál? Vörösek a szemeld!

Hannes (sietve tiltakozik): Dehogyis, dehogyis! Kint nagyon fújt a szél, és belefújta a homokot a szemébe. Ugye, lányom?

Santje (mosolyog).

Jakab: Bizony, kint fúj a szél, azért is jöttünk be. Megmondtam Santjének, hogy jöjjünk be, mert még megfázhat kint (nevet és szerelmesen nézi Santjét).

Bina: (oldalt, csodálkozva): Hogy ez egyszerre így aggódjon ezért a lányért? Nem tudom, mit is gondoljak?

Mina: No, gyerekem, most már együtt vagyunk, mond el hát, mit álmodtál? Olyan kíváncsi vagyok rá!

Hannes: Bizony, mond el, mit álmodtál az injekció után?

Jakab: Na, nem bánom, elmondom (leül középen, a többiek köréje)
Azt álmodtam, hogy nagy úr voltam, báró, és lakodalmat tartottam...

Bina (epésen): És, természetesen, a Hilda kisasszony volt a menyasszony!

Jakab: Persze, Bina néni, de ez csak a kezdet volt. A végén mégse ő lett a feleségem.

Hannes: És közben?

Jakab: Mondtam már, hogy báró voltam, de mindenki látta már az elején, hogy nem vagyok igazi báró. A lakodalmon csupa nagy úr volt, miniszterek, grófok, bárók, de azok mind látták rajtam, hogy én csak egy szegény paraszt vagyok... Kigúnyoltak, kinevettek. Nem tudtam, mit mondjak, franciául sem tudtam... Úgy álltam ott, mint számár a templom előtt.
(mindannyian nevetnek, Jakab is nevet, majd jókedvűen éneklik):
[irodalmi nyelven]
Jaj, de izgi, jaj de fura,
Minek vagyunk ma tanúja;
Jót kacagunk és nevetünk,
De megy tovább történetünk.

Jakab: Ott volt a doktor bácsi is, ő volt a miniszter. Azt hiszem, Vízfejnek hívták (mindannyian nevetnek).

Jakab: Meg a Krautwurst Juri is ott volt, ő is miniszter volt, vagy mi az ördög. Borfőnek hívták (még jobbat nevetnek).

Hannes: Jó név, éppen ráillik.

Bina (nevetve): Aztár én nem voltam ott?

Jakab (nevetve): De bizony, maga is ott volt, Bina néni! Ráadásul a shimmyt táncolták a Krautwurst Jurival (nagy nevetés).

Bina (bele zuhan egy székbe, előre-hátra hajlik a nevetéstől): Na, de ilyet! Ilyesmit összeálmodni!
(ének)
Jaj, de izgi, jaj de fura,
Minek vagyunk ma tanúja;
Jót kacagunk és nevetünk,
De megy tovább történetünk.

Mina: Na, és, kisfiam, ki volt még ott?

Jakab (komolyra vált): Maguk is ott voltak, anyám, de parasztruhába öltözve. És amikor a finom vendégek látták, hogy a szüleim pa-

rasztok, kigúnyoltak, kinevettek és egy szálly elmentek. De egy szóval se tartóztattam őket. Valaki aztán odajött és megeirógatta a homlokomat.

Mind: És ki volt az a valaki?

Jakab: A Santje!

Santje (elpirul, tetszik neki).

Jakab (főáll, odamegy Santjéhez): Santje volt egyedül jó hozzám. Amikor aztán fölébredtem, mindent másként láttam. Láttam, hogy Santje mellett a helyem. Az álom megtanított arra, hogy ne legyek más, hogy ne akarjak urak közé menni, nem való az nekem. Láttam, hogy Santje mellett van a helyem (Egymáshoz símulnak).

Hannes: No, ez pont úgy van, mint egykor Jakab létrája az Ószövetségben. Az is eltévedt, aztán álmodott, s mikor fölébredt, mindjárt tudta, hova menjen és mit tegyen.

Bina: És ha ismét jönnek a bolond gondolatok, ha megint elkezd raplizni?

Jakab: Ne féljen, Bina néni, ennek vége! Az álom egészen kigyógyított engem. Egészen másként érzem magam, mintha újjászülettem volna!

10. jelenet

Előbbie, Juri [dialektusban]

Juri: (kopog az ajtón).

Hannes: Azt hiszem, valaki kopogott.

Juri (ismét kopog).

Hannes, Mina: Tessék!

Juri: (a középső ajtón bedugja fejét).

Hannes: No, nem mersz bejönni?

Juri (még mindig az ajtóban): Jó, jövök... ha a Mina néni már kisöpörte a szobát?

Mina (nevetve): Gyere, ne félj. Már kisöprögettem.

Juri: Nincs itt a söprű?

Mina: Nincs itt, kint van.

Juri: No, akkor bejövök (bejön). Jónapot maguknak.

Mind: Jónapot.

Juri: Na, mi van, Jakab? Kialudtad már magad? Jobban vagy?

Jakab: Ujjé, már sokkal jobban vagyok.

Hannes: Az álom egészen meggyógyította.

Juri: Álmodott?

Hannes: Bizony, nem is tudod! Te is benne voltál!

Juri: Micsoda? Hát akkor nemsokára lakodalom lesz! Lesz ám akkor zenebona, vigalom, ugye Hannes?

Hannes: Úgy bizony!

(ének [irod. nyelven])

Juri: Most aztán mindenki boldog lehet.

Hannes: Táncolhat, mulathat és bort ihat.

Juri: Húzd-vond a harmonikát, muzsikálj!

Mina: De nékem, a legszebb dal, megvallom:

Bina: Megmondom, nekem is, a nyugalom!

Jakab, Santje:

Jöjjön hát a bál,
Lakodalom áll,
Szívem egészen,
A tiéd lészen!

Hannes, Juri:

Ismét fujjuk hát,
A régi nótát,
Teljes torokkal,
És vörös borral!
(refrén)

Mind:

Jókedv az élet sava,
Vigadozva s mulatva,
Feledd el a bűt s a bajt,
Ne vess, s mondd: ha, ha, ha,
Rövid az élet, vidám rajt:
Ropd a táncot, hop-sza-sza.
(Táncra perdülnek).
F ü g g ö n y

Bori Imre

-

**FARKAS GEIZA LEVELEI
MILKÓ IZIDORHOZ**

1.

Elemér, 1927. január 25.

Tisztelt és Kedves Barátom!

Utazásomról hazatérve találtam e hó 8n kelt beccses leveledet. Valóban lekötelez a szí vesség, mellyel füzetemet elolvastad és reá nézve mindenképpen illetékes véleményedet velem közölted. Most már megvan az a megnyugvásom, hogy értekezésem legalább abból az egy szempontból, melyből megbírálni méltóztattál, alkalmas a közzétételre.

A sajtóhibákat, melyekért egy külön levelező lapon is engedelmet kértem, tehát szintén észrevetted. Ez még kisebb baj lenne, ha füzetem csupa olyan művelt és tájékozott olvasó kezébe kerülne, aminő Te vagy, akik a sajtóhibát első meglátásra a magukéból kiigazítanák és a való értelmet külön segítség nélkül is helyreállítanák. Ezeket a sajtóhibák csak egy pillanatra zavarhatnák, esetleg meg is neveltethetnék. Ám az olvasók többségét egy-egy durvább sajtóhiba végleg megfosztja a szöveg megértésétől, kiveti hangulatából. Még utazásomról küldtem a nyomdának egy hibajegyzéket kinyomtatásra; persze hazatérve nem találtam készen.

Különben még eléggé a bécsi és budapesti napok hatása alatt vagyok. Ismét elsőrendű színielőadásokat láthattam majd minden este. Budapestnek és Bécsnek most e részben egy közös — bár nem egyhangúlag elismert — slágere van: a „Játék a kastélyban” — „spiel im Schloss” Molnártól. A legnagyobb vonzó darab pedig most Bécsben a „Wien lacht wieder” melynek már függönyén is nevetnek Bécs házai, a Szt István tornya csavarodik tőle, a Károly templom két tornyával hadonászik. Budapestén pedig az „Aranyhattyú” operett, mely részben magyar személyekkel egészen Amerikában játszik és igen sok revű szerű sokadalmat nyújt. Az Urániában két kitűnő filmet láttam: a „Májá”-t, melyben méhek és más bogarak élete kerül valóságos megfigyelések alapján színre — és az „Achmed herceg kalandjait”, melyben ezeregyébli csodákat játszanak el nem emberek, hanem silhouettek, melyeken egy művész 3 évig dolgozott.

Bocsáss meg, hogy ilyen hosszan vettem igénybe becses figyelmedet. Még egyszer hálásan köszönve szívességedet, tisztelettel és szeretettel üdvözlöl hived

Farkas Gelza

2.

Elemér, 1927. március 10.

Kedves, Tisztelt Barátom!

follyó hó 7n kelt szíves leveledet örömmel megkaptam, amiként a posta alig hozhat nekem kellemesebb írást, mint amely Tőled származik.

Őszintén köszönöm, hogy új munkád előfizetése alkalmából reám is gondoltál. Mikor hatkötetes gyűjteményedet kiadtad, szinte fájt, hogy csakis mint önkéntes megrendelő juthattam hozzá, habár hiszen nem rossz a szerzőre nézve, ha ilyenek is jelentkeznek. Természetesen mindent meg fogok tenni, hogy az ív a kitüntetett határnapig elveszítse szüzi tisztaságát. Bárha nagy eredményt a magam számára remélni nem merek, mert eddig még mindenféle gyűjtésben gyengekezűnek bizonyultam, miként magad megállapítod, falumban vajmi kevés könyvrendelő akad, másutt meg bizonyára mások tarolják le előttem a vetést. De ami lehetséges lesz, meg fog történni szerény részemről is.

Tulajdonképen bocsánatkéréssel kellett volna kezdenem, azért, hogy február 7n kelt szíves leveledre eddig nem válaszoltam. Főoka ennek egészen le nem tagadható hanyagságom mellett az a kis spanyol, amelyen keresztülmentem. Remélem, Téged ez a vendég elkerült; most már én is egészen túl vagyok következményein.

Amit füzetkém sajtóhibáinak aránylagos ártatlanságáról írsz, megnyugtat, legalább ebben az irányban. A közrebocsátás a szerb kiadás bizonytalansága miatt még mindig függőben van és már egy német kiadás felől is tárgyalok. Azt már megbántam, hogy főleg költségkímélési célból megrövidítve, az irodalmi anyag legnagyobb részének mellőzésével nyomattam ki az esztetikát. Hisz nem egyedül a takarékoság és árleszállítási törekvés vezetett ebben, hanem a félelem attól, hogy az irodalmi anyagnak a főszövegbe szorítása, talpjegyzetekbe halmozása vagy egy terjedelmes függelékben adása megbonthatná a dolgozat egységét, nehezen kezelhetővé tehetné azt. Azóta egy negyedik módozat jutott eszembe, mely talán mindegyiknél célszerűbb lenne: az idézeteket és ezekhez fűzött megjegyzéseimet a főszöveg alcímei után valamivel kissébb nyomásban adni. Egyelőre késő.

Lekötelező szívességgel felajánlott erkölcsi támogatásodat a füzet közrebocsátásának idejére nagyon is kérem. A legnagyobb szükségem lesz reá a mellőzés és agyonhallgatás elleni keserves küzdelemben.

A legmelegebben üdvözlöl őszinte tisztelőd és igaz barátod

Farkas Gelza

3.

Elemér, 1927. április 28.

Kedves, Tisztelt Barátom!

Megkaptam szíves leveleidet és értesítéseidet; bocsáss meg, hogy ily elkésve válaszolok reájuk. Ennek oka adriai utazásom, melyről csak tegnap tértem vissza.

Most már az előfizetési ív visszaküldésének is megjött az ideje. Bizony nálam elég sovány az eredmény, bár még az utazásra is magammal vittem az ívet. Hiszen nem egy emberrel jöttem össze, akiknek vagy családtagjaiknak pompás írásaid elolvasása ugyanolyan élvezetet okozott volna, mint jó magamnak. De túlzottan félenk természetemnél fogva csakis azok elé voltam képes az ívet adni, akiről tudtam, hogy élvezetük elő-árnyékaként sem jelentkezik az ív láttára visszahökkenés.

Legutóbb a Spekulánét olvastam. Nagyszerűen elmulattam rajta, egyes kifejezései, mint a nagy emberek percentnáríuma, a derék hölgyre ráfogott cionizmus vicc-szótáram örök állományába mennek át. De azért nem egyszer gondolkodóba is estem, ahol Spekuláné mögül egyszerre csak Baedeker hangját hallottam meg.

Az én kis könyvem budapesti kiadása még mindig levelezés tárgya. Suboticán áruba bocsálása előtt még ki fogom kérni szíves tanácsodat. A szerb kiadás eszméjét még nem ejtették el; a németre nézve egyelőre semmi hírem.

Igaz tisztelettel, szeretettel üdvözöl

készséges híved

Farkas Geiza

4.

Elemér, 1927. május 3.

Kedves, Tisztelt Barátom!

Mult hó 30n kelt nagybecsű leveledre van szerencsém válaszolni, hogy az előfizetési ív aláírói: Dr. Gots Endre (Veliki Becskerek), Niko-litch Miklós (Veliki Becskerek), Gyertyánffy Andorné (Géra, Románia) és Dr. Farkas Geiza (Nemački Elemir, Banat, 2 pld.). Azt, hogy nem lesznek külön példányok, még elutazásom előtt megtudtam; nagyon köszönöm, hogy ily gondosan értesítesz mindenről.

Az aláírt 5 példány árát az ívvel egyidejűleg postautalvánnyal feladtam becses címedre; a kész könyveket annak idején kérlek az én címemre elküldeni; én fogom elosztani a többi aláírók között.

Igen sajnálom, hogy utazásomról hazatértemben nem tehettem Nálad eredeti kedves tervem szerint tiszteletemet, mivel éjfél felé érkeztem és már másnap reggel tovább utaztam. De reményem van arra, hogy a legközelebbi időben pótolhatom az elmulasztottat.

Igaz tisztelettel és szeretettel üdvözöl híved

Farkas Geiza

5.

Elemér, 1927. július 30.

Tisztelt Barátom!

Engedd meg, hogy „Ketten” című könyvedhez szerencsét kívánjak. A meglátásnak, beleérzésnek ily gazdag változatosságát vajmi kevés munkában találtam meg. És itt még a szerző történelmi, társadalomtani és irodalmi ismeretei előtt is csodálkozva áll meg az ember; torzítást, iróniát néhol még talál az ember, de botlásokat nem.

Hogy mindezt aránylag ily sokára írom meg Neked, ennek oka éppen könyved jósága. Nem akartam Neked addig írni róla, míg elejétől végéig el nem olvastam. Eleinte azt hittem, hogy ez hamar meg fog történni, mert hiszen a könyv mindvégig érdekes. Azonban csakhamar takarékoskodni kezdtem az értékes anyaggal, minél több időre tartogattam, osztogattam el az élvezetet.

A remek miniatűrök közül leginkább az Abbáziában 1889. és az Eckermann maradt meg emlékezetemben. Ez azonban nem jelent válogatást; ha újra kezembe veszem a kötetet, mindig az a rajz tetszik nekem legjobban, melyet éppen fellapozok.

További hasonló munkásságot kívánva üdvözöl

igaz híved és tisztelő

Farkas Geiza

6.

Elemér, 1927. december 28.

Kedves Tisztelt Barátom!

Még november 18n kelt szíves soraidat megkaptam. Azóta többször gondoltam Reád, kivált ha kulturális, irodalmi téren történt mifelénk valami.

Hiszzen sok nem történt, de nem is éppen semmi. Egy újabb Reiser-folyóirat, a „Szenzáció” megindulásáról, meg egy második becskerek-i magyar napilap halvaszületett tervéről nem beszélek. Inkább arról, hogy a közművelődési egyesület sorozatos irodalmi délutánokat készül rendezni, hiszen az első előadást Fenyves tartotta. Munkás-előadások is kezdődnek, még a szerb Narodni Univerzitet is elvileg arra az álláspontra helyezkedett, hogy kivált népies előadásában a magyar nyelvet is alkalmazásba veszi.

Csak azután minden előadó és rendező szem előtt tartsa azt az igazságot, hogy mint közönség a nép, a munkás olyan mint a gyermek. Annyiban hogy miként a gyermeknek, neki is a legjobb éppen elég jó.

Boldog új esztendőt, jó egészséggel és eredményes munkássággal kíván

tisztelő híved és barátod

Farkas Geiza

MEGJEGYZÉS

Farkas Geiza leveleit Milkó Izidornak a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében őrzött hagyatékából közöljük. Sajnos, csak egyetlen esztendőnek, az 1927-es évnék a levelei maradtak meg. Ebben az évben jelent meg Milkó Izidor: Ketten és Farkas Geiza: Mi tetszik és miért? Egy lélektani esztétika kísérlete című könyve. Milkó Izidor hagyatékában megtaláltuk a Ketten Farkas Geiza kitöltötte előfizetési ívét is. A leveleket betűhíven közöljük.

KÖNYVEKRŐL

**KAPCSOLATTÖRTÉNETI —
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK**

(*Godišnjak Matice srpske, I. — Novi Sad, 1977.*)

A Matica srpska Könyvtára évkönyve 1977-es évjellel hagyta el a sajtót. A szerkesztőség előszavából megtudjuk, hogy egy újonnan induló időszaki kiadványt kapott kézbe az olvasó. Vajdaság Központi Könyvtárának dolgozói munkaközössége huzamosabb idő óta szükségét érezte, hogy aktív részese legyen a vajdasági könyvtárügynek, hogy bekapcsolódjon egy könyvtáros szakkiadvánnyal is a társadalmi életbe, fejlessze a vajdasági könyvtártudományt.

A folyóirat koncepciója alapján a közleményeket három nagyobb témakörbe kell majd besorolni. Az első részben a Matica könyvtárának és dolgozóinak munkaeredményéről szóló évi jelentés kapna helyet. Ezek a jelentések évek múlva a könyvtár történetét kutatók számára forrásértékűek lesznek.

A Matica srpska Könyvtár nemcsak Vajdaság Központi Könyvtára, hanem törzsszolgálati funkciót is betölt. Ez utóbbi funkciójukkal indokolják a szükségességét, hogy az Évkönyv második részében rendszeresen jelentessék meg a vajdaságban élő nemzetiségi irodalom kurrens bibliográfiáját. Másmilyen bibliográfiák megjelentetését is tervezik: a vajdasági lapokban és folyóiratokban megjelent könyvtári vonatkozású cikkek bibliográfiáját, a vajdasági bibliográfiák bibliográfiáját és végül a Matica könyvtár munkatársai műveinek bibliográfiáját.

A bibliográfiák megjelentetése mindenkor hasznos művelődéstörténeti dokumentumnak számít, különösen, ha új információt közöl. Némi ismétlődések is megengedhetők, bár lehetőség szerint kerülni kellene a felesleges átfedéseket. A Jugoszláv Bibliográfiai Intézet kiadványában (Bibliografija Jugoslavije. Knjige, brošure, muzikalije) helyet kapnak ugyan a Vajdaságban megjelent különböző nyelvű kiadványok leírásai, de nem különválasztva, hanem szakok szerint a törzssanyagba olvasztva. Ezért jó kezdeményezésnek tartjuk, hogy az Évkönyvben egymás mellett látjuk majd a magyar nyelvű, a szlovák, a ruszin és román nyelvű könyvtermést.

Vajdaságban vannak már megjelenő könyvtáros szakfolyóiratok, ezért az új kiadványnak tekintetbe kell vennie a már megjelenő (és kialakult arculatú) folyóiratok tartalmát, ezek mellett tehát nem szabad

ismétlésekbe esnie. A *Bibliotekarski godišnjak Vojvodine* megjelenésének 15. évébe lépett, míg a *Savremena biblioteka*, bár elég rendszeresen jelenik meg, a VI. évfolyammal jelölte az utolsó megjelent számát (1976, 3.). Rendszeresen közöl bibliográfiákat a *Bibliotekarski godišnjak Vojvodine*, többek között a vajdasági lapokban megjelent könyvtári vonatkozású írások bibliográfiáját. Feldolgozza a Magyar Szó, a Dnevnik, Hlas L'udu, Libertatea, Ruske slovo stb. vajdasági lapok anyagát. Szemmel láthatólag ismétlődne az anyag a két kiadványban, ha nem is teljes egészében. Ezt mindenképpen el kell kerülni, hiszen mindkét kiadvány szinte azonos olvasótáborra számíthat!

A Matica Könyvtárának évkönyvében a tervek szerint tudományos és szakmunkák jelennének meg a könyvtár történetéből, gyűjteményeinek alakulásáról, vállalkozásairól stb.

A szerkesztőség együttműködésre hívja fel a tudományos kutatókat, vagyis nem zárkózik el a külső munkatársaktól. Könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok közlésére teret biztosít a külső munkatársak számára is, mintegy három ív terjedelemben.

A most megjelent évkönyv nem az előbb ismertetett elvek alapján készült. Tartalmilag eltér ettől. A 150 éves Matica srpska jubileumi ünnepségei keretében megrendezett tudományos ülésszakon elhangzott dolgozatokat teszi közzé.

A tanulmányok két nagy témakörbe csoportosíthatók:

1. Adalékok a Matica srpska Könyvtárának történetéhez — külföldi kapcsolatai és együttműködése kiemelkedő hazai tudományos intézetek könyvtáraival
2. A jugoszláviai nemzeti könyvtárak jelentősége és szerepe

Az első témakörben 7 írás látott napvilágot. Számunkra a kapcsolattörténeti tanulmányok jelentősek. Kiemelhetnénk közülük dr. Johanna Thyl: *A kötelespéldányok történetéből Ausztriában (1807—1827)* c. írását és Bor Kálmán: *A Matica srpska Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár közötti kapcsolatok története* c. munkáját. Mindkét tanulmány szerb nyelven jelent meg, vagyis úgy, ahogy a szerzők felolvasták a tudományos ülésszakon. Ezt az elvet a többi írásoknál is betartották, ezért találunk a kötetben szlovén, szlovák stb. nyelvű írás.

A Matica srpska Könyvtárának kétségkívül legértékesebb különgyűjteménye a kéziratos könyvek gyűjteménye. Veselinov Ivanka *Adalék a Matica srpska kéziratos könyvgyűjteményének történetéhez* c. tanulmánya megvilágítja a gyűjtemény kialakulásának egyes szakaszait, adatokat szolgáltató az állomány gyarapodásáról. A gyűjtemény értékét főleg a cirill betűs kéziratos könyvek növelik, az ún. „srbulja”-k. A pergamenre írt XIII—XIV. században készült kódexek könyvtörténeti szempontból is jelentősek (*Bjelopoljski odlomak apostolskog jevanđelja i apostola* vagy a XIV. század közepe táján készült *Tipik*, amelyet *Bečkerečki Tipik* cím alatt vezetnek az előző tulajdonos alapján: egy 1666-os bejegyzés azt bizonyítja, hogy a becskerekai egyház tulajdonát képezte). Mivel eleinte nem vezettek külön nyilvántartást a kéziratos könyvekről, az állomány kialakulásának fejlődéstörténete még feltárássra

vár. A jegyzőkönyvek és leltárkönyvek alapján bemutatott adalék is bizonyítja, hogy izgalmas kutatási terület a régi könyvek feltárása. Ivanka Veselinov nagy hozzáértéssel és felkészültséggel kezdte meg ezt a munkát mintegy színlézisét adva a hozzáférhető dokumentumoknak. Minden bizonnyal ez a tanulmány az évkönyv legértékesebb közleménye.

A második témakörbe tartozó 11 közleményből képet kapunk köztársaságunként a nemzeti könyvtárak szerepéről és funkcióiról. Számmunkra mégis jelentősebbek azok a tanulmányok ebből a csoportból, amelyek a vajdasági könyvtárügyre vonatkoznak és amelyek a Vajdasági Központi Könyvtár (a Matica könyvtárának) tevékenységét ismertetik.

A könyv gondolkodásra serkent — maradandó formája a civilizációnak —, s a mi öngazgatású társadalmunknak is alapvető célja, hogy a dolgozókat olvasásra, gondolkodásra, újabb ismeretek elsajátítására serkentse. A kialakulóban levő egységes könyvtári rendszer lehetővé teszi tartományunk területén, hogy a könyv eljusson a legkisebb helységekbe is, ne legyen nagy szakadék falu és város között, ne legyen akadály az olvasni vágyó dolgozók számára a falu, hogy jelen legyen a könyv mindenhol, ahol a dolgozók élnek és tevékenykednek. Ezek az alapgondolatok kísérik végig Varga László: *A könyvek és könyvtárak helyzete Vajdaságban* c. beszámolóját. Konkrét adatokkal dokumentálni lehetett volna az alaptéziseket, ez esetben dokumentum értékűvé vált volna a vajdasági könyvtárügy tanulmányozásához.

Ana Kačanski a Matica srpska könyvtárának tevékenységéről ír a többnemzetiségű társadalmi közösségben, a könyvtár állománygyarapításáról nemzetközi csere útján és a szakemberek külföldi kutatásáról, rokon intézmények látogatásáról. Ezek a külföldi kapcsolatok főleg a szomszédos országokkal valósultak meg: Magyarországgal, Romániával és Csehszlovákiával.

A vajdasági könyvtári hálózat kialakulásában nagy szerepe volt a Matica könyvtárának. 1948-ban már vállalta Vajdaság Központi Könyvtárának feladatkörét. 1955-től szakszemináriumok megszervezésével járult hozzá a vajdasági könyvtári munka fejlesztéséhez. 1960-tól a közművelődési könyvtári hálózat kiszélesítése érdekében törzskönyvtári feladattal bízták meg tartományi szinten. A törzsszolgálat egységes dokumentációt vezet a vajdasági könyvtárakról, szakszemináriumokat szervez, publikációs tevékenységet fejt ki (*Bibliotekarske novosti*) — tehát valóban részt vesz a vajdasági könyvtártudomány fejlesztésében, ahogyan azt megtudjuk Radovan Mičić: *A Matica srpska Könyvtára és a vajdasági könyvtártudomány fejlesztése* című összefoglalójából. A Matica srpska Könyvtárának szerepe (Központi Könyvtár, törzsszolgálati tevékenység) ennél több feladatot ró a munkaközösség szakembereire, ezeknek a megvalósítási lehetősége azonban anyagi és káderproblémákba ütközik. Mindemellett részben megoldhatók, ha már könyvtáros szakemberekkel együttműködve, közös vállalkozásként fejtenek ki szaktevékenységet.

A Matica srpska Könyvtárának bibliográfiai tevékenységéről Vida Zeremski írása nyújt rövid ismertetőt, amit 24 bibliográfia adatával dokumentál. A bibliográfia a nemzetközileg egységes bibliográfiai leírás

(ISBD) alkalmazásával készült, ezzel is igazolni szándékozva, hogy nem zárkózik el a haladó gyakorlattól, az új könyvtári feldolgozó munkamódszerektől.

A könyvtárban levő állománytestek közül az időszaki kiadványok különgyűjteményéről olvashatunk még az Évkönyvben és a könyvállomány megvédése érdekében kifejtett óvintézkedésekről, a könyvek restaurálásáról.

Összegezve az induló új évkönyv jelen kötetét és programtervét, mindenképpen üdvözlünk kell a Matica könyvtárosainak vállalkozását. Abban a reményben várjuk a következő számokat, hogy a jövőben rendszeresen, zökkenőmentesen fog napvilágot látni, kikristályosodott, letisztult koncepcióval és közleményeivel segíteni fogja a vajdasági kapcsolattörténeti és művelődéstörténeti kutatást nemcsak a könyvtárosok számára, hanem a tudományos kutatók számára is.

**MAGYAR
IRODALOMTÖRTÉNETI
BIBLIOGRÁFIA —
KELET-EURÓPAI
KITEKINTÉSEL**

A magyar irodalomtudomány bibliográfiájának első két kötete lényegében olyan munka, amilyen még nem született sem Magyarországon, sem a szomszédos kelet-európai országokban. Vannak *hasonló* előzményei (az I. kötet Bevezetője felsorolja a lényegesebbeket), tudunk *készülő* munkákról (például a szlovák irodalom „szótára”) és számos *részlet-bibliográfia* is napvilágot látott, ez a két kötet azonban *más* célkitűzésű, *úttörő* munka. Ezt a *más*, *úttörő* jelleget kísérvük most figyelemmel elsősorban az ismertetésünknek választott cím alapján.

„Maga a magyar irodalom azonban csak hosszú és bonyolult történeti fejlődés során különült el, vált ki a Regnum Hungariae magyarországi irodalmá'-ból, akárcsak a többi magyarországi nép önálló nemzeti irodalma. Bibliográfiánk ezért nem szorítkozik a gyakran el sem különíthető 'magyar' irodalomra, hanem — jelentékeny mértékben — a 'magyarországi' irodalom történetének a bibliográfiáját is adja. Pontosabban a 'magyarországi'-t oly mértékben dolgozza fel, amennyire az a 'magyar'-nak a kibontakoztatásában, fejlődésében részt vett, ennek szerves komponense volt.” A Bevezető most idézett sorai szabatosan fogalmaznak. Az 1945 előtti irodalomtudomány (és más társadalomtudományi diszciplínák) nem vette figyelembe, illetve nem *így* tárgyalta az ország nem magyar nyelvű nemzeti irodalmait, (Szinyei József: *Magyar írók...*; Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*), és nem jutott el a „magyarországi” fogalmának tisztázásához.

Távol áll tőlünk, hogy keveselljük a két kötet ilyen vonatkozású elméleti alapozását és eredményeit, még kevésbé, hogy számonkérjük a szomszédos nemzetek irodalomtudományi kézikönyveinek 'magyarországiságát', illetve a 'magyar' kapcsolatok adatközléseit, csupán felvetjük a kérdést: eldönthető-e egyáltalán ezen a tájon, akár a XIX. században is, hogy melyik jelentős nem magyar író „szerves komponense” vagy sem a 'magyar' irodalom, illetve melyik magyar író ugyanez a 'nem magyar' irodalmak kibontakoztatásában.

Igen gazdag és más az átnézett kiadványok jegyzéke is. A periodikumok (nem periodikák!) között találják többek között a szlovák *Bratislava*, a *Cirkevné listy*, a *Historica Slovaca*, a *Historické štúdie*, a *Historický časopis*, a *Jednotná škola*, a *Prúdy*, a *Slovenská literatúra*, a *Slovenské pohľady* (régóta nem Túrócszentmártonban jelenik meg!), és

a *Literárny archiv* (ez viszont nem cseh, és ez Mártonban jelenik meg!), a *Historica* és *Slavia* című cseh (igen hiányzik a sorból legalább a *Česká literatura*), a bukaresti *Studii, Revistă de Istorie*, a *Studii și Cercetări de Documentare și Bibliologie* című román folyóiratot (igen hiányoljuk a szerb és a horvát irodalomtudományi szaksajtót, annak ellenére, hogy a szerbhorvát kapcsolatok igen gazdag adatjegyzékekkel szerepelnek) stb. Hasonlóan új a külföldi könyvtárak anyagával kapcsolatos külföldi szakirodalom, ugyanígy a külföldi iskolázás és egyéb témák adatsorai.

A kötetek általános részének külön fejezete a „*Kapcsolatok, kölcsönhatások más irodalmakkal*”. Az I. kötetben a délszláv kapcsolatokat 7 tétel jelzi (köztük Mihovil Kombol munkája), a II. kötetben „*A magyar irodalom és a világirodalom kölcsönhatásai*” címmel ugyanez 33 tétel (5 horvát, a többi szerb vonatkozású). A román és a szlovák irodalom (helyesen) nem „kapcsolat” címszóval szerepel az I. kötetben, hiszen 1772-ig e két irodalom és a magyar között valóban nem kapcsolatokról, hanem a közös államiságból eredő együttéléstről lehet szó, nemegyszer bi- vagy trilingvis szerzők munkásságán keresztül. A II. kötetben a felvilágosodástól 1849-ig (ismét helyesen) ugyanezek az irodalmak már „kapcsolatok” címszót kaptak annak ellenére, hogy ebben a korszakban is folytatódott a korábbi együttélés, viszont a szakirodalom ezt ma már inkább kapcsolatoknak minősíti (a kérdés eldöntése nem a Bibliográfia, hanem a további, elsősorban komparatistikai kutatások feladata).

E kelet-európai kapcsolatok mindkét kötet valamennyi periodizációs fejezete végén megtalálhatók: A kezdetektől 1526-ig, az 1527—1600, az 1601—1711 és az 1712—1772 közötti hagyományos korszak-bontás mindegyikében. Az egyes nemzeti irodalmak adatainak száma változó, s jelzi az irodalomtudomány korábbi érdeklődését (amit a múltban nem mindig irodalomtudományi tényezők alakítottak), s egyben a további kutatási feladatokat is körvonalazza.

A II. kötet 1772—1849 közötti időszaka (másképp szinte lehetetlen) nem tagolódik periodizációs fejezetekre, annál szélesebb viszont a témák csoportosítása, s ezen belül ismét néhány úttörő kezdeményezés — ismertetésünk alap-szemponyjából is. Ilyen például *A rokontudományok fontosabb bibliográfiái* (a *Nemzeti bibliográfiák* között helyük lenne „szomszédaink” ilyen köteteinek is!), *A magyarországi nem magyar nyelvű irodalmak összefoglalásai* (hiányzik néhány nem magyar nyelvű összefoglalás!), *Az anyanyelvűség elvi kérdései* — utalóval a *Nyelvtudomány*, a *Nyelvi mozgalmak* és a *Nyelvújítás* című fejezetre és a *Hivatalos nyelv. Államnyelv* (a Bibliográfia itt érthetően különösen óvakodik az irodalmon, illetve irodalomtudományon kívüli adatok közlésétől, s így inkább ebben a formában is hasznos és tanulságos módszertani útmutatónak, keretnek tekinthető). A kapcsolódó tudományok a fentiek-nél is közvetlenebbül szolgálják a kelet-európai problematika komplex összehasonlító irodalomtörténeti alapjainak megteremtését akár a *Könyvtörténet* és a *Nyomdászattörténet*, akár az egyes *Könyvtárak* és *Az időszaki sajtó története*, illetve az *Egyes hírlapok és folyóiratok* című fejezet anyagát tanulmányozzuk (annak ellenére, hogy a szomszéd nem-

zeti tudományok eredményeinek, adatainak hiánya itt a legszembetűnőbb.)

A tematikai utalók kérdésének megoldását szinte egyetlen bibliográfia sem érezheti megnyugtatónak, hiszen elképzelhetetlen az egyes adatok analitikus, tartalmi elemzése, és messzire vezetne például a *pozsonyi Royer*, a *szarvasi Réthy* vagy a *Landerer család* nyomdájánál a szlovák, a budai *Egyetemi Nyomdánál* valamennyi nemzeti irodalomra történő utalás, ami terjedelmi problémákat is okozna. Igaz, néhány jelentéktelen recenzió adata helyett ezek az utalások talán hasznosabban szolgálnák az összehasonlító szempontok érvényesülését, bár ez nem elsődleges célja e Bibliográfiának.

Tallózásunk során nem érdektelen, ha a felvilágosodás-reformkor kitűnő szerkezetű téma-csoportosításánál (*Az irodalmi folyamat története — Történeti irodalom, A nemzeti eszme, Irodalmi és stílusirányzatok, Irodalmi témák és tárgyak története, Egyes városok és tájak az irodalomban, Egyes országrészek, városok, irodalmi élete, Olvasóközönség, Társaságok, társaságtervezetek, Olvasókörök, olvasóegyletek, Könyvtörténet, Nyomdászattörténet, Cenzúra, sajtójog, sajtószabadság, Könyvkiadás, könyvkereskedelem, Irodalompártolás, mecénások, prenumeráció, Könyvtárak, Az időszaki sajtó története, A forradalom és a szabadságharc sajtója, Egyes hírlapok és folyóiratok, Almanachok, évkönyvek, Színház, Egyes városok és vármegyék színház- és színészettörténete, Neveléstörténet, iskolák, egyetemek, Egyházak, felekezetek és az irodalmi élet — a részcímek felsorolása nem teljes!*) eltűnődünk a Bibliográfia tiszteletre méltó adatgazdagságán túl a további, kelet-európai kutatási eredmények perspektivikus bibliográfiai összefoglalásáról. Lehet-e például a magyar nemzeti eszme, a cenzúra, az irodalompártolás, az időszaki sajtó vagy valamennyi előbb említett témakör vizsgálatát magyar, szerb, szlovák, horvát vagy román szempontból vizsgálni anélkül, hogy kölcsönösen ne tanulmányoznánk egymás eredményeit a fenti területen.

Hadd hangsúlyozzuk ismét és nyomatékkal: jelen Bibliográfia út-törő módon a maximumot teljesítette kelet-európai vonatkozásokban is, s hogy e „tűnődések” papírra kerülnek, az éppen e Bibliográfia gondolatébresztésének érdeme. S ha az érdemeket rangsorolnánk (szakszerűség, pontosság, jól használhatóság stb.), a kelet-európai perspektívák jelentkezése nem utolsó az érdemek sorában.

S ebből a perspektívából kiindulva vetődik fel a II. kötet 6. fejezete (*A magyar irodalom és a világirodalom kölcsönhatásai*) kapcsán a gyakorlati kérdés: jó-e egybevonni a „világirodalmat” magyar-szerb, magyar-szlovák, magyar-román stb. vonatkozásban és viszont, illetve ugyanígy „világirodalom”-e e kötet korszakában a szerb irodalomnak a román, a románnak a szlovák, a szlováknak a horvát stb. S ha a komparatistika szempontját és célját vesszük szemügyre *kelet-európai viszonylatban*, a „magyarországi” összehasonlító irodalomtörténetből akár „magyar”, akár „szerb”, akár „szlovák”, akár „román”, akár „horvát”, akár „német” nemzeti irodalmi aspektusból kihagyható-e mondjuk a magyarországi magyar, szerb, szlovák és román sajtó, almanachok és a többi „közös” téma, még akkor is, ha az egyes „nemzeti” irodalom-

tudományok csakis saját fejlődésük eredőit kutatják? Ugy véljük, a kelet-európai specifikum, sőt azon belül a „magyarországi” legalább is 1849-ig, aligha vizsgálható — szigorúan nemzeti szempontok alapján sem — a kölcsönhatások figyelembe vétele nélkül.

Ezek az adatok hiányoznak a Bibliográfiából, mert — *nincsenek*. De van a szerb, a szlovák, a román stb. irodalomtudománynak számos olyan eredménye, amely nélkül szegényebb a magyar irodalomtudomány „magyar”-szempontú adatszolgáltatása. A Bibliográfia nyomán és érdekmekepp szembe kell néznünk a komplex „magyarországi” irodalom valóságával és igényével, hogy *annak* fényében és tudatában valóban születhessenek meg a mai nemzeti irodalomtörténetek, s ne tekintse a magyar írás „világirodalomnak” a reformkori szerbet és fordítva, hogy a *nemzeti* keresése olyan kapcsolatban, kölcsönhatásban, koegzisztenciában történjék, amilyenben irodalmaink hosszú időn át tagadhatatlanul éltek és fejlődtek.

A nemzeti irodalomtudományokat nem csak Zrínyi Miklós, Bél Mátyás, Gheorghe Șincai, Wallaszky Pál, Vitkovics Mihály és mások „nemzeti” értéke vagy érdeme érdekli; közös literátornak tartván őket, itt-ott jegyzi a másik nemzet tudományosságának adatait is. A felsorolt írók *kortársaihoz* is kölcsönösen közünk van, hiszen a pest-budai magyar irodalmi centrum *kevés* a magyar irodalomtudomány számára a román, a szlovák és a szerb nélkül.

Ma még nem állnak rendelkezésre a fentiekben hiányolt adatok. Az egyes nemzeti irodalomtudományok a *magukét* keresik s a Bibliográfia csupán ezeket az adatokat regisztrálhatta. De megalkotta az új szempontú kelet-európai irodalomtudomány kereteit, amelyek betöltése korunkra és az utókorra vár. Ezért is kiváló munka a Magyar irodalomtörténet bibliográfiájának első két kötete.

Káich Katalin

**STAUD GÉZA: MAGYAR
SZÍNHÁZTÖRTÉNETI
BIBLIOGRÁFIA I—II.**

Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1975.

A Magyar Színházi Intézet az ország felszabadulásának harmincadik évfordulója alkalmából megjelentette Staud Géza színháztörténeti bibliográfiáját, ezt a színháztudományi kutatások számára alapvetően fontos adatgyűjteményt. Előljáróban annyit szeretnénk megjegyezni: reméljük, hogy ez a mindössze hatszáz példányban sokszorosított, rendkívül jelentős forrásmű, hamarosan valamely könyvkiadóvállalat gondozásában is napvilágot lát, mert véleményünk szerint a hatszáz példányszám nem elegendő ahhoz, hogy minden érdekelt (mind kutató, mind pedig más érdeklődő) egyén vagy intézmény beszerezhesse a kutatómunka serkentése céljából.

Staud Géza munkája 4503 bibliográfiai egységet tartalmaz, valamint a név-, cím- és tárgymutatót. Az első teljességre törekvő színészeti bibliográfiát ugyancsak a szerző készítette majd negyven évvel ezelőtt, mely „Magyar színészeti bibliográfia” címmel 1938-ban jelent meg. Azóta, de különösen 1945 után a színházi szakirodalom Magyarországon jelentős gyarapodásnak örvend; a szerző szerint: „A felszabadulás óta eltelt huszonnyolc év alatt összességükben több színházzal foglalkozó könyv jelent meg, mint előtte százötven év alatt.” (7.)

Staud az 1973. december 31-ig bezárólag „megjelent minden magyar, ill. magyar vonatkozású színháztörténeti szakmunka könyvészeti adatait feldolgozza” (6.). Ezenkívül ott, ahol az szükségesnek mutatkozik, a szerző rövid tartalmi kivonatot is közöl.

Az 1938-ban megjelent bibliográfia a filmművészettel foglalkozó szakkönyveket is regisztrálta, amit ez esetben mellőzött a szerző, miután a filmtörténet azóta önállósult. A színházi zsebkönyvek, azaz almanachok feldolgozását is mellőzte, annál is inkább, mert azokat Berczeli Károlyné és Hankiss Elemér 1961-ben megjelent „A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája” című munkája már feldolgozta.

A bibliográfiában megtalálható művek témáját illetően „a válogatás a színjáték komplex egysége alapján történt” (7.). A drámairodalommal különféle szempontból foglalkozó elméleti munkák mellett a könyv tartalmazza a drámaírók és más színpadi alkotók életrajzával, műveivel kapcsolatos kiadványokat, a színészi alakítással, a színész-

neveléssel foglalkozó nyomtatványokat, a színpadi zenére, a zenedrámára, a színpadi táncrea, a színházi közönségre vonatkozó munkákat, a könyvalakban megjelent színikritikákat, a színiiskolai tankönyveket, a lexikonokat, emlékalbumokat, sőt az olyan műveket is, melyek a színházépítésre, színházi jogra, szabályrendeletekre stb. vonatkoznak. Az ezekkel kapcsolatos fellelhető különlenyomatokat a szerző önálló publikációként szintén felvette bibliográfiájába.

A két kötet a műveket az OSZK címfelvételi rendszere alapján közli.

Az elmondottakat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Staud Géza bibliográfiája minden színháztörténeti, színháztudományi kutató számára felmérhetetlen értékű forrásanyagot jelent.

MAI MAGYAR NYELVÜNK

Szerkesztette Grétsy László, Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.

A magyar nyelv jelenlegi állapotáról, napjaink nyelvi jelenségeiről tudósít bennünket ez a száz oldalnyi terjedelmű, hét tagú szerzői munkacsoport írta könyv. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézetében készült kötet részint a nyelvművelő szakirodalom eredményeiből merít, részint pedig néhány kéziratot résztanulmányból. A szerzők arra törekedtek, hogy megállapításaikat bőséges és friss példaanyaggal illusztrálják. Munkájuk azzal a céllal készült, hogy elősegítse nyelvművelő tevékenységünk további alakulásának zavartalanását, hogy felhívja a figyelmünket nyelvművelésünk időszerű és megoldásra váró kérdéseire.

Grétsy László és munkatársai (Éder Zoltán, Elekfi László, Koválovsky Miklós, Ladó János, Nyíri Antal és Rácz Endre) az egyes nyelvi jelenségeket a szókincs, a hangtan, a szófűzés és mondat szerkesztés, a stílus és a nyelvi rétegződés szintjén vizsgálták. Kutatásaik során igyekeztek megfigyelni és felvázolni a mai magyar nyelv fejlődésének irányait, valamint értékelni őket, tudományos és szakmai szempontból mérlegelni az egyes jelenségek és fejlődési irányok hasznos, illetve káros voltát.

Szókincsünk újabb elemeivel foglalkozva a szerzők megállapítják, hogy a társadalmi megismerés felgyorsulása és a termelés nagyfokú szakosodása rendkívül megnövelte a szókincs, különösen pedig a szak-szókincs terjedelmét. Vázlatos áttekintésükben seregszemlét tartanak az ismertebb szóalkotásmódokon (szóösszetétel, szóképzés, jelentésváltozás, szóelvonás, szórövidülés, szóvegyülés, tapadás, szóhasadás, hangutánzó szóteremtés, mozaikszó-alkotás és népetimológia). Értékelik az egyes szóalkotásmódok különféle változatait. Szerintük például az ún. jelentéssűrítő összetételek (*célgép, munkacsoport stb.*) a tömörség szempontjából igen nagy fejlődést jelentenek. Hasonlóképpen hasznosnak és célszerűnek tartják a szóhasadást (*ébred és ébered, daruk és darvak stb.*). Helytelennek és károsnak minősítik viszont a túlságosan hosszú és bonyolult összetételeket (*hangterjedés sebesség-mérés, munkaerőkapaci-*

tás-kihasználás stb.), valamint a szóelvonással létrejött tárgyias előtagú igék használatát (*árcmel, bérelszámol stb.*).

Külön fejezetrészt szentelnek Grétsyék az idegen szavaknak. Az idegen szavak átvétele minden nyelvben fontos szókincs bővítési formát jelent. Az idegen szavak lehetnek szükséges jók (*bázis, rádió, siló stb.*), szükséges rosszak (*pl. infrastruktúra*) és szükségtelenek (*computer, disc jockey, spray stb.*). Az idegen szavak, nevek igen divatosak, nagy elterjedtségüket az előkelősködés, a szakmai igazodás, a gyors és felületes fordítás, a napisajtó színességre való törekvése stb. idézi elő.

A köznyelvi szókincsben megfigyelhető a társadalmi és gazdasági változások tükröződése. Számos megváltozott jelentésű és új szó jellemzi a világnézet, ideológia, politikai élet fogalomkörét, az állam és a társadalom szerkezeti, szervezeti felépítését, intézményeit, korunk tudományos eredményeit, vívmányait, a munkakörülményeket, munkafolyamatokat és munkaerő kölcsöt, valamint a mindennapi élet eseményeit, jellemzőit, használati és kényelmi eszközeit.

A kötet hangtani fejezete egyrészt a hangképzés és a kiejtés kérdéseit taglalja, másrészt a hangsúlyozással és a hanglejtéssel foglalkozik. Szavaink zömét meghatározott hangalakban ejtjük, de vannak olyan szavaink is, melyek több kiejtési változatban élnek. A nagy ipari gócpontok, Budapest és Miskolc köznyelvi ejtési normáján kívül a szerzők ajánlják egyes regionális központok (Debrecen, Szeged, Pécs, Győr, Veszprém) ejtészavainak megtartását. Tehát nem helytelen, ha például a helyi rádióban *okossabb, nálla, pósta stb.* hangzik el.

A magyar kiejtés jelenlegi állapotára jellemző a beszéd iram gyorsulása (néha kimaradnak egyes beszédhangok és veszélybe kerül a megértés) és az idegen nyelvek artikulációs bázisának átvétele (az idegenszerű ejtés a magyar nyelvérzékét elbizonytalanítja).

A hangsúly és a hanglejtés a nyelvnek írásban nem rögzíthető zenei elemei. Szabályaik összegyűjtve még nincsenek, hiányzik a szakirodalomból egy olyan mű, amely elkülönítené egymástól a hangsúlyt és a hanglejtés helyes és helytelen formáit. Leggyakoribb hangsúlyozási vétség, amikor nem a főhangsúlyos szakasz első szótagját hangsúlyozza valaki, mert ily módon megszűnik az összhang a mondanivaló és a szóbeli kifejezés között. Számos problémát rejt magában a mondat-hanglejtés (a mondatok hangmagasságának beszédbeli változásai) is. A könyv szerzői úgy vélik, hogy az egyes nyelvjárástípusok hanglejtését is fel kell dolgozni, nemcsak a városokét.

A harmadik fejezet témája anyanyelvünk új szófüzési és mondat-szerkezeti jelenségeinek bemutatása és értékelése. Az alaktani kérdések közül szó esik az ún. suksük-ragozásról, az ikes igék ragozásáról, a birtokos személyragozásról stb. Például a suksük-özésről megtudjuk, hogy a vulgáris nyelvhasználatból behatolt a publicisztikába és a választékos beszélt nyelvbe is, de nyelvművelésünk ellene való harcának eredményeképpen lassan kezd visszaszorulni.

Jóval nagyobb teret szentel a könyv mondattani kérdéseknek: az általános és a határozatlan alany kitevése, az alany elhagyása, az ige-nevek alanyi, illetve állítmányi használata, az alany és az állítmány egyeztetése, a tárgyias igeragozás alkalmazása, a határozóragok és a

névutók mondatbeli szerepe, a minőségjelzős szerkezetek, a főszámnévnek a sorszámnév rovására való terjedése, a mennyiségjelzős szerkezetek egyeztetési kérdései, a birtokos jelző ragjának indokolatlan mellőzése, a többszörös birtokviszonnyal járó problémák, a határozott névelő elhagyása, a határozatlan névelő használata, továbbá: a vonatkozó mellékmondatos szerkezetek kérdései, a vonatkozó névmások számbeli egyeztetése, az összetett mondatok kötőszóhasználata, a mondatátzsovdés és a szórend problémái.

Az említett nyelvhelyességi kérdések közül az egyik legfontosabb a birtokos jelző *-nak*, *-nek* ragjának indokolatlan elhagyása. Ez napjaink legyakoribb mondatszerkesztési hibájának tekinthető. Különösen nagy szükség van a *-nak*, *-nek* rag kitevésére, ha a birtokszónak hosszú, szerkezetes jelzője van és így távolra kerül a birtokostól. Nem szabad mellőzni ezt a ragot akkor sem, ha a birtokos jelző és a birtokszó közé mellékmondat vagy közbevetett tagmondat ékelődik.

A határozott névelő indokolatlan mellőzése szintén jellemző napjaink nyelvhasználatára. Főleg a hivatali, a műszaki és a sajtónyelvben burjánzott el ez a jelenség. Egyik oka annak a nyelvhelyességi szabálynak az eltűlése, mely szerint a jelzőtlen személynév elé nem teszünk névelőt. Ebből kiindulva egyesek a személyt jelölő köznév elől is elhagyják a határozott névelőt: *Sértett előadja panaszát. Elnök megnyitja az ülést. Mi volt sötét borítékolt függőlépése? stb.*

Számos nyelvhelyességi probléma fűződik a vonatkozó mellékmondatos szerkezetekhez is. Egyesek azt vallják, hogy a vonatkozó mellékmondat használata idegenszerű, nem egyezik a magyar nyelv szellemével. Ez a nézet nem helytálló, hiszen vonatkozó névmással és vonatkozó határozószóval bevezetett mellékmondatokat bőven tartalmaznak a magyar népdalok, közmondások, szépirodalmi művek stb. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a magyar nyelv a vonatkozó szerkesztésmódot ritkábban, korlátozottabban alkalmazza, mint az indoeurópai nyelvek, nyelvünknek vannak más olyan eszközei is, melyekkel a vonatkozó alárendelést helyettesítheti, tehát szükségtelen vonatkozó mellékmondatot használnunk minden olyan esetben, amikor az indoeurópai nyelvekben előfordul.

Elsősorban tehát azoknak a vonatkozó mellékmondatoknak a használata kérdéses, amelyek másfajta alárendelést vagy mellérendelő mondat szerkezetet szorítottak ki, illetve valamely önálló mondat helyett állnak. A mellérendelő értékű vonatkozó mondat használata idegen mintára terjedt el a magyar nyelvben. Nem lehet eleve elítélni ezt a mondat típust, mindenesetre azonban nem ajánlatos különösebb stilisztikai indíték nélkül vonatkozó mondatot mellérendelő szerepben használni. Pl. *Az eltérített gép ezután leszállt a ciprusi Nicosia repülőtérén, ahol üzemanyagot vett fel.* Helyesen: *... , és ott üzemanyagot vett fel.*

A köznyelvi stílus jelenségeiről ad áttekintést a negyedik fejezet. A szerzők köznyelvi stílusunk jelenlegi állapotát és alakulását nem tekintik teljesen megnyugtatónak és meglehetősen kedvezőtlennek értékelik. A helyes és szép stílus ellen elkövetett hibák sokfélék és nagy számban fordulnak elő. Ide tartozik a szótévesztés, a szólás- és szerkezetvegyítés, a képzavar, a hibás szóválasztás, az idegen szavak fölös-

legesen való használata, a zsúfolt mondat szerkesztés, a sablonos fogalmazás, a szószaporítás, a túlzott szűkszavúság, a stílusterés és a dagályosság.

Napjaink nyelvhasználatára igen jellemző a közhelyek és a közhelyszerű sablonok mértéktelenül való elszaporodása. Ez a stílári igénytelenségnek legszembetűnőbb jele. Az előregyártott nyelvi kliséket egyik nyelvi réteg sem nélkülözheti, azonban a velük való visszaélés már súlyos stílári vétség. A nyelvi sablonok nem közölnek valódi információt, semmi újról nem tájékoztatnak bennünket. Például a mindennapi társalgás nyelvében gyakoriak a következő sablonok: Ez van, ezt kell szeretni; a hiba nem az ön készülékében van; kiderül a vallatásnál; mint a mellékelt ábra mutatja; hogy oda ne rohanjak; előfordul a legjobb családban is; úgy még sose volt, hogy valahogy ne lett volna; csak elhalálozási sorrendben!; az ízlések és a pofonok különböznek stb.

A szerzők véleménye szerint a leírt helyzetet részben az utóbbi harmincegynéhány év alatt végbement nagyarányú társadalmi átrétegződés idézte elő. Ennek az átrétegződésnek voltak hasznos, öröndetes nyelvi és stílári következményei is (nagyfokú közvetlenedési folyamat a beszélt nyelvben, a képszerű, érzéketes fogalmazás előretörése az ifjúság nyelvében stb.), ugyanakkor azonban stílusromláshoz, nyelvi durvasághoz is vezetett. A társadalmi-nyelvi átrétegződési folyamatot megnehezíti, bonyolítja az információbőség, a nyelvi anyag mennyiségének ugrásszerű megnövekedése. Ez a stílusromlás másik fő oka. Az információmennyiség csökkentése nehézségekbe ütközik, a minőségben azonban javíthatunk. Ebben a munkában igen fontos szerepet töltenek be a közoktatási intézmények és a tömegtájékoztatási eszközök.

A nyelv rétegeivel és a napjainkban végbemenő nyelvi átrétegződéssel foglalkozik a könyv ötödik fejezete. Tájékoztítja az olvasót a sajtó, a rádió és a televízió nyelvről, a hivatali és közéleti nyelvről, az előadói, szónoki nyelvről, a szaknyelvekről és a tudományos nyelvről, az ifjúsági nyelvről, a szépirodalom nyelvről, valamint egyéb nyelvrétegekről (regionális köznyelvek, sportnyelv stb.). Mindegyik nyelvrétegnek megvan a maga sajátos problematikája. Például a tömegtájékoztatási eszközök nyelve a mindennapi nyelvhasználatot igyekszik követni, azonban nyelvtanilag helytelen irányzatok terjesztőjévé is válhat. A sajtó, a rádió és a televízió példát kell hogy adjon a világos, természetes és közérthető stílusra.

Az utolsó, összeggző fejezetben a szerzők levonják a tanulságokat az elmondottakból, és néhány hasznos javaslatot tesznek. A felmérés alapján el lehet mondani, hogy a magyar nyelv rendkívüli módon fejlődik és gazdagodik, de ennek a hatalmas fejlődésnek szükségszerű velejárói a hibák, a torzulások is. Hatékony beavatkozással csökkenteni és késleltetni lehet a káros tendenciák hatását, illetve ellensúlyozni más, értékes vonások erősítésével. Ezek a beavatkozások irányulhatnak az anyanyelvi ismeretterjesztés fokozására, az iskolai anyanyelvi oktatás korszerűbbé és hatékonyabbá tételére, a nyelvművelés hatókörének kiszélesítésére, valamint az anyanyelvvél kapcsolatos közfelfogás módosítására.

Ez az átfogó jellegű munka betekintést nyújt számunkra a mai magyar nyelv állapotába, fejlődési irányába és művelésének szempontjaiba. A szerzők határozott állásfoglalással, nyelvtervezési irányelveikkel nagymértékben elősegítik a tudatos nyelvművelést, a korszerű társadalom igényeinek megfelelő nyelv kialakítását.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

ÜLÉSSZAKOK ÉS ÉRTEKEZLETEK

Intézetünk és a MTA Irodalomtudományi Intézete közötti megállapodás keretében 1977. december 5-én és 6-án került sor a szokásos avantgard-értekezletre Budapesten, amelyen A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete részéről részt vettek:

Bori Imre: Adalék a magyar szürrealista líra képvilágának tanulmányozásához

Bányai János: A szürrealista képszerkesztés kérdései

Gerold László: Szürrealista elemek Déry Tibor Óriáscsecsemő című művében

Utasi Csaba: Az „érzelmi” és a „racionális” logika kölcsönössége Déry Tibor szürrealista költészetében
című dolgozatukkal. Az elhangzott előadásokat folyóiratunk egyik soron következő száma autorizált szövegekkel közli.

1977. december 21-én, Ady Endre születése századik évfordulójának alkalmából az Intézet tudományos értekezletet tartott, amelyen többek között megjelent Major Nándor, a VKSZ VB titkára, Varga László, a TVT Oktatási, Tudományügyi és Kulturális Titkárságának titkárhelyettese, Halász József, a Magyar Népköztársaság jugoszláviai nagykövete s más közéleti személyiségek. Az értekezlet munkájában a meghívottak közül egyéb elfoglaltságuk miatt nem vehettek részt Jože Hradil (Szlovénia), Danilo Kiš (Szerbia) s Hasan Mekuli (Koszovó). Az értekezletet megnyitó szavaiban az Intézet igazgatója a következőket emelte ki:

„Intézetünk Ady-ülésszaka szerény hozzájárulás kíván lenni a költőről való megemlékezések sorához. Nem annyira az évfordulós ünnepséget, magát az ünneplést helyezzük előtérbe, inkább arra törekszünk, hogy keressük magunkban Ady örökét, s magunkat is őbenne. Amikor a *magunkat* említem, akkor voltaképpen az egész együttélő közösségünkre gondolok, nemzeti nyelvek és kultúrák korlátaitól eltekintve. Ady költészete, művének értelme ugyanis nem szűkíthető le egyetlen nemzeti irodalom kereteire, annak ellenére sem, hogy képzeteinek, költészete anyagának, történelmi allúzióinak, jelképrendszerének sajátosan magyar volta miatt Ady a legnehezebben fordítható költők közé tarto-

zik. Van azonban e költői világnak egy olyan igen fontos rétege, amely közös történelmi örökségként a közép-kelet-európai népek mind-egyikének szemléletében, világképében, sorsélményében és tudatában jelen van, s aminek a révén ez a sajátosan nemzeti poézis hatalmasan kitágul s az egyetemességet igényli. E meghatározó elem tette lehetővé Ady költészetének a recepcióját a magyar irodalommal úgyszólván egyidejűleg más hagyományvilágú és más nyelvű irodalmi kultúrákban is. Ülészakunk alap-elgondolása érthetően tehát az volt, hogy Ady jelenlétéről ne csak a jugoszláviai magyar irodalommal való összefüggések keretében szójunk, hanem kitekintve e keretből hírt adjunk más jugoszláv irodalmak Ady-értelmezéséről is, illetve arról, hogy azok hogyan váltották magukévá ezt az örökséget. Ezért kértük fel a szlovén, a macedón, a szerb, a horvát és az albán irodalom kitűnő ismerőit és művelőit — műfordítókat és irodalomtörténészeket —, hogy legyenek segítségünkre e közös Ady-kép kialakításában.”

Az értekezleten a következő előadások hangzottak el:

Bori Imre: Szenteleky Adyról

Lőrinc Péter: A plamenaci Ady-kép

Káich Katalin: A nagybecskereki Ady-Társaság

Paszkal Gilevszki: Ady macedón nyelven

Thomka Beáta: Ady-reminiscenciák Gál László költészetében

Bányai János: Krleža Adyról

Dávid András: Ady Endre művének délszláv vonatkozásairól

Bosnyák István: B. Szabó György Ady-értelmezése

Utasi Csaba: Ady a Kalangyában

Pastyik László: Ady a háború előtti Hídban.

Az elhangzott előadásokat egyik soron következő számunkban közöljük.

* * *

Kérjük előfizetőink és a folyóiratunkat példányonként vásárló olvasóink elnézését késedelmes megjelenésünk miatt, amire technikai okokból került sor. A folyóirat szerkesztősége igyekszik a legrövidebb időn belül helyrehozni mulasztását.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

DR. BÁNYAI JÁNOS DOCENS — ÚJVIDÉK; DR. BORI IMRE EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. CSÁKY S. PIROSKA SZAKMUNKATÁRS — ÚJVIDÉK; DR. FRIED ISTVÁN KANDIDÁTUS — BUDAPEST; GEROLD LÁSZLÓ TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; MR. KÁICH KATALIN ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. KÁFER ISTVÁN TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRS — BUDAPEST; DR. H. KOVÁCSÉVICS KATALIN DOCENS — ÚJVIDÉK; MR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; SILLING ISTVÁN TANÁR — APATIN; DR. SZELI ISTVÁN EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; UTASI CSABA TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; MR. VAJDA GÁBOR ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bányai János</i> : Szirdai Károly, a Kalangya kritikusa	5
<i>Utasi Csaba</i> : Herceg János kritikai munkássága a Kalangyában	19
<i>Gerold László</i> : Színikritikánk a két háború között	31
<i>Vajda Gábor</i> : Kázmér Ernő, a kultúrák kapcsolatának építője	45
<i>Fried István</i> : A szerb—magyar irodalmi kapcsolatok jellegéhez a felvilágosodás korában	53
<i>Silling István</i> : Rónay István	67

DOKUMENTUM

<i>H. Kovácsevics Katalin</i> : „Jakobs Traum” — Szenteleky Kornél németnyelvű operettje	81
<i>Szenteleky Kornél</i> : Jakab álma	85
<i>Bori Imre</i> : Farkas Geiza levelei Milkó Izidorhoz	125

KÖNYVEKRŐL

<i>Csáky S. Piroska</i> : Kapcsolattörténeti—művelődéstörténeti tanulmányok	133
<i>Käfer István</i> : Magyar irodalomtörténeti bibliográfia — kelet-európai kitekintéssel	137
<i>Káich Katalin</i> : Staud Géza: Magyar színháztörténeti bibliográfia I—II.	141
<i>Molnár Csikós László</i> : Mai magyar nyelvünk	143

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Ulésszakok és értekezletek	151
	153

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Bányai János</i> : Szirmai Károly, kritičar časopisa „Kalangya”	5
<i>Utasi Csaba</i> : Kritička delatnost Janoša Hercega u časopisu „Kalangya”	19
<i>Gerold László</i> : Pozorišna kritika između dva rata	31
<i>Vajda Gábor</i> : Kázmér Ernő, graditelj kulturnih veza	45
<i>Fried István</i> : O prirodi srpsko—mađarskih književnih veza u doba pro-svećenosti	53
<i>Silling István</i> : Rónay István	67

DOKUMENTI

<i>H. Kovácsevics Katalin</i> : „San Jakova”, opereta Kornela Sentelekija na nemačkom jeziku	81
<i>Szenteleký Kornél</i> : San Jakova	85
<i>Bori Imre</i> : Pisma Geze Farkaša Isidoru Milkou	125

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Sednice i konferencije	151
--	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Bányai János</i> : Szirmai Károly, the critic of „Kalangya”	5
<i>Utasi Csaba</i> : The critical work of Herceg János in „Kalangya”	19
<i>Gerold László</i> : Theatrical criticism between the two wars	31
<i>Vajda Gábor</i> : Kázmér Ernő, the builder of cultural contacts	45
<i>Fried István</i> : On Serbian—Hungarian literature contacts in the age of enlightenment	53
<i>Silling István</i> : Rónay István	67

DOCUMENTS

<i>H. Kovácsevics Katalin</i> : „Jacob's Dream”, an operetta by Szenteleký Kornél in German	81
<i>Szenteleký Kornél</i> : Jacob's Dream	85
<i>Bori Imre</i> : The letters of Farkas Géza to Milkó Izidor	125

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : Sitzings and conferences	151
--	-----

INHALT

STUDIEN

<i>Bányai János: Szirmai Károly, der Kritiker von „Kalangya“</i>	5
<i>Utasi Csaba: Die kritische Tätigkeit von Herceg János in „Kalangya“</i>	19
<i>Gerold László: Theaterkritik zwischen zwei Kriege</i>	31
<i>Vajda Gábor: Kázmér Ernő, der Bauer der Kulturkontakte</i>	45
<i>Fried István: Zu den serbisch—ungarischen Literaturkontakten im Zeitalter der Aufklärung</i>	53
<i>Silling István: Rónay István</i>	67

DOKUMENTE

<i>H. Kovácsévics Katalin: „Jakobs Traum“, eine Operette von Szenteleky Kornél in der deutschen Sprache</i>	81
<i>Szenteleky Kornél: Jakobs Traum</i>	85
<i>Bori Imre: Die Briefe von Farkas Géza zu Milkó Izidor</i>	125

BESPRECHUNGEN

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István: Sitzungen und Konferenzen</i>	151
--	-----